

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Gyulai Éva:

A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században

I.

Kuklay Antalnak ajánlom

A jezsuiták sárospataki letelepedése (1666) és a Báthori–Rákóczi család kegyessége

A sárospataki jezsuitákat az alapítástól kezdve együtt említik a Rákócziakkal, hiszen 1663-ban Báthori Zsófia alapította saját és fia, I. Rákóczi Ferenc nevében birtokukon, a sárospataki külsővárbán. Az alapítás körülményeiről és Báthori Zsófia indítékairól a sárospataki jezsuita rendházban vezetett Évkönyv is megemlékezik, legfőbb célként a sárospataki (és környékbeli) protestánsok térítését nevezve meg: „bár sokan próbálták gyűlölettel teli beszédükkel távol tartani Társaságunkat a Patakon való letelepedéstől, a kegyelmes fejedelmek ennek ellenére, miután saját maguk tapasztalták meg, hogy az emberek hamis véleményt alkotnak rólunk, s miután maguk is látták, hogy milyen odaadóak vagyunk az istentiszteletek végzésében, úgy határoztak, hogy működésünk bizonyára sikert hoz majd a patakiak áttérésében”.^[1]

Báthori Zsófia nem sokkal azután, hogy 1661. augusztus 15-én kisfiával, I. Rákóczi Ferencsel együtt munkácsi várakban áttért a katolikus vallásra, illetve Báthori Zsófia visszatért, hiszen II. Rákóczi Györggyel kötött házassága miatt lett református, megkezdte szenvedélyes, élete végéig tartó térítő tevékenységét, amelyhez legfőbb támogatóját a jezsuita rendben találta meg. Már áttérése után egy évvel, 1662-ben felállította sárospataki birtokán a Missio Rákócziánát, vagyis a református egyház és műveltség fellegvárának számító városban letelepítette a jezsuitákat, s a misszió alig egy évre rá rezidenciává, vagyis alsófokú iskolát is fenntartó rendházzá bővült. A misszió tagja volt 1677-ben bekövetkezett haláláig Millei István jezsuita páter, Báthori Zsófia és a Rákóczi család legfőbb bizalmasa, a vezető szerepet viszont Kiss Imre vitte a misszióban, aki a II. Rákóczi György fejedelem özvegyére a legnagyobb befolyással bírt, egészen a fejedelemasszony 1680-ban bekövetkezett haláláig.^[2]

A jezsuiták, köztük a horvát származású, de magyarul prédikáló Sámbar Mátyás, a Társaság kipróbált módszereivel indították el a Sárospatak rekatolizációját és a katolikus iskolát. Sámbar Mátyásnak az 1685. február 2-án Zágrábban bekövetkezett halálakor írt gyászjelentésében jezsuita rendtársai kivételesen gazdag és elhivatott életében, tevékenységében is kiemelik a sárospataki és a nagykarolyi rendház-alapítását, illetve a patronátust magukra vállaló Báthori Zsófia és Károlyi Ádám érdemeit a katolikus vallás terjesztésében.^[3] Kiss Imre, a Rákócziak házi pátere I. Rákóczi Ferenc felett mondott temetési beszédében a katolikus egyház egyik legelhivatottabb támaszaként, a hit terjesztőjeként írja le Báthori Zsófia fiát, I. Rákóczi Ferenc fejedelmet, akinek egyik legfőbb érdeme, hogy Patakra, amely a protestantizmus befogadásában legfőbb helye volt – „több helyeknek is feje [...] mocsos fészke az új vallás tojományának” –, visszaállította a Szent Keresztet, nem másképpen, mint a Jézus nevét és betűjelét viselő jezsuiták letelepítésével.^[4]

Báthori Zsófia célját, a pataki uradalom reformátusainak megtérítését jezsuita gyóntatójának, Kiss Imrének pátrónája feletti halotti beszéde így méltatta, kiemelve, hogy nemcsak a katolikus templomi szertartásokat vezette be ismét Sárospatakon, hanem az iskoladrámákkal és körmenetekkel az utcára is kivitte, s így nyilvánossá tette a dévóciót: „Nézd Patakon és más helyeken, ahova asszonsága kiterjedett, az igaz hit is mennyire terjedett istenes buzgólkodása által. Nem volt szabad a pataki tartományban az igaz kereszténységnek jelét, az keresztet felemelni se temetésekben, se más istenes vallásunknak processioin. De Báthori nagy asszony címeres sárkányfoga mellett az felfeszített Jésust nem csak benn a templomban praedicáltak, hanem az szent jelekkel kívül is nyilván magasztaltuk [...] nemcsak asszonokat, hanem

számlálhatatlan férfiakat is az Christus aklába hozott.”[5]

Báthori Zsófia a pataki jezsuitákhoz elválaszthatatlanul hozzákötötte a Rákóczi-házat.[6] 1667-ben írják Évkönyvükben a pataki páterek, hogy alapítójuk lelki igényeit leginkább a sárospataki jezsuiták elégítették ki, pedig (munkácsi vagy makovikai) várába egy közeli kolostorból hívott udvari papokat, ennek ellenére a húsvéti ünnepekre, vállalva az utazás fáradalmait, udvarával inkább Patakra utazott háznépe nagy lelki öröme. Szolgái különösen akkor csodálták úrnőjük vallásos érzületét, amikor Báthori Zsófia nagy udvari kíséretével a városba érkezvén, először nem a várba sietett a fiához, hanem a jezsuita rendházba, annak templomához irányította a kocsikat, hogy mindenkinek demonstrálja a húsvéti misztérium iránti elragadtatását.[7] Báthori Zsófia vallásossága mindennapjait is áthatotta, gyóntatója, Kiss Imre írja róla temetési szónoklatában:

„mondván száma nélkül Szt. Péter szavát: Tu scis, Domine, quia amo Te. Te tudod, Uram, hogy szeretlek Téged. Hasonlóképpen amaz Istenét buzgóan szerető Seraphicus Szent Ferenc mondását gyakran emlegetted: Deus meus et omnia. Én Istenem, én mindenem! [...] Minden nevezetes innepekre meggyónván és comunicálván, majd csaknem minden cselekedeti előtt az Szent Keresztnek jelével erősítette lelkét, napjaiban sokszor térden állva könyörgött az Istennek, a háromszori csendítéskor mindennap Istennek szent anyját tisztelvén, letérdepelve imádkozott, akarmi dolga volt is akkor, s a halottakért való zsolttárral megtoldotta azon imádságát. Minden szerdát megböjtölt, az hétfőt is sok esztendő forgása alatt, hanem osztán én tetszésemből egészségtelenségére nézve más devotiora változtatta azt, péntek napokon vajast nem ett, a nevezetes Boldog Asszony napjainak estit mindenkor megböjtölte. [...] Imádságinak és szokott könyörgésének veleje ez volt: az ő Szent Fiának vére hullásáért adja meg az Isten. [...] Itala igen nyomorult volt akarátja szerint, mikor legjobb ízűen esett valamely éték, abba hatta, minden esztendőben egy legkedvesebb gyümölcstül elfogta magát”.[8]

I. Rákóczi Ferenc vallásosságában anyja nyomdokain járt, de kivételesen odaadó ájtatossága még a jezsuitákat is meglepte, mert 1669-ben a pünkösdi misék mindhárom napján gyalog ment a felsővárból az alsóvárban fekvő kolostor templomába, ami addig nem volt szokásában, sőt amikor az úrnapi körmenetben, ahol rózsafüzérrel a kezükben vonultak stációtól stációig a fejedelmi család tagjai, az egyik jezsuita figyelmeztette, hogy az erős napsütésben jobb lenne, ha befedné a fejét, így válaszolt: „Atyám, kibírja a fejem a napsütést”, hasonlóan válaszolt felesége is. Az úrnapi misét egyébként a nagy tömeg miatt nem tarthatták a jezsuiták templomában, ezért a rendház előtt állították fel az oltárt, s itt celebrálták az énekes misét, amelyet Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona térdre ereszkedve hallgatott végig, s az ifjú fejedelemasszony meg is áldozott, ismét csak hitük nyilvános és példára sarkalló megvallásaként.[9]

A fejedelem különleges áhítatáról egyik temetési beszéde megemlékezik, említve a pataki jezsuiták által is feljegyzett elhivatottságát, amellyel az időjárás viszontagságaival sem törődve vett részt a processziókon. Kereskényi István mondta róla ravatalánál, hogy nemcsak előkelő családjának szűk körében vett részt istentiszteleti alkalmakon, hanem az utcára, terekre is kiment, sőt maga is kísérte a viaticumot, nem egyszer a baldachint is ő hordozta, s ekkor nem is lábai vitték, hanem szinte az elragadtatás szárnyain repült szívének kincsét, az Oltáriszentséget követve. Kevés fejedelem segédkezett olyan sokszor az oltárnál, mint ő, s nem átalott a rossz időben is a könyörgők közé állni a körmeneteken. Számtalanszor volt misén, kezében sokszor vitt rózsafüzért és imakönyvet, amelynek teljesen átadta magát. Szűz Mária iránt olyan mély vallásos érzületet táplált, hogy amíg élt, szombaton nem ivott bort, s ünnepeit egy hétig tartó böjtöléssel ünnepelte meg. Minden hozzá közeli vallásos társulat könyvébe bejegyezte a nevét, s a kegyességi irodalomra is igen sokat költött, imádságos füzeteket osztogatott udvara népének, sőt idegeneknek is. A Mária-tisztelet odáig ragadtatta, hogy inkább meghalt volna, mintsem eltűri, hogy a Szűzanyát sértteggessék. Igazolja ezt, hogy Pataktól egészen

Debrecenig üldözte a szentséggyalázókat (itt Kereskényi a pataki református kollégium elűzésére utal), s hogy a dögvészt hozó (protestáns) szószékeket kiszóratva a templomokból, a vétkeseket megbüntette, a gyalázatos (vallás) támogatóit elűzte birtokairól, udvarából kikergette a protestáns lelkészeket, s a hivatalokból kiűzte mindazokat, akik ragaszkodtak vallásukhoz, s a Szent Szűz iránti tiszteletnek ellenségei voltak.[10]

A Báthori-Rákóczi család Mária-kultusza találkozott a jezsuiták kivételes Mária-tiszteletével. A sárospataki jezsuita templom Szaplótelén Fogantatás-titulusa is a kultuszra vall, a protestáns habánok Héce nevű városrészében alapított kis kápolnát pedig Mária Mennybevételének szentelték, 1668-ben mind Gyertyaszentelőkor, mind augusztus 15-én körmenetet vezettek ide a jezsuiták, amelyen Báthori Zsófia és fia, valamint menyé, Zrínyi Ilona is részt vett.[11] A Szűzanya imádata a fejedelmi család Częstochovai Szűz iránti tiszteletében csúcsonyult ki. Báthori Zsófia munkácsi várának gazdag felszerelésű kápolnájában halála után egy feltehetően Lengyelországból származó Madonna-szobron (Csodatévő Boldogasszony képen) kívül, amelyet több igen értékes votív tárggyal, többnyire ékszerrel ékesített fel Báthori Zsófia és környezete, három további, a „Csesztokói” Boldogasszonyt ábrázoló kegyképet is összeírtak, a nagyobb, drapériával díszített Szűzanya-képről háromsoros aranylánc, ötsoros, feltehetően korallszemekből álló „kláris”, valamint egy nagy ezüstitű függő, a kisebbeket rézlemezre festették, illetve ezüstkeretbe tették. A Częstochovai-kegyképek mellett egyébként 3 kisebb képet is őriztek a munkácsi várkápolnában jezsuiták, jezsuita szentek ábrázolásával.[12] A jezsuita szentek között minden bizonnyal Kostka Szaniszló is ott volt, aki Báthori Zsófiának, nagyanyja révén, lengyel rokonságába tartozott. Báthori Zsófia és fia sárospataki várkápolnájának Częstochovai Mária-kegyképe 1664-ben, amikor egy portyázó török sereg fenyegette Sárospatakat, csodát is tett, amelyet a nem sokkal korábban Patakra telepített jezsuiták is feljegyeztek Évkönyvükbe, illetve jelentésük a Jézus Társaság római generálisához is elvitte a mirákulum hírért.[13]

A „Csesztokói Szűz” nem sokkal később ismét csodát tett, de nem Sárospatakon, hanem a közeli Sátoraljaújhelyen, amelynek pálos kolostorával a pataki jezsuitáknak igen jó kapcsolataik voltak, ezt mutatja, hogy Sárkány Boldogasszony napján körmenetet vezettek Patakról Újhelyre. 1672-ben, amikor a felkelők, akik I. Rákóczi Ferencet kiáltották ki vezérüknek, a Hegyalját feldúlták, a sátoraljaújhelyi pálos templomot is kifosztották és megszenteltelenítették. A pálos templom Częstochovai Mária-kegyképét kivágták keretéből, mire a kép vért kezdett könnyezni, s a szentségtörő latrok, megijedve a csodától, felhagytak a templom fosztogatásával.[14]

Báthori Zsófia és családja kegyességétől a passió-misztika sem állt távol, a munkácsi vár kápolnájában volt egy feszület, amelynek díszítése áhítatgyakorlatra vall, hiszen a Crucifixus köré tett rózsákra különféle misztikus szövegeket írtak.[15] I. Rákóczi Ferenc haldoklása is a halál és a passió misztikájában való elmélyedést mutatja, hiszen gyóntatója, Kiss Imre csodálta sok türelemmel viselt agóniáját és „az haláltul nem irtózó, ez világi hamar elmúló jókban el nem merült; zúgolódás nélkül súlyos betegséget viselő” hívőként írja le.[16] Halálának körülményeit, a halállal vívott hősi és férfias küzdelmét Kiss Imre dicséri kegyura feletti temetési beszédében, ugyanakkor arról is megemlékezik, hogy a haldoklót ő is állandóan emlékeztette a halálra, nehogy felkészülés nélkül érje az utolsó órája, bármikor jönne is el. Rákóczi Ferenc azonban a Rákócziak címerállatához, a sashoz hasonlóan viszonyult múlandóságához, illetve Báthori-vérből származván, bátran küzdött meg a sárkánnyal, vagyis a halállal, írja gyóntatója.[17] A jezsuita udvari pap, gyóntató és misszionárius Kiss Imre, aki sárospataki missziója idején a református kollégium tanáraival több hitvitát is megvívott, feladatának tekintette, hogy urát a halálos ágyán felkészítse a halálra, s temetési beszédéből kiderül, hogy őszintén elismerte Rákóczi Ferencnek a haláltusában tanúsított lelkierejét:

„Reá emlékeztetem az halálra, hogy ha Istennek úgy fogna tetszeni, kész lenne mind az életre s mind az halálra, kit is nagy solutioval vet[t], s Isten akaratjára hagyá magát, megmutatván, hogy nem ragaszkodott vala ez árnyékvilághoz fölöttébb. Még pedig igen álméltottam, azon halálos ágyában is oly beteges és elerőtlenedett emberben oly erős, bátor és nem közönséges férfiúi természet rekesztetett vala. Mert egész beteg

ágyában semmi zúgolódását és békéltelenségét vagy betegsége, vagy halála ellen nem láttam.”[18]

Rákóczi agóniája nyilvános volt, s akárcsak addigi kegyessége, mintául szolgált családtagjainak és udvara népének.[19]

A jezsuiták jótevője, I. Rákóczi Ferenc kegyességére mind az elesettek iránti nagylelkűsége, megbocsátó lelkülete, mind az önmaga iránti szigorúság, sőt önsanyargatás jellemző volt, még halálos ágyán sem akart húst venni magához, így fokozva testi szenvedését, Kereskényi István latin nyelvű halotti beszédének tanúsága szerint:

Eltávozott a pataki Jézus Társasága rezidenciájának alapítója, a kassai új bazilika mecénása, a papság mély tisztelője a szűkölködők életéből, akiket nem fenséges szigorával, összevont szemöldökkel, hanem atyai szóval jobbított, akiket adományával táplált, felemelt kedvezéseivel és fenntartott oltalmazásával, s ha a méltányosságot és jóságot megőrző igazságosság a bűnök felfedezésére sarkallta, szigorúságát nyájassággal keverte, s csak önmagával volt könyörtelen, még végső haláltusájában is nehezen tűrte, hogy húsétellel kezeljék.[20]

A sárospataki Agonia Társulat megalapítása (1666)

Báthori Zsófia fia (és családja) az oltárállításokban, a templomok felszerelésében, javadalmazásában, papok állításában is igen buzgó volt. I. Rákóczi Ferenc ravatalánál is megemlékeztek arról, hogy azokon a helyeken, ahol sokáig csak protestáns istentisztelet folyt, visszahozta a katolikus vallásgyakorlatot, s a templomokat felszereléssel, papokkal, sőt jövedelmekkel látta el, s mintegy vallásháborút folytatott ellenségeivel szemben.[21]

A jezsuita kegyesség a körmenetek mellett talán kongregációk alapításával támogatta és mozdította elő leginkább a hitbuzgalmat. A kegyes társulatok alapításához pápai engedély kellett, s a bullák egyben az áhítatgyakorlatok rendjét is meghatározták, ugyanakkor az ájtatossághoz kapcsolódó búcsúk engedélyét is tartalmazták. Érdekes, hogy Sárospatakon nem Mária-társulat alakult a jezsuiták által vezetett katolikus plébánián a 17. században, hanem az ún. Agonia Társulat, más néven *Sodalitas Agoniae Christi pro felici morte*, vagyis Krisztus kínhalálának testvérülete a boldog halálért,[22] illetve *Congregatio Agonizantis Christi in Cruce*,[23] azaz a keresztfán kínhalált szenvedő Krisztus kongregációja, amely a jó halálért mint üdvös célért jött létre. Az első ilyen társulat Vincenzo Caraffa jezsuita generális alapítása volt 1648-ban a római II Gesùban, a jezsuiták főtemplomában,[24] „A Keresztfán haldokló Urunk Jézus Krisztus és Fájdalmas Anyja, a Boldogságos Szűz, közönségesen a Jó Halál Kongregációja” néven megalakult jezsuita társulat, amelynek egyébként Domenico Bernini is tagja volt,[25] s melyet sokszor Itálián kívül is *Buona Morte* néven ismertek, gyorsan terjedt a jezsuita missziókban, Linzben, ahol korábban több Mária-kongregáció is alakult, már 1652-ben létrejön a Todesangst-Christi-Bruderschaft,[26] a német misztikus szóhasználatban ugyanis nem az agónia, a haldoklás, illetve a passió, a testi szenvedés, hanem a Krisztuson erőt vett halálfélelem volt a meghatározó a kereszthalál misztériumában. Bécsben maga Eleonóra császárné volt az, aki az Am Hof templomban megalakult Agonia Christi kongregációt támogatta.[27] A jezsuiták a kezdetektől nagy súlyt helyeztek arra, hogy férfiak és nők egyaránt beléphettek a kongregációkba, míg más kegyes társulatokat sokszor egyenműek alkottak.

A Királyi Magyarországon Lippay György esztergomi érsek (1642–1666) nevéhez fűződik az Agonia mint a jezsuita áhítatgyakorlat Rómából indult „újdonsága” bevezetése, az első Agonia-társulatot Pozsonyban, majd 1660-ban az érseki székhely, Nagyszombat jezsuita templomában alapította meg.[28] A nagyszombati társulat magyar elnevezése követi a latin *agonizans* és *moribundus* kifejezéseket: „Mivelhogy a gyülekezet, az üdvösséges halálnak elnyerésére indítattott, annak okáért ez céljához illendő nevet is, vagy Titulust vöt[t] fel, úgymint »Az Halálra vált Christus JESUST«” – írja az alapítás után 20 évvel kiadott társulati imakönyv.[29] A jezsuiták kassai, Báthori Zsófia építtette templomában nem sokkal a nagyszombati társulat létrejötte után, 1665. május 31-én alakult meg a *Congregatio Agoniae Christi*, amelyet VII. Sándor pápa bullával erősített meg, s működésére Pálffy Tamás egri püspök adott engedélyt, s egyik első jezsuita vezetője, praesese Kiss Imre, Báthori Zsófia gyóntatója és lelki vezetője volt.[30]

A sárospataki Agoniát, amely a legkorábbiak között van Magyarországon, egy évvel a kassai társulat megalakulása után, 1666-ban alapították, s természetesen a fejedelemasszony és fia is rögtön beírták a nevüket a Társulat albumába, hiszen ez is nyilvános hitvallásuk része volt.[31] I. Rákóczi Ferencről egyébként a temetési beszédek mint mélyen vallásos lelkületű, a Mária-tiszteletet különösen gyakorló fejedelemtől emlékeznek meg, tagja volt a kassai, az ungvári, a szepesi, a gyöngyösi jezsuiták által alapított társulatnak is.[32]

A vallásos társulatokba való belépés, illetve a társulati tagság az ájtatosság egyik legszembetűnőbb, leginkább példára buzdító formája volt, így 1661. október 26-án, két hónappal áttérésük után, a jezsuiták ungvári Mária-kongregációjának címereskönyvébe mind Báthory Zsófia Anna Katalin, mind fia, Rákóczi György Ferenc külön-külön jegyezte be a nevét, a Báthori-címer fölé a bejegyzés dátuma mellé pedig ezt írták: „Dicsírtessék az Oltáriszentség”. Ferenc nagyapja, a protestáns I. Rákóczi György latin jelmondatát íratta a Rákóczi-címer fölé: „Si Deus pro nobis, quis contra nos”. Az ungvári jezsuiták később Báthori Zsófia neve mellett azt is megjegyezték, hogy meghalt.[33] A haláláról való megemlékezés is igazolja a társulati albumok mintegy anyakönyvi funkcióját, hiszen a bejegyzések sokszor nyomon követték a kongregáció tagjainak sorsát is. A sárospataki Agonia Társulat díszkönyve nem maradt fent, így nem tudjuk, a fejedelmi család tagjai, úgymint a jezsuiták patrónusai mellett kik voltak az első tagjai a protestáns városban.

A fejedelemasszony még az alapítás évében egy ezüst függő örökmécsest adományoz az Oltáriszentség elé, amely majdnem elérte egy négyszögletű (jezsuita) kalap nagyságát, valamint egy kivételesen nagy és különlegesen megmunkált kelyhet is.[34]

Kultusz és misztika

A passió-misztérium már a Társulat felállítása előtt is a jezsuiták vallásgyakorlatának és kegyességének a középpontjában állt, 1664 nagybőjti időszakában minden szerdán és pénteken Krisztus szenvedéséről szóltak Sárospatakon a szentbeszédek, sőt a nagypénteki körmenet előtt a jezsuita diákok nyilvánosan eljátszották Krisztus kereszthalálát is. A passió-liturgiák olyan nagy hatással voltak Báthori Zsófiára, hogy azt mondta, fél, hogy a tisztító tűzben fog égni, mert nem rögtön rekatolizációja után fogadta meg a jezsuitákat, hogy a patakiakat megtérítsék. A körmeneten már ekkor megjelentek a flagellánsok, igaz, a látványosságot az ablakokból néző reformátusok azt mondták, a jezsuiták fizettek nekik, ráadásul a vér nem is igazi az önostorozók hátán, festett állatbőröket raktak magukra. Ennek ellenére negyvennél is több önkéntes flagelláns vállalkozott 1664-ben arra, hogy a körmenetben tevőlegesen részt vegyen. A flagellációval összekötött bűnbánati körmentek elterjedése Magyarországon inkább a 18. század első évtizedeire jellemző, így korai sárospataki megjelenését szintén a jezsuiták „innovatív” törekvései közé sorolhatjuk. A jezsuita Évkönyv szerint az eretnekségtől (vagyis a protestánsoktól) annyira idegen volt a bűnbánati megtisztulásnak ez az „imitatio Christi”-formája, hogy mintegy új „találmányra” tekintettek Sárospatakon. 1664-ben a Szent Sír tiszteletként a templomban színes üveggoporsót állítottak fel, amelyet titokban a protestánsok is

megcsodáltak. A főrangúak sokszor elhalasztották utazásukat is, írja az Évkönyv, hogy részt vegyenek a nagyböjttben már ekkor megtartott szerdai és pénteki Krisztus szenvedéseiről szóló prédikációkon. A nagyheti liturgia része volt a Szent Sír felállítása is a jezsuita templomban, a színes üvegekből összerakott, fénylő építményt még a kálvinisták is megcsodálták.[35]

A nagypénteki flagelláns körmenetek megszokottá váltak Sárospatakon, 1667-ben, egy évvel az Agonia Társulat megalakulása után, nemesek, sőt a vár előkelőségei közül is többen részt vettek az önsanyargatásban, amely a kálvinistáktól annyira idegen volt, hogy másoknál is elképzelhetetlennek tartották, s ismét csak csalásra gyanakodtak. A sárospataki jezsuitáknak 40 körmeneti öltözetük volt azok számára, akik a körmenetben véresre ostromozták magukat, de ez a 40 különleges viselet is alig volt elég, olyan sokan akartak beöltözni. Sokan éppen a véres látványosság hatására tértek meg, s lettek katolikussá, 1667-ben ötvenen voltak, akikre a körmenet ilyen hatással volt.[36] Az évkönyv nem említi, hogy a flagellánsok között voltak-e társulati tagok, ezért csak feltételezhetjük, hogy közülük nagyobb számban vettek részt a véres ájtatosságban. Kérdés, hogy az említett 40 öltözet, amelyet a flagellánsokra adtak, a társulat speciális körmeneti viselete volt-e, amilyeneket (főként csuklyával) számos helyen a mai napig hordanak a vallásos kongregációk tagjai a nagypéntek éjjeli processziókon.

A következő évben, 1668-ban rendezett nagypénteki körmenet, amelyen a Rákócziak is részt vettek, egy forgószelel miatt majdnem tragédiába torkollott. A hirtelen jött erős északi szél ugyanis kioltotta a piacon a fáklyákat, s félő volt, hogy a szikrák felgyújtják a háztetőket. „S bár a fények kihúnytak, a hívek lelkében nem húnyt ki Krisztus kínszenvedése iránti kegyesség és lángolás, hiszen 45-en vállalták, hogy istenfélelmükben önmagukat súlyosan sanyargatva kövessék Krisztust a megkorbácsolással” – írják évkönyvükben a jezsuiták. A nagypénteki misztérium kellékei, a feretrumokon hordozott „figurák” a flagellánsok előtt „lépkedtek” a rendház és a templom falai között, s közben magyar nyelvű kegyes verseket hangoztattak. A kolostorba és a templomba szorult körmeneten olyan sokan vettek részt, köztük reformátusok is, hogy a jezsuita iskola diákjai alig fértek tőlük, s a tömeget a processzió kivételes ájtatosságra készítette, amihez minden bizonnyal a szélvihar előtt tartott jezsuita színjáték is hozzájárult, amelyben az égből pusztulás támadt az emberek ellenségére, a gonoszra, és az emberi nem megszabadult a zsarnokságtól.[37]

A húsvéti devotiókban Krisztus szenvedésének misztériuma összekapcsolódott az Oltáriszentség imádatával, a feltámadás liturgiája ugyanis azzal kezdődött, hogy vasárnap hajnalban a Szent Síról kiemelték az Eucharisziát, s visszahelyezték a tabernákulumba. Jelképes is lehet, hogy a sárospataki vártemplomot, amelyet a császári katonák részben várkapuvá, részben bástyává alakítottak át, miután elvették a reformátusoktól, a király utasítására 1671-ben éppen feltámadáskor adták át a jezsuitáknak, akik addig a rendház templomát használták a katolikus liturgiákra. Amikor a jezsuita atyák 1671 húsvétjának hajnalán az Oltáriszentséget kivették a Szent Síról, már az „új”, igaz még romos templomba vitték át, körmenet kíséretében, majd Te Deummal köszöntötték az ünnepet és az ajándékba kapott templomot, amelyet azonban csak nehézségek árán használhattak, mivel a templom falába vágott kaput egyelőre nem szüntették meg, sőt el sem rekesztették a hadmérnökök, s az istentiszteletet áthaladó szekerek zaja, emberek és katonák kiáltása zavarta.[38]

1671-ben az ispotályt is megkapták a jezsuiták Patak földesuraitól és kegyuraitól, a Rákócziaktól, miután elvették a reformátusoktól, akik addig csak hittestvéreiket ápolták az intézményben. Az ispotály új jezsuita urai elűzték a református lakókat, s katolikusokat tettek a helyükbe, valamint a vallásgyakorlat új formáit is azonnal bevezették, a betegeknek reggel és este térden kellett imádkozniuk, s az épületben kápolnát is berendeztek. Az ispotály előtti térre „más katolikus vidékek mintájára” hatalmas keresztet állítottak, amelyre a megfeszített Krisztus mellé kínszenvedéseinek eszközeit, az „arma Christi”-t is elhelyezték. Az utcán felállított feszület, már önmagában is feltűnő volt a protestantizmus egyik fellegvárának tartott Sárospatakon, ahol egykor református vallású fejedelmek tartották udvarukat, s ezt a hatást ugyancsak fokozhatta a kínhalált, a Krisztus agóniáját idéző kínszerek látványa. Sárospatak kálvinista polgárainak naponta szembesülniük kellett a kínszenvedés „kiábrázolásával”, a keresztet ráadásul meg is kellett süvegelniük, ha elmentek előtte,

ezt egyébként a közeli királyi várórség figyelte, s a mulasztókat büntette is.[39] A feszületet nem sokkal később, 1672-ben a protestáns felkelők összetörték, utána pedig elégették, de a jezsuita Évkönyv feljegyzése szerint nem fogta a tűz, ezután a „szent jelvényt” egy mérlegre rakták, mondván: „Lássuk, mennyit nyom a pápisták Istene!”. Máshol a szentségtörő felkelők a feszületet kalodába zárták, mellé tették az Immaculata-szobrot, és táncolásra buzdították őket.[40]

Belépés a Társulatba

A sárospataki Agonia Társulatra vonatkozó források jórészt kimerülnek a rendház két alapvető dokumentuában, a *Historia residentiae* néven is ismert *Annuae Litterae*-kötetben, amelyet az alapítástól egészen 1753-ig vezettek, illetve a négykötetes Naplóban (*Diarium*), amelyet azonban csak 1694-ben kezdtek meg, így a 17. századra alig tekinthető megfelelő kútfőnek.[41] A vallásos társulatok gyakorlatából jól ismert nyomtatott imakönyv, társulati füzet nem ismeretes Sárospatakról, feltehetően nem is készült ilyen, a sárospataki hívek minden bizonnyal más kongregációk nyomtatványait használták áhítatgyakorlatuk során. A lelki gyakorlatokat segítő társulati imakönyvek és a kora újkori kegyességi nyomtatványok között ismertek az Agonia-konfraternitások könyvecskéi is. Philipp Kisel (1601–16081) bajor jezsuita hitszónok több latin nyelvű művet is megjelentetett Bambergben az Agonia-társulatok használatára, s legnépszerűbb munkáját németre is lefordították.[42] A nagyszombati jezsuiták könyvtárában is volt egy kölni kiadvány, amely az Úr Kín szenvedése-társulat latin nyelvű kegyes „kincsestárát” tartalmazta.[43]

A 17. századi Magyarországon, a korszak kegyességi irodalmában szokásos módon, magyar nyelvű lelki gyakorlatos füzeteket szerkesztettek az Agonia társulatok tagjainak. Bár az első Agoniát Lippay György érsek Pozsonyban állította fel, mégis a nagyszombati jezsuita templomban alapított társulat imakönyve lett a magyarországi kongregációk alapvető kegyességi nyomtatványa.[44] Az 1686-ban nyomtatott füzet az 1660-ban létrehozott társulat reguláit, búcsúit és „némely bizonyos áhítatosságait” tartalmazza, s alapjául szolgált mind az 1693-ban készült rozsnói társulati könyvecskének,[45] mind a Sárospatakhoz még közelebb fekvő kassai és ungvári jezsuita kollégium kegyes nyomtatványának.[46] Az 1670-ben Gyöngyösön létrejött *Agonia Christi* (*Halálravált és a Keresztfán megholt úr Jézus titulusa alatt virágzó Gyöngyösi Congregatio*) nem sokkal megalakulása után Lőcsén jelentette meg „Lelki virágoskert” c. lelki gyakorlatos könyvecskéjét „az üdvösséges halált szomjúzó híveknek..., hogy ezt gyakorolván, s ebben mulatozván, ki-ki a szent halálra és az örökkévaló boldog feltámadásra magát tehesse érdemessé”.[47]

A nagyszombati imakönyvet 1706-ban némileg átdolgozott formában újra kiadták, amelynek a címe alapvető információkat tartalmaz nemcsak a nagyszombati, hanem általában a magyarországi és külföldi Agonia-kongregációk célját, illetve a könyvecske tartalmát illetően:

Fára felfeszítettett, avagy kereszten meghaló Jesus férjfiakból és asszonyállatokból álló congregatiójának, mely a szerencsés e világból való kimulásnak és a Purgatóriumban gyötrődő lelkek megszabadulásának elnyerésére rendeltetett méltóságos esztergami érsektől, Lippay Györgytől a Jesus Társaságának nagyszombati templomában, 1660. esztendőben, és az X. Innocentius római pápától megerősített regulái, búcsúi és némely bizonyos ájtatossági.

A nagyszombati kiadvány címéből is kiderül, hogy az Agonia nem tett különbséget férfiak és nők között, mindkét nemből rekrutálta tagjait, vezetője azonban a jezsuiták közül került ki. A szabályzat szerint a belépés előfeltétele az „ajánlás” elmondása volt, amellyel a leendő tag Krisztusnak ajánlotta magát. Az első

nagyszombati társulati imakönyv tanúsága szerint az alábbi fogadalmat kellett a belépéskor elmondani:

AJÁNLÁS, mellyel a Christus Halálának és a keserves Szűz Máriának Társaságában adják magokat az hívek. Uram, Jesus Christus, élő Istennek Szent Fia, ki ez világnak váltságáért hat órakor keresztfára függesztettél, és az halállal tusakodván, drágalátos lelkedet kiadtad értem, én is azért, N. N., teljes szívemből néked áldozom magamat, és ajánlom a te szent Haláloznak lelkemet, és a keresztfá alatt téged kesergő Szűz Anyádnak is a boldog kimúlásért eltökélt[t] szándékkal ígürvén, hogy Szentséges kínszenvedésedről soha el nem felelkezem. Azért alázatosan kérlek, oh értem megholt kegyes Jesus! halálom óráján szent kezeidben fogad[d] bé lelkemet, és szent Haláloz által odavigyed azt, hová a megírt Latornak lelkét vitted. Ez világból kimúlt híveket is kínszenvedésednek érdemében részesítsed, kínokat megnyihívén, bé is fogadván őket mennél hamaráb[b] a te Országodban, az hol téged dicsírjenek, s érettünk is esedezzenek. Amen.[48]

A fogadalomtétel a társulat legfőbb céljaival való azonosulásról szólt, a hívő egyrészt világot vérével megváltó Krisztus kereszthalálának ajánlotta lelkét, másrészt megígérte a fia halálán kesergő Szűzanyának is, hogy soha meg nem feledkezik Krisztus áldozatáról, az ajánlás ugyanakkor könyörgést is tartalmazott Jézushoz, kegyelmét elnyerendő, és a hívő, illetve embertársai végső haláltusájában való segítségéért; azaz egy imát kellett a belépéskor elmondani.

A 17. század végén alakult rozsnyói kongregációba is hasonló ajánlással léptek be a jezsuiták templomába járó katolikusok.[49] A rozsnyói fogadalomból is kiderül, a társaság egyik fontos célja volt a másokért való imádság, hogy a társulat tagjai áhítatgyakorlatukkal megszabadítsák a katolikus híveket a purgatóriumi szenvedésektől. A Báthori Zsófia által alapított, s a Rákócziak temetkezőhelyének szánt kassai jezsuita templomban az Agonia Társulatnak nem volt külön oltára, ünnepein a főoltárt díszítették fel, s a társulatba való felvétel igen egyszerűen zajlott, a jezsuita praeses elmondta a társaság szabályait, tagjainak kötelességeit, a szertartások rendjét, majd a jelentkező elimádkozta az „Ajánlás Jézushoz” c. imát, ezután beírták nevét a Társaság díszkönyvébe.[50] Az ajánlást a kassaiak 1724-ben nyomtatott társulati könyve is tartalmazza, jórészt ugyanazokkal a szavakkal, amelyek már az 1686. évi nagyszombati szöveget is alkották.[51] Az ungvári társulatba hasonló, de némileg egyszerűbb és rövidebb imádsággal léphettek be a tagok.[52] A nagyszombati, illetve a felső-magyarországi társulatok ajánlásának jórészt egyező szövege megengedi feltételeznünk, hogy Sárospatakon is hasonló imádsággal ajánlották magukat az új tagok a jezsuiták kongregációjába.

A társulatba frissen áttért tagokat is felvettek, Sárospatakon például nem sokkal az Agonai felállítás után egy „eretneket”, vagyis protestánst annyira megindított a jezsuitáknak a boldog halálról szóló hitszónoklata, hogy rögtön be akart lépni a kongregációba, előbb azonban kötelezték a katolikus vallásra való áttérésre, amit meg is tett, „hogy a boldog halált elérhesse”. [53]

A társulatba való belépés legtöbbször a kongregáció speciális ünnepein ment végbe, de nagyszombati jezsuitáknál a 17. században bármikor jelentkezhetek a hívek az erre a feladatra kijelölt jezsuita atyánál, majd az ajánlás elmondása után az új tag nevét beírták a társulat albumába, s vagy még akkor, vagy nem sokkal később gyónás és szentáldozás után lettek teljes jogú taggá:

Ez Congregatio könyvébe való beírásnak ideje van mindenkor, valamikor innepe vagy gyülekezete vagy a Congregatiónak, és azon kívül mindenkor, valamikor valaki bé akar magát íratni, csak adja nevét az előljáróktól rendeltetett Congregatióbéli lelki Atyának, kinek tisztí az, hogy a Társaságba bévegye azokat,

akik bé akarnak állani. Kik mihent a könyvben béírattnak, és mindjárt akkor, vagy nékik alkalmasb legközeleb[b] való napon töredelmes szív[v]el meggyónnak és megáldoznak, a Congregati-ónak tagjaivá lésznek.[54]

Regula és liturgia

Az Agonia-társulatok, működésüket és áhítatgyakorlatukat tekintve, a szerzetesrendekhez, illetve a középkori és kora újkori vallásos testvérületekhez hasonlóan, saját szabályzattal rendelkeztek. A Mária-kongregációkhoz hasonlóan, a rekatolizáció fontos intézményei voltak, amelyek áhítatgyakorlataikkal, misztikájukkal egyrészt a vallásos elmélyülést célozták, másrészt azonban praktikus feladatot is elláttak, a katolikus vallásgyakorlattól „elszokott”, illetve a katolizált hívek katekizálását, az egyház dogmáinak, hittételeinek, misztériumainak megismertetését, sőt az imákra, imádkozásra való tanítást. Az 1702-ben alakult Bécs–Friedrichstadti Agonia-kongregációnak szóló, 1762. január 4-én Rómában kelt oklevelében a jezsuita generális így ír a főkongregációvá váló római társulatnak az II Gesùban 1648-ban bevezett Agonia-áhítatgyakorlatról és annak céljáról:

„Társaságunk kötelessége a hozzánk közellévők támogatása, hogy igaz és kegyes világi életük után végül az igazak halálával haljanak meg, így mindig is törekedett arra, hogy a híveket a Megváltónk kereszthaláláról való elmélkedésre serkentse. Ezért kezdték a Szentlélek sugallatára a mindkét nembeli társulati tagok a római rendházunk templomában minden szombaton a vespervas alatt kihelyezett Oltáriszentség előtt együttesen gyakorolni 1648-tól ezt az elmélkedést, hogy részint Krisztus szenvedését és halálát, valamint Boldogságos Anyja fájdalmas odaadó könyörgésekkel tisztelve, részint a Szent Igét hallgatva buzduljanak fel a keresztény erények gyakorlására, ugyanakkor kiváltképpen könyörögjenek a Mindenható istenhez a jó halál kegyelméért.”[55]

A nagyszombati társulat kegyességi könyvecskéje „oktatásában”, azaz hittanában, a Társulat egyik legfőbb célját ugyancsak a Krisztus halálfélelmén való elmélkedésben határozza meg, példának állítva nemcsak a keresztfán, hanem az Olajfák hegyén érzett halálfélelmét is, így buzdítva a híveket ájtatosságra, de a Fájdalmas Szűzanyát is kultusza középpontjába állítja.[56] Az imakönyv összefoglalja a társulat célját és rendtartását, s a társulat legfőbb feladatának a tagok boldog halálra való felkészítését tekinti, s Bölcs Salamonra hivatkozik, amikor felhívja a figyelmet annak veszélyére, ha a hívőt felkészületlenül éri a hirtelen halál, pedig ha „egy kis fáradságot” rászánt volna, vagyis megtette volna szükséges ájtatosságokat, és nem szűnt volna állandóan a halál gondolatával foglalkozni, elérte volna az üdvösséget. A rendtartás a tagságot illetően hangsúlyozza a nemek közötti egyenlőséget, illetve a tagok egymás iránti kötelezettségét, ha valaki ugyanis társának súlyos betegségéről vagy haláláról tudomást szerez, köteles a vezetésre hivatott jezsuita atyát értesíteni, hogy az utolsó kenetről, vagy a halottért való megemlékezésről gondoskodjon.[57] Az ungvári és a kassai „oktatásban” a társaság céljai között a hitben való közösséget, a közös imádságot is megemlítik, hiszen többek együttes imádsága „fogatosabb”, mintha valaki magánáhítata során könyörög az Istenhez.[58]

A magyarországi Agoniáknak mintát adó nagyszombati társulat öt regulája közül az I. a magánáhítat gyakorlására vonatkozik, a tagok mindennapi imarendjét határozza meg, a napi háromszori harangozás alkalmával mondott könyörgés szövegével együtt. Napközben az élőkért, az esti harangozásnál a Társaság meghalt tagjaiért imádkoztak.[59] A II. regula a közös istentisztelet módját határozta meg, a Társaságnak hétfőn a halottakért mond misét a papjuk a halotti litániával, pénteken pedig a Társaság élő tagjainak boldog haláláért a Krisztus kínszenvedéséről való litániával. Ha a tagok a misén nem tudnak részt venni, ugyanezek

a napokon magánájtatossággal kell megemlékezniük a halottakról, illetve az élőkéről.[60] A következő pont a jezsuita kegyesség egyik fontos intézményében, a *communio generalis* nevű közös („közönséges”) áldozásban való részvételi kötelezettségről rendelkezik, minden hónap első vasárnapján ugyanis az Oltáriszentség kitétele mellett együttesen áldoztak. A közös áldozással teljes bűcsút is nyertek, amelyet valamely meghalt és a purgatóriumban senyvedő lélek megsegítésére is felajánlhattak. A regula szerint, ha az áldozást el is mulasztanák, mindenképpen jelenjenek meg a monstranciában kitett Oltáriszentség előtt.[61] A nagyszombati Társaság a kántorböjtöket követő évi négy vasárnapon gyűlt össze a jezsuita templomban, hogy az énekes misén, körmeneten és a szentbeszédén részt vegyen, majd a liturgia végén a Társaság vezetőjének kijelölt jezsuita páterrel együtt ismételték el az ún. ajánló imádságot, amellyel először a Társulatba való belépéskor kellett elkötelezniük magukat Krisztus és szenvedése mellett.[62] Az ötödik pontban a Társaság főünnepének, nagyböjt ötödik, Judica-vasárnapjának szertartásáról írnak, amely megegyezik a kántorböjtök utáni vasárnapi liturgiával.[63]

A társulati kegyesség alapja a közös ima, s a nagyszombati könyvecske az imádkozás tartalmáról és liturgiájáról is megemlékezik. Bár az imádságok száma a hívek szabad akaratán áll, a közös áhítatgyakorlatokon legalább öt Miatyánkot és Üdvözlégyet el kell mondani, de elimádkozhatják a Szentolvasót, vagy hétszer a *Miserere* bűnbánati zsoltárt is, de mondhatják a Mindenszentek vagy Jézus nevének litániáját.[64] A társulati füzet egyben imakönyv is, a nagyszombati jezsuita templomban az Agonia-tagok a társulat saját ájtatosságaként hétfőn a Halottakért való officiumot, pénteken a Krisztus szenvedéséről a boldog kimúlásért mondott litániát mondták, melynek szövege az imakönyvbe is bekerült, akárcsak a Lorétói litánia imádságai.

A könyörgéseket mondhatják kifejezett céllal is, így a 17. századi nagyszombati társulati kiadvány előírja, hogy a tagság „ájtatosan imádkozzék a keresztyén fejedelmek között való egyességért, az eretnekek kiirtásáért, a Keresztyén Anyaszentegyháznak felmagasztalásáért”, vagyis az Agonia-társaságnak is osztoznia kell a jezsuita misszió fő céljaiban, a hit terjesztésében, a protestantizmus elleni harcban és a katolikus egyház érvényesülésében.[65] A kassai jezsuita templomban ugyanezekért a célokort, az uralkodók közötti megbékélésért, az eretnesség ellen és katolikus egyházért imádkoztak az Agonia tagjai a 18. század elején.[66]

A társulatok közössége a jó halálra való előkészületekkel, a tisztítótűzben szenvedőkkel foglalkozott, kultuszának középpontjában a passió-misztika és a Fájdalmas Szűz iránti dévóció állt.[67] A kongregáció lelkeségére, valamint a körmeneteken és a templomban liturgikus gyakorlatának külsőségeire a rozsnyói Agónia Társulat (*a Pater Jesuiták gondviselése alatt virágzó Halálra vált Úr Jesus rosnyobányai Congregatioja*) 1693-ban nyomtatásban megjelent lelkigyakorlatos könyvecskéje[68] igazíthat el, amely a kongregáció célját így fogalmazza meg:

Bujdosók vagyunk ez számkivetésnek helyén mindaddig, míg az örökkévalóságnak kapuján általlépvén, örökös hazánkban nem jutunk... s boldogok, ha végső lépésünket olly vigyázó készüllettel újítjuk, hogy az élők tartományában megnyugodjunk... a Halálra vált Kristus Congregatioja... kit is szép bűcsúkkal és lelki ajándékokkal bőven felékesítettek a Romai Pápák, hogy béiratván magát ki-ki e Társaságban, annak regulái szerint úgy készülnének a boldog kimúlásra, hogy halálok óráján a keresztfán halálra vált Úr Jéussal bizodalmasan mondhassák: Atyám, a te kezeidben ajánlom az én lelkemet. Lucae 23.

Bűcsúk

A nagyszombati lelkigyakorlatos könyvecske a társulat pápától kapott búcsúit is pontosan lefekteti.[69] Teljes búcsút, vagyis a Purgatóriumból való megszabadulást nyeri el az a társulati tag, aki a kongregáció oltáránál meghallgatja a társulat halottaiért mondott hétfői szentmisét, illetve részt vesz a halott évfordulóján és annak hetében mondott emlékmiséken. Hasonlóan teljes búcsú jár a *generalis communio*-n, vagyis a havonta egyszer tartott közös vasárnapi áldozáson való részvételért. A társaságba való belépéskor akkor nyerhet valaki teljes bűnbocsánatot, ha meggyón és megáldozik. A haldokló is teljes búcsút nyerhet, ha halálos ágyán gyónást végez, és magához veszi az Oltáriszentséget, s így hívja segítségül Jézust, vagy ha ezt nem teheti, „de szívében arról megemlékezik”. Ugyanezt érheti el az a társulati tag, aki a társulat főünnepén felkeresi templomát, és ott az eretnokség ellen, a katolikus egyházért imádkozik. Hét évre és hétszer negyven napra (*quadragena*) lehet bűnbocsánatot nyerni azzal, ha a kántorböjtök évi négyszeri vasárnapján imádkozik a jezsuita templomban. A hatvannapi búcsút már akkor is elérhetik a tagok, ha elmennek a szentmisére, vagy megjelennek a körmeneteken, illetve egyéb ájtatos cselekedetért.

A búcsút a Társaság tagja fel is ajánlhatja egy purgatóriumra ítélt halottnak, hiszen egy élő máshol is részesülhet hasonló adományban, ha egy másik templomba megy annak búcsúján, vagy valamilyen búcsúra jogosító ereklye, érme van a birtokában, a halott azonban csak nehezen juthat szenvedése enyhítéséhez. A bűnbocsánat elnyerésének feltétele azonban a gyónás és áldozás, amit egyébként a búcsú vasárnapján máshol is elvégezhet a hívő, nemcsak a Társaság templomában.[70]

A rozsnyói Agónia-társulat 17. század végi könyvecskéje hasonló búcsúrendet tartalmaz: Teljes búcsút nyernek 1/ A belépés alkalmával, ha előtte meggyóntak és megáldoztak. 2/ Haláluk óráján, ha meggyóntak, vagy ha ezt nem tehetik, de töredelmesen segítségül hívják Jézust, illetve ha ezt sem cselekedhetik, akkor szívében emlékeznek meg róla, teljes búcsút nyernek vétkéikről. 3/ Ha a társulat fő ünnepén, nagyböjt ötödik vasárnapján meggyónnak és megáldoznak, s a templomban „a keresztyén fejedelem eggyességéért, az eretnokségek kigyomlálásáért és az anyaszentegyháznak felmagasztalásáért” imádkoznak. 4/ Hétesztendei és negyvennapos búcsút nyernek, ha a négy kántorböjtöt követő vasárnapon gyónás és áldozás után ugyanezekért imádkoznak. Hatvannapi búcsú jár: 5/ Valahányszor szentmisén és egyéb isteni szolgálaton jelen lesznek. 6/ Ha a Társaság gyülekezeti alkalmaira elmennek. 7/ Ha a körmeneteken részt vesznek, akár áldoznak, akár nem. 8/ Ha az Oltáriszentséggel beteghez indult egyházi embert elkísérik. 9/ Ha nem kísérhetik el, akkor legalább Miatyánkat és egy Üdvözlégyet kell mondaniuk. 10/ Ha lakásukba befogadják a szegényeket. 11/ Ha ellenségeskedők között békességet szereznek. 12/ Ha társaságbeli vagy más halott temetésén részt vesznek. 13/ Ha öt Miatyánkot és öt Üdvözlégyet elmondanak a „kimúlt Társaságbéliekért”. 14/ Ha a tévelygőket az üdvösségre vezetik. 15/ Ha tudatlanokat a hit dolgaira tanítják. 16/ Minden egyéb áhítatos cselekedetért.[71]

A hatvannapos bűnbocsánat elnyerésével jutalmazott jócselekedetek között feltűnik az ellenségek közötti békesség szerzése is, amely a jezsuita kegyességben általában is fontos szerepet vitt. A békítés, az ellenségek, ellenfelek kiengesztelése a szerzetesrendek, főként a koldulók küldetése közé tartozott már a középkorban is, s a jezsuiták missziójuk során maguk is gyakorolták ezt a kegyes cselekedetet.[72] A rozsnyói búcsúk felsorolása tanúsítja, hogy a páterek híveiktől is elvárták, hogy környezetükben békítsék az ellenségeskedőket.

A X. Ince pápa által engedélyezett kassai búcsúk rendje is követi a nagyszombati.[73] Az ungvári Agonia 1719-ben Kassán nyomtatott lelkigyakorlatos füzeté szerint az 1669-ben alapított, vagyis a sárospatakit pár évvel követő társulat tagjai is a kassaiakéhoz hasonló búcsúban részesültek.[74]

---

[1] Multi sermonibus odiosis conati sunt Societatem arcere a Patakiensi residentia, sed illustrissimi Principes, postquam didicerunt experientia falsas esse hominum de nobis opiniones, nostraque in divinis procurandis studia animadverterunt; omnino decrevere per nos prospectum iri Patakiensium conversioni. Az Egyetemi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: EK K.) Ab 95/1 (=Historia domestica S. N. Patakiensis Soc. Jesu (Annuae litterae) 1694–1753, A sárospataki jezsuiták Évkönyve. Annuae.) p. 1. (Annuae 1663)

[2] Meszlényi Antal: Báthory Zsófia élete és végrendelete. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv, 3. Bp., 1938–1939. 177–266. p.,; 196. p.

[3] „Sambar Matthias † 2 Febr. 1685. Ita Societatis Matris optimae honori bonus filius eximie consuluit. Cuius per aetatem etiam omnem amantissimus vixit, quod, ut omittam caetera, colligere abunde est ex iis, quae variis in locis in bonum commune Societatis providit, certe Carolinensem olim et Patakinensem Residentias, eius potissimum industriae et suavi dexteritati debet Societas. Hanc celsissima principissa Sophia Bathori, illam illustrissimus dominus Adamus Caroli zeloso patris Matthiae pro matre sua studio et ardore inducti fundaverant, maximoque suo solatio videbant, ingentes exinde in rem Catholicam, cuius erant studiosissimi fructus, dimanare.” Sámbar Mátyás gyászjelentése, Zágráb, 1685. febr. 2. EK K Ab 138. (= Epistolae. Elogia defunctorum Soc. Jesu II. köt.) p. 280.

[4] „Keresztyén anyaszentegyházunknak erős gyámola, kit méltán annak mondhatnak megismért igaz vallás mellett elkövetett sokféle buzgólkodásra nézve. Mert az holott annak előtte országunkba szökött új vallás kárhozatra való fényeskedésével, nagy pompával s fennhéjázó dagályossággal mélyessen igen kiterjedett vala, és igaz vallásunkat ördögi dühösséggel s irigységgel ostromlotta volna, ottan istenes Báthori-ágban oltatott Rákoczi csömötnének kedves gyümölcse vallásunknak drága kertét nemessen ékesítette. Nemde nem Patak, az lévén a több helyeknek is feje, s azért azokról nem emlékezem, mocskos fészke vala az új vallás tojmányának: de már most, mint régen Christus Urunk Sz. Keresztit elvívén a perzsák arról az helyről, az holott rajta függött a világ drága váltsága, szent emlékezetit ki akarván az igaz hívek szívéből oltani a Sz. Kereszt ellenségi, és Heraclius császár ismét nagy buzgósággal előbbeni igaz helyére állította azon Sz. Keresztet, úgy a méltóságos R. F. fejedelem is (ellenkezőinket értem) a Persiabeliek által kiüldözött igaz vallásunkat előbbeni helyére állítván, a Jesus nevét, jesuiták Sz. szerzetinek titulusát erős fundatioval odaállatta édes jó anyjával együtt. Oly reménységgel, hogy Istennek atyai jó voltából az igaz vallásból elfajult magyarok előbbeni Sz. életre térjenek, vad erkölcsöket megszelídítsék, és csudálatos változással mennyei emberekké legyenek; kiket az új tébolygó vallások teljességgel földhöz és testhez ragasztottak vala; és úgy a kívánt ecclesiánkbéli szép csendességgel meg-vigasztalja szomorú szíveinket a nagy hatalmú Isten, RAKOCZI és BATHORI Háznak is Istenes buzgólkodása.” Kiss Imre: Midoen A' Méltóságos Rakoczi Ferencz, Valasztot Erdelyi Fejedelem Halotti Temetésével A' Nagy Hirrel Tu^ond^oklo^o Fejedelmi Rakoczi Hazanak Czimeres Sassa Szomorú Szárnyait le-eresztette; Igy Praedicállot Cassán Péter KYSS IMRE Jesuita 1677 Esztendo^oben, Junij. Lo^otsen Nyomtatt: Brewer Samuel. 1677. (RMK I. 1217.) (továbbiakban: Kiss, 1677.) C[3]/1–2.

[5] Kiss Imre: Midön az hatalmas halál... Báthori Sophia Aszszony Halotti Pompáján. Nagyszombat, 1680. Kézirat. EK K G 148. (továbbiakban, Kiss, 1680.) 8., 10. p.

[6] A sárospataki jezsuiták és a Rákócziak kapcsolatáról bővebben: Gyulai Éva: Rákóczi és a sárospataki jezsuiták. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 53.) 294-345. p. (továbbiakban: Gyulai, 2008.)

[7] „Exemplo praeluxit maximo festis Paschalibus honorandis ritu solenniore celsissima Principissa Senior Rakocziana, domina Sophia Bathori fundatrix nostra, quae habens alias divinatorum curatores in aula nec procul tunc dissita a monasterio; maluit tamen Patakinum longius dissitum proficisci, quanto maiore cum molestia, tanto maiore gaudio spirituali suae aulae, et exemplo luculentiore dato externis, qui vehementer stupuerunt et collauderunt Celsissimae pietatem erga divina demonstratam per hoc, quod veniens cum magna comitiva utriusque aulae et cum curribus non ad aulae speciosa celsissimi Principis ac filii sui, fundatoris itidem nostri, sed ad nostrum templum primo, et ante viam substitit ac divertit; ostendens se in gratiam divinatorum Paschalium venisse. Itaque per solenniores Hebdomadae maioris dies adfuit constantissime caeremoniis omnibus, ac per ipsa festa, quorum triduo finito ad sua bona rediit et speculo pietatis in Patakiensibus relicto.” EK K Ab 95/1 p. 41. (Annuae 1667)

[8] Kiss, 1680. 9., 16., 18. p.

[9] „[t]antum esse populum Catholicum circa Patakinum. In ipso festo Corporis Christi tantus fuit accursus populi Catholici, ut timuerimus ruinam sacelli, quod supra columnas stat, praeter ea propter incapacitatem debuimus erigere altare in platea ante domum, ibique cantatum sacrum facere quod celsissimus Princeps una cum Celsissima in platea publice flectendo devote audivit et Celsissima quidem sub eodem sacro etiam communicavit. Processionem eduximus e praesidio ad exteriorem civitatem factis ante domum Calvinistarum altaribus et stationibus nihil illis contradicentibus, secuti sunt Principes manus rosariati, et quia valde urebat sol monitus celsissimus Princeps, ut aliquod umbraculum super caput erigi curet, respondit: Mi Pater, potest iam meum caput ardorem solis pati, pariter monita Celsissima et illa respondit pariter. Post ultimum Evangelium in foro habita concio Ungarica, sonuerunt ad quamlibet stationem grandiora tormenta, post peractas ad stationes caeremonias.” EK K Ab 95/1 p. 59. (Annuae 1669)

[10] „Nec privato sacra inter conclavia satiatu cultu, ad fora et vicos erumpebat, ipse et comes et umbellae Viatorem Deum obumbrantis bajulus, non tam pedibus, quam affatuum alis post cordis sui thesaurum rapiebatur. O quoties raro principibus exemplo sacerdoti ad aram divina peragenti, demitissimo praesto erat obsequio! Quoties nihil veritus severioris tempestatem sideris supplicantium sese interserebat choris? Quoties? Sed quid numeris compedias sidera? Quid sola lambis littora? Toties, quoties Divinis aderat, aut pendulam e manibus Magnae Dei Matris globolorum coronam, aut ejusdem cultui sacratum gestabat libellum, tunc maxime

liber, cum se totum mancipasset libro. Non exager hic rara ejus in hanc intemeratam Coeli terraeque Imperatricem pietatis argumenta; non allego Sabbathinas, quoad vixit, a vini potu abstinentias; non septenorum ejusdem festorum severo transactu jejunio pervigilia; non circumjacentium sodalitatum albo insertum nomen, non comparatos expensis, non mediocribus precatórios libellos, eosque tum in aulicos, tum externos copiose distributos; non quotidiana clientelae Mariae obsequia, illud unum piaculum esto silentio sepelire: tanto in DEI MATREM FRANCISCUM aestuasse zelo, ut prius sibi e vanis sanguinem, e corpore animam, quam ei honorem eripi pateretur. Testantur id Debreczinum usque proscripti blasphemii Patakino rabulones; testantur eversae pestilentiae cathedrae, interminata in reos supplicia, exauthorati ex dominiis audaciae, scelerumque patroni, ex aula ministri, ex officiis pertinaces, ex toto zelantis honorem Virginis dorsis affectu perduelles.” Panegyris Lvctvosa. Quâ Fvnebres Exeqvias Celsissimi Transylvaniae Principis Francisci Rakoczy, Partium Hungariae Domini, Comitum Siculorum, Comitatus Saárosiensis Supremi Comitum, &c. proscvttvm est, Academicvm Societatis Jesv, Collegivm Cassoviense. Per R. P. STEPHANUM KERESKENY, è Societate Jesu, AA. LL. & Philos. Doctorem, ejusdemq ue Professorem Ordinarium. Cassoviae, Excusa per Stephanum Bosytz, Anno M.DC.LXXVII. (RMK II. 1399.) (továbbiakban: Kereskényi, 1677.) A[3]/4–B/1

[11] „In Purificatione Intemeratae Matris [...] processionem... usque ad Beatam Virginem in coelos Assumptam in Hecz inter Anabaptistas [...] In assumptione vero Beatae Virginis Mariae in Hecze ad neoconvertos ex Anabaptistis Christianos ad sacellum eidem Assumptae Matri dicatum processum est.” EK K Ab 95/1 p. 58., 50. (Annuae 1668)

[12] „Czestokói Boldogasszony képin. Egy nyakra való lánc, arany három sorban Nro 1. Öt sorban veres kláris Nro 1. A mellje iránt, melly egész képét elfogja szélességre, ezüst öreg lánc, nagy szemekből való. Egy sárga virágos fejr superlát, hasonló circumferentiával együtt. [...] Egy rézen írott czestochói kép; másik egy igen kicsiny, körül ezüstbe foglalva. Három kis képek, jesuiták vannak írva.” Thaly Kálmán: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701) In: *Történelmi Tár*, 23. Bp., 1900. 321–384. p. (továbbiakban: Thaly, 1900.) 325., 327. p.

[13] Gyulai, 2008. 298–299. p.

[14] „His itaque visis in oppidis et pagis submontanis, quae potissimum bona sunt celsissimi Principis Rakoczi mirum, quanta rerum coepit mutatio, illico enim dicta bona pro Principe Transylvaniae (sub cuius nomine licet ignorantis haec omnia agebantur) sunt occupata, pecora abacta, possessionesque Catholicorum direptae, ipsique ad torturas et neces quaesiti, templa occupata, Calvinistae praedicantes impositi, altaria, imagines, sacraque supellex igne cremata, et quod vel dictu horridum, sepulti exhumati, vestibus spoliati, capitibus minuti. Quod ultimum in claustro Patrum Paulinorum Ujheliensi patratum esse, certum est. Ibidem, ut ex fide non indigna relatione constat, cum iconem Beatae Virginis Czestochoviensem referentis nefarii illi latrones framea secuissent, et ea miro prodigio sanguine manasset, ad inusitatum visum cohorrescentes a simili amplius templorum direptione destiterunt.” EK K Ab 95/1 p. 71. (Annuae 1672)

[15] „Egy Crucifixus-kép, körülötte rózsák, benne misteriumok vannak írva.” Thaly, 1900. 327. p.

[16] Kiss, 1677. C[3]/3

[17] „[o]ly tökéletlenül ólálkodott az halál a mi megholt méltóságos atyánkfia körül, úgy hogy még a doctor sem gondolta akkor következendő halála idejét; de ugyan hogy készületlenül ne találta, annak rendi szerént reá emlékeztetém az halálra [...] nagy bátorsággal és férfiu szívvvel várta halálát, mert nem vala teste s lelke ez világi gazban eltemetve, az eleven Naphoz igyekeztvén oda föl, címeres sassa is azt hozván magával. Mely noha minden madaraknál följebb emelkedik a szárnyaival a természetvizsgálók írása szerént, de ugyanoly magasról is az alatta lévő földet meglátja, úgy, noha nagy méltóságra fölemelte vala Isten a mi megholt fejedelem atyánkfiát, de ugyan szemlélte onnan is a földet, s tudta magát földből valónak lennie. Pulvus es et in pulverem revertis [...] Bátorsággal várta, mondám, halálát, mert Báthori nagy vérből valónak magát akkor is mutatta, amint hogy bártran megvívott vala régenten a nagy fene sárkánnyal Báthori, s meg is győzte, úgy bátran megvívott Báthori dicsíretes vérből származott méltóságos R. F. fejedelem a nagy fene sárkánnyal, az halállal, s meggyőzte.” Kiss, 1677. B[2]/2–C[2]/1

[18] Kiss, 1677. B[3]/1–2

[19] „[n]agy töredelmességgel meggyónván és háromszor is a Sz. Oldást felvévén, az Úr testével részesülvén kívánsága szerént az udvar népének s édes kedvesinek jelenléteben, végtére a Sz. Utolsó Kenetet is magára vette, beteljesítvén az engedelmes Sz. Dávid szép intését: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. Psal. 94. Ma ha az ő szavát halljátok, meg ne keményítsétek szíveteke. Akkor is minden szükséges általam lett Isten szavaira szívét meglágyította, és midőn a lélekzetnek nehezen járása miatt nem szellőzethette szívének hévségét, nem is szólhatott, amint kellett, a szép imádságokra figyelmeztet, istenes kérdésmre ottan-ottan vagy jelt adván, vagy egy s két szóval engedelmissen felelvén, sok súlyos fájdalomi és szenvedési után lelkét szép csendessen az ő teremő Istenének adá, kedvesinek s másoknak is elfelejthetetlen keserűségére.” Kiss, 1677. C[2]/2–C[3]/1

[20] „Abiit Patakiensis Societatis JESU Residentiae Fundator; Cassoviensis neo-basilicae Moecenas; cleri reverentissimus Cultor vita egenorum, quos non caperata herilis majestatis fronte, sed paterno recreabat affatu, alebat subsidiis, sublevabat favoribus, sustentabat

praesidiis; vel, si scelerum indicem agere juberet aequi bonique conservatrix Justitia, mansuetudinem severitati immiscebat, soli sibi immitis, qui vel in extrema aegritudinum lucta aegre admodum dispensationem esus carnum sibi impertiri patiebatur.” Kereskényi, 1677. B/2

[21] „Ille aras, quae absentes inveterato multorum squallore annorum deplorabant Coelites, ambitioso adornavit cultu, ditavit paramentis, complevit mystis, stabilavit proventibus, introvocandae a perduellibus vitae periculo propugnavit.” Kereskényi, 1677. B[2]/2

[22] EK K Ab 95/1 p. 35. (Annae 1666)

[23] EK K Ab 95/1 p. 100. (Annae 1687)

[24] Lazar, Lance Gabriel: *Vineyard of the Lord: Jesuit Confraternities in Early Modern Italy*. Toronto, 2005. (továbbiakban: Lazar, 2005.) 30. p.

[25] „Congregatio sub invocatione D(omini) N(ostri) G(esù) C(hristi) in Cruce moribundi ac Beatissimae Virginis eius Genetricis Dolorosae vulgo Bonae Mortis.” Lavin, Irvin – Panichi, Silvia: *Bernini e il Salvatore: la „buona morte” nella Roma del Seicento*. Roma, 1998. 29. p., 13. jegyz.

[26] Commenda, Hans: *Die Litterae annuae des Linzer jesuitenkillegs als Quelle der Volkskunde*. In: *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*, 1961. Linz, 1961. 119–138. p., 127. p.

[27] Tüskés Gábor – Knapp Éva: E. S. és a rózsakoszorú. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005. 4-6. sz. 383–400. p., 393. p.

[28] Tüskés Gábor – Knapp Éva: Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században. In: *Néprajzi Látóhatár*, 1992. 3–4. sz. 8–36. p. (továbbiakban: Tüskés-Knapp, 1992.) 25. p.

[29] A’ Christus Halála Congregatiójának, Melly Nagy Szombatban A’ Jesus Tarsasaganak Templomában M.DC.LX-dik Esztendoetuel fogvást gyakoroltatik, Regulái, Búcsúi, és némely bizonyos Ahitatossági. Nagy-Szombatbaan Nyomtattatot 1686. (RMK I. 1355.) (továbbiakban: Christus Halála, 1686.) 10. p.

[30] Knapp Éva: Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a XVII–XVIII. században. In: *Századok*, 1995. 791–814. p. (továbbiakban: Knapp, 1995.) 799. p.

[31] „Domi autem in Residentia novum hoc anno pietatis incitamentum inchoavimus, Sodalitatem Agoniae Christi pro felici morte; qui titulos innumeros accivit statim: ipsique celsissimi Principes Congregationis albo sua nomina addidere manu propria libentissime.” EK K Ab 95/1 p. 35. (Annae 1666); Gyulai, 2008. 303. p.

[32] Knapp Éva: Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv az Officium Rákócziánium története I. In: *Magyar Könyvszemle*, 1997. 2. sz. 149–167. p., 5. sz. jegyz.

[33] „ALBUM CONGREGATIONIS B. MARIAE VIRGINIS ERECTAE ET CONFIRMATAE IN COLLEGIO S. J. UNGVARI ANNO 1636. RENOVATUM ANNO 1671. ITEM 1756. [...] A 3. sz. alatt (a 3. levelen) a teljes Báthory-czímer látható [...] Vörös mezőben ezüst állkapocsból kinőtt három ezüst, jobbra s lefelé forduló farkasfog. A címert környező zöld koszorú hiányzik, e helyett azt arabeskek ölelik. A címert fölött: «† 1661. 24. Octobris. Dicsirtessék az oltári szentség.» Alatta: «Sofia Anna Katarina Batori m. p.» sajátkezűleg; s még alantabb: «mortua». [...] A 4. sz. (5-ik levél) a Rákóczi-címert ábrázolja... Vörös mezőben zöld hármashalás hegyből nőző arany keréken álló fekete, arannyal áttört, kiterjesztett szárnyú sas, mely fölemelt jobbájában egyenes, aranymarkolatú kardot tart. A címert arabeskek környezik. Fölötte a Rákócziak ismeretes jelmondata: «Anno 1661. die 24. Octobris. Si Deus pro nobis, quis contra nos». Alatta: «Franciscus Georgius Rakoczy m. p.» sajátkezűleg.” Csergheő Géza: *Magyar címereskönyv a XVII. századból*. In: *Turul*, 1885. 41–44. p., 42. p.

[34] „[I]beralitate Celsissimae Senioris accessit... pro templo calix rarae magnitudinis et singulariter elaboratus, lampas item argentea magnitudinis fere quadrati pilei, ante Venerabile pendula.” EK K Ab 95/1 p. 36. (Annae 1666)

[35] „Et summae delectantur rebus apud nos divinis interesse, ob quod facile negligunt itinera praesertim, ut quadragesimalibus dierum Mercurii et Veneris de Passione Christi concionibus interessent. Valde etiam gavisi in Spiritu videntes Patakini, quod nunquam alias disciplinantium solemmissimam processionem cum feretris ad rem accomodatis, praemissa etiam comedia publica de Crucis Christi imitatione. Quibus omnibus pie mota celsissima Principissa dixit: timet se flammas Purgatorii, quod non statim a conversione sua nos adhibuerit pro Patakienis in Spiritu restauratione. Pietatis porro huius Parascevalis devotio tanto accidit gratia, quod nemo

speraverit fore aliquos hoc loco, qui se publice castigent flagellando, dicebantque per jocos nobis, nisi, o! Patres, pecunia conducatis, qui hoc faciant Patakini, sed, ubi ventum ad rem, nec 40 vestes suffecerunt piam hanc sui castigationem sponte cupientibus, cumque jam cruentatos aspicerent e fenestris haeretici, asseverabant non esse percussorem corporis, sed derubris pellibus abductum esse dorsum, et ita verberari, adeo haeresis aliena est ab huiusmodi imitatione Crucis, ut inventibile sit apud illos haec revera fieri. Sepulchrum Christi elegans totumque ex vitris pellucidis diversorum colorum veniebant furtim ipsi haeretici spectatum..." EK K Ab 95/1 pp. 9–10. (Annuae 1664)

[36] „Simpliciores tamen Haeretici curiosius intenti flagellantibus, et iam ante phantasia illa imbuti, quasi non esset verus sanguis per dorsum flagellantium diffluens; dum observassent juvenem cum aceti vasculo circa flagellantes discurrentem; tunc Calvinistarum unus ad socios: „ecce, ecce, inquit, nonne bene dicimus nos, quod in horum dorsis sit tantum modo color ruber, qui sine dubio in vasculo illo circumfertur, ut flagella intingantur, et sic sanguinolenta appareant flagellantium dorsa". Usque adeo difficilis est apud illos huiusmodi mortificatio carnis, ut incredibilis putetur in aliis, quamvis in hac ipsa processione nostra sat delicati nobiles interfuerint, flagellantibus admixti etiam ex primariis aulicis, nec vestes 40 suffecere postulantibus. Nonnulli tamen re penitus inspecta compuncti et conversi per haec ipsa festa; ut iam a 4 huius Residentiae annis, plus minus, quingentos recenter conversos ad fidem Catholicam numeremus." EK K Ab 95/1 p. 40. (Annuae 1667)

[37] „Parascevalis vero hoc anno processio vespertina cum disciplinantibus in foro publico a vehementi Aquilonis turbine impedita, et iudicio tum Celsissimorum, tum nostrorum quidem cum populi contentatione immutata est. Nam cum faces efferentur ad id destinatae, turbo diurno tempore minime expectatus easdem extinguebat, scintillas per aera super domos attollebat, et quantum pietas incitabat, tantum contingentia mali periculum retardabat. Et licet luminaria extinguerentur, non tamen extinguebatur incensa ad id in pectoribus fidelium pietas, et ardor in Christum flagellatum, quem quadraginta quinque de numero severe, sed pie in se sevientes flagellis imitati sunt; inter hos figurae, quae pro feretris factae erant, inter domesticos et templi parietes procedebant, et elegantibus, piisque lingua vernacula versibus recitatis populum etiam Calvinisticum, qui tunc copiosus, tum per domum, tum templum aderat, ut propter illum ipsi disciplinantes spatium vix haberent, ad pietatem inflammabant. Commoverat ad hanc pietatem procul dubio praecedens tempus vespertinum actio, in qua de deturbato hominum inimico e coelo, et liberato ab eius tyrannide genere humano magna cum populi affectione agebatur." EK K Ab 95/1 pp. 48–49. (Annuae 1668)

[38] „Templum Patakini, quod evoluto proxima anno pro porta fortalitii et residuum pro propugnaculo ita expedire iudicantibus suae majestatis caesareae ingeniariis occupatum fuerat, hoc anno sua majestate super inde syncerius informata divino cultui redditum est. Iamque eo utimur a nocte Christi resurgentis, qua levata e sepulchro Sanctissima Eucharistia processionaliter in illud deportata est, decantato cum magno Catholicorum solatio post solenniter hymno Ambrosiano. Usque quidem praedicti templi non est sine gravi incommoditate, ob ultro citroque comitantium per portas curruum strepitus, hominum, militumque clamores, quos necdum porta a templo interclusa audire necesse est. Spes non est brevi alio positam ipsam fortalitii transferendam esse, adeoque templum totum usibus sacris, pro quibus primitus exstructum erat, in postremum etiam servitur." EK K Ab 95/1 p. 69. (Annuae 1671)

[39] „Hospitale, quod hactenus Calviniani adeo haeretice procurabant, ut nullos pauperes catholicos admittere voluerint, nutu saepe dictorum Principum Rakoczi in manus Catholicorum curatoris transscriptum, qui expeditis inde haeticis catholicos subrogavit. Inductus ibidem mos orandi de genibus vesperi et mane, accomodatus etiam sacello et sacrificio peragendo locus opportunus. Quin iuxta morem aliarum regionum Catholicarum magna cum insignibus passionis Christi crux pro foribus eiusdem erecta est, Calvinistis non parum indignantibus sacrum hoc trophaeam publicae et coactae venerationi expositam esse, si quis enim eorum animadvertatur transire non detecto in signum reverentiae capite, illico a vicina vigilia militiae germanae insultatur." EK K Ab 95/1 p. 67. (Annuae 1671)

[40] „Hic vero Patakini, vix dum obsessuri fortalitium advenerunt, omnium primo impietati litaverunt, Christi Cruci affixi simulacrum, quod pro foribus hospitali prostabat, succidendo, et ut dicitur succisum rogo imponendo, flamma (quod mirum) ne quicquam ipsi nocente. Idem divinum signum bilanci apposuerunt, eidem illudentes et dicentes: „videamus, quantum ponderet Papistarum Deus". Alibi cippo incluserunt, cum Immaculae Virginis statua componentes saltare jusserunt." EK K Ab 95/1 p. 71. (Annuae 1672)

[41] Gyulai, 2008. 294–296. p.

[42] Duodecim Scintillae, Ex Ardenti Pectore Et Corde Jesu Crucifixi, Sanctissimisque Ejus Vulneribus, Super Sodales Congregationis Christi In Cruce Agonizantis, Sive Duodecim Exhortationes Pro Singulis Mensibus Anni, Ad excitandos eosdem Sodales ad devotam Orationem Rosarii quinque SS. Vulnerum, pro obtinenda sancta morte: Desumptis motivis e memoria Novissimorum, Mortis, Judicii, Inferni, Paradisi & Aeternitatis. Auctore R. P. Philippo Kiselio Fuldensi, E Societate Jesu. Cholinus, Bambergae, 1674; Igneus Et Sangvineus Zodiacus Amoris Jesu Crucifixi, Sive Duodecim signa ejus Amoris erga Sodales Christi in cruce agonizantis, totidem exhortationibus, & affectibus in menstrua Congregatione ijsdem Sodalibus explicata. Per R. P. Philippum Kiselium, Fuldensem, e Societate Jesu. Cholinus, Bambergae, 1674; Nili Mystici Ex Paradiso Voluptatis, Sive Verbi Divini Septemplici Alveo Defluentis, Et Totidem Effusionibus Pretiosi Sanguinis D. N. Jesu Christi Sacri. Auctore R. P. Philippo Kiselio. 1–6. Cholinus, Bambergae, 1666–1674. Kisel, Philipp: Siebenfältig-Blutiges Schau-Spiel Deß Siebenströmigen Geistlichen Nili-Flusses, Das ist: Sieben Passion-Predigten von dem Gnadenfließenden und Schmerzhaften Leyden und Sterben unsers Einigen

Erlösers und Heyl-Erwerbers Jesu Christi. Übersetzt von Mag: Andrea Bresson. Höffling, Bamberg, 1679.

[43] Confraternitatis Passionis Domini Thesaurus in agro inventus. 12mo, Coloniae, 1633. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, 2. Nagyszombat 1632–1690. Szerk.: Monok István. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 172.) 215. p.

[44] Christus halála, 1686.

[45] Lelki Utikoeltség avagy E Foeldoen Buidoso Lélekek Uedvoességes foglalatossága mellyet Az halálra vált, és keresztfán meg-Hólt Ur Jesus neve-alat kezdetett Rosnyai Congregatio egyben szedet à Boldog halálra kiszueloe Hiveknek vigasztalására. Ki-nyomtatott Nemzetes Posgai Gaspar Uram koeltségével. Loetsén Brewer Samuel által. M.D.XCIII. (RMK I. 1444.) (továbbiakban: Lelki útiköltség, 1693.)

[46] A kereszt-fán halálra vált Christus Jesus Congregatiojanak boldog ki-mulasert és meg-holt férfiak és aszszonyok lelkeinek megszabadulásáért Ungvári Jesus Társaságának Templomában rendeltetett és IX. Kelemen romai pápától 1669. eszt. bullával megerősített Rövid oktatási és szokott áitatossági. Nyomtatott Kassán az Akadémiai betűkkel 1719. Esztendőben. (továbbiakban: Keresztfán halálra vált, 1719.); KERESZTFAN MEG-HALO, ES MEG-HOLT JESUS Congregatiójának, a boldog kimúlásért, és meg-hólt Férfiak és Aszszonyok lelkeinek meg-sabadulásáért Cassai JESUS Társaságának Templomában rendeltetett Es VII. SANDOR Romai Pápától meg-erősített rövid Oktatási. Ehez téteik két féle Litánia. Nyomtatott KASSÁN az Academiai Bötűkkel Frauenheim János által. 1724. (továbbiakban: Keresztfán meghaló, 1724.)

[47] Lelki Viragos Kert. Az Mennyei Udvar Tiszteletiroel, Mellyet A' Kertben Halálra-vált, és a' Kereszt-fán meg-hólt Ur Jesvs Titulussa alatt virágzó Gyoengyoesi Congregatio, az uedvoességes Halált szomjuzó Hiveknek ki nyittatott. Hogy Ezt gyakorolván, s' ebben múlatozván, ki-ki a' szent Halálra, és az oeroekken-való bóldog fel-támadásra, magát tehesse érdemessé. Boldogok az Halottak, kik az Urban halnak-meg. Apoc. 14. Loetsen, Samuel Brewer által, M.DC.LXXII. (RMK I. 1139.)

[48] Christus Halála, 1686. 59–60. p.

[49] „A béajánlásnak formulája, mellyel a Halálra vált úr Jesus congregatiojában adják magokat az hívek: Uram, Jesus Christus, élő istennek Sz. Fia, ki e világnak váltságáért hat órakor a keresztfára feszítettél, ecettel és epével itattál, s a halállal tusakodván, a te drágalátos lelkedet Sz. Atyádnak ajánlád, és mint az ártatlan áldozat bűneinknek bocsánatjáért minden véredet bőszegessen kiontád. Én is viszontag, N. N., magamat éppen égő áldozatul neked bémutatom és szentelem, és eltekéllett szándékomnál ígírem, hogy szentéges kinszenvedésedről soha el nem felelkezem, hanem arról hálaadó szív[v]el emlékezem, s annak emlékezetire másokat is felindítani igyekezem. Azért alázatosan kérlek, oh én kegyes Jesusom, ne engedd, hogy Szent véred hullásának és halálodnak ára énbennem elvessen, hanem halálomnak óráján a te Szentséges sebeidben rejts el engem, és az én bűnös lelkemet hozzád vévén, oda vigyed, ahova a keresztán függő latornak lelkét, hova a késő, de töredelmes szévből származott megtérés után vitted. És e világból kimúlt híveket is kinszenvedésednek véghetetlen érdemében részesítsed, hogy a Purgatorium kínjaiból megszabadulván, téged a mennyei dicsőségben szünetlen dicsíjrenek, és miértünk s szegény bűnösökért híven esedezzenek. Ki élsz és uralkodol az Atyával és szent lélekkel egyenlő Istenségben, örökkön örökké, Amen.” Lelki útiköltség, 1693. 11–12. p.

[50] Knapp, 1995. 799. p.

[51] „A magas Keresztfán halálra vált Christusban való buzgó ajánlásnak formája. Uram, JESUS Christus, élő Istennek Szent Fia, ki ez világnak váltságáért hat órakor keresztfára függesztettél, ecettel és epével itattattál, és az halállal tusakodván, drágalátos lelked mennyei Atyádnak ajánlottad, és mint az ártatlan Bárány, szent véredet a mi bűneinkért kiontani és meghalni méltóztattál. Én, N. N., teljes szívemből néked áldozom magamat, és erőssen fogadom, hogy soha a te Szent kinszenvedésedről el nem felelkezem, hanem aztat mindenkor örökké való emlékezettel dücsőíteni, és másokat is arra vezetni igyekezem. Azért alázatosan kérlek, oh kegyes JESUS, hogy ne hadd, hogy illy nagy drága kincs én rajtam haszontalanul múljon, hanem halálom óráján méltóztassál engemet a te öt mélységes Szent sebeidbe elrejtteni, és a te Szent kereszted és halálod által engemet és a társaságombéli híveket és jötevőköt oda vezéreljed, az hova a megtért Latornak lelkét vitted. Ez világból kimúlt híveket is kinszenvedésednek érdemében részesítsed, hogy a Purgatoriumi tűzből kiszabadulván, mi érettünk, bűnösökért híven esedezzenek, és téged, ó szerelmes JESUS, a te dücsőségben dicsíjrenek, ahol élsz és uralkodol az Atyával és Szent Lélekkel egyállagú Istenségben, mind örökkön örökké. Amen.” Keresztfán meghaló, 1724. A₄/1

[52] „IMÁDSAG, mellyel a társaságbéliek magokat a felfeszített Kristusnak kötelezik. Uram, JESUS Kristus, élő Istennek Sz. Fia, ki mi érettünk a keresztfán felfeszítettél, én, N. N., tégedet e mai napon Uramnak, Gyámolomnak és Oltalmazómnak választlak, és valóban eltökéllem magamban, hogy soha tégedet el nem hadlak, semmit ellened nem szólok, sem cselekedem, sem nem engedem, hogy az én alattam valók a te tisztességed ellen valamit cselekedjenek. Az okáért kérlek tégedet, fogadj bé engemet örök szolgálul, légy énnékem minden dolgaimban segítségül, és ne hadj el engemet halálomnak óráján.” Keresztfán halálra vált, 1719. D₄/3–4

[53] „[f]uit etiam ex Haereticis, qui dum scopum huius Congregationis audit explicari tam salutarem; adiit et ipse nostrum inscribi cupiens; sed repulsam passus, nisi prius eurare haeresim, quam et eiuavit, pro felici morte consequenda.” EK K Ab 95/1 p. 35. (Annuae 1666)

[54] Christus Halála, 1686. 6. p.

[55] „[n]ostra Societas, cujus instituti est iuvare proximos, ut juste et pie viventes in hoc faeculo, tandem moriantur morte iustorum, magnopere semper studuit, ut ad meditando Redemptoris nostri cruciatus fidelium animos excitare. Hinc factum est utique ex afflatu Divini Spiritus, ut jam ab anno Domini MDCXLVIII. in Templo nostrae Domus Professae Romanae singulis sextis feriis sub Vesperas proposito publicae venerationi Sacrosanctae Eucharistiae Mysterio, coetus sodalium utriusque sexus celebrari coeperint, qui partim devolis quibusdam precibus Christi Passionem et mortem, ejusque Beatae Matris dolores recolendo, partim Divinum Verbum audiendo ad exercitia Christianae virtutis excitarentur, ad Deum Optimum Maximum pro gratia bene moriendi specialiter orarent.” Kelt: Róma, 1762. jan. 4. A Friedrichstadt–Husumi Plébánia levéltára, Bécs. Az oklevelet (sok hibával) közli: Jockenhövel, Klaus: Gottesdienst und Frömmigkeit der Friedrichstädter Katholiken zur Zeit der Jesuitenmission. In: Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Friedrichstädter Stadtgeschichte. Herbst, 1980. (Heft 17.) 181–206. p., 199–200. p.

[56] „Noha azért az congregatióbéli hívek a Christusnak minden szenvedését felette hasznossan elméjekben forgatják, Szent Péternek tanácsa szerént, aki Epist. I. cap. 4. v. 13. így szól: A Christus szenvedésében részesülvén, örüljete, hogy azt ő dücsösségének megjelenésében is örvendezvén, vigadjatok; mindazonáltal az halálra válnak fájalmira elmékedésink[k]el leginkább célozzunk, úgymint, mikor az Olajfák hegyén az halállal tusakodot[t] Luc. 22. v. 45., és mikor a keresztfán az halálra vált; kérvén Ő Szent Felségét, hogy valamint ő a Gethsemáni kertben nem kényszerítettvén arra, hanem a mi példánkra jó akaratjából felvállalván az haláltól való félelmet, az Angyaltól bátorított, úgy nekünk is halálunk óráján engedje a vigasztaló Angyalnak bátorítását. És valamint hogy a keresztfán az ő Szent Lelkét Atya Istennek ajánlotta, mondván: Atyám, kezdedben ajánlom lelkemet. Luc. 23. v. 46., úgy adjon nekünk is azon szempillantásban hasonló indulatot. / Kiváltképpen való ájtatossággal legyenek a társaságbéliek Sz. Fia Halálán kesergő Szűz MARIA-hoz, hogy nyerjen nekik a kertben és a keresztfán halálra vált Szent Fiától e világból való boldog kimúlást.” Christus Halála, 1686. 10–14. p.

[57] „EZ CONGREGATIONak céljáról vagy végéről és rendtartásáról való OKTATÁS

1. Ennek a Congregationak az vége és célja a boldog halálra való készülés, melynél semmi nincs kívánatosabb. Annak okáért gyakorta elménkben juttassuk életünknek utolsó óráját, melly után következik az örökkévaló boldogság, avagy az örökkévaló kárhozat. Erről szólott[t] Salamon is, mondván: Eccl. 9 v. 3. Ha a fa délre esik vagy északra, valamely helyre esik, ott marad.

2. Emlékezzünk meg arról, melly sokan véletlenül és készület nélkül múlnak ki e világból. Ezt is Salamon illyenképpen adja elő: Nem tudja ember az ő végét, hanem mint az halak horoggal, és mint a madarak, törrel fogattatnak, úgy fogattatnak meg az emberek a gonosz időben, midőn az hirtelen reájok jó. Eccl. 9. v. 12. Hogy azért minket, kik ez gyülekezetnek tagjai vagyunk, ez a véletlen szerencsétlenség ne érjen, ne szánjuk lelkünk üdvösségéért egy kis fáradságunkat a Congregationak szokott ájtatosságának végben vitéltől. Ah! Melly nagy külömbözés léssen azok között[t], kik ez az utolsó órát mindenkor készen várják, és azok között[t], kik a világi szorgalmatosságokkal és testi gyönyörűségekkel az halálnak emlékeztet az ő szívekben fogyogattják.

3. Mivel pedig minden igaz keresztyénnek közönséges hivatalja a boldog halálhoz való készülés, annak okáért e Congregatióba minden rendbéli igaz hívek, férfiak és asszonyállatok befogattatnak, csak azoknak tisztességes magok viseléséről legyen jó vélekedés.

4. Ez Congregatio könyvébe való béírásnak ideje van mindenkor, valamikor innepe vagy gyülekezete vagy a Congregatiónak, és azon kívül mindenkor, valamikor valaki bé akar magát fratni, csak adja nevét az előjáróktól rendeltetett Congregatióbéli lelki Atyának, kinek tisztu az, hogy a Társaságba bévegye azokat, akik bé akarnak állani. Kik mihent a könyvben béíratatnak, és mindjárt akkor, vagy nekik alkalmas legközeleb[b] való napon töredelmes szív[v]el meggyónnak és megáldoznak, a Congregatiónak tagjaivá léssnek.

5. Az atyafiúi szeretetből mind az élő, mind pedig a világból kimúlt Congregatióbéli társainkat segítenünk kell, ha a mi segítségünk nélkül szűkölködnek. Annak okáért, ha ki vagy maga házánál, vagy szomszédságában, vagy akárhol egyébüt[t] tud valami congregatióbéli beteget, megintse a Congregatiónak lelki Atyját, hogy lelkére gondot viseljen, és ha kívántatik, az utolsó ütközetre a szentséges Sacramentumokkal felfegyverkeztesse.

6. Ha pedig immár valaki kimúlt volna e világból, hasonlóképpen a lelki Atyát idején megintsék, hogy az ő nevét a megholtak közzé béírja, és idejében a gyülekezetbéli atyafiaiak ajánlja, hogy érte imádkozzanak, főképpen az halottakért való Mise alatt.” Christus Halála, 1686. 3–7. p.

[58] „Nagy bizodalunk lehet abban, hogy Isten sokkal hamaráb[b] meghal[l]gatja a jó szándékból származot[t] Társaságnak könyörgésit, amint maga megígérte. Math. C. 18. v. 19. Ha ketten közületek megedgyeznek a földön, minden dolog, mellyet kérnek,

meglészen nékik az én Atyámtól adva. Ha kettőnek imádsága oly fogatos, mennyivel kedveseb[b], fogatosab[b] léssen annyi ezerből álló Társaságnak az ő könyörgései, akik között[t] sok ártatlan jámbornak imádsága üdvösségekre hasznos léssen a nagy bűnösöknek is, amint hasznos volt Moysesnek imádsága a bálványozós Israelitáknak. Exo. C. 32.” Keresztfán meghaló, 1724. A₁/2–A₂/1

[59] „I. REGULA. Minden nap igyekezzenek a Congregatióbéliek mondani öt Mi-Atyánkat és öt Angyali üdvözetet a Christus öt mély sebeinek emlékeztire, hogy magoknak és a congregatióbéli társoknak boldog kimúlást, az Társaságból pedig kimúlt híveknek örök nyugodalmat nyerhessenek. Azon végre emlékezzenek meg a reggeli, délkori és estvéli csendítéskor a Christusnak Szent haláláról, ami lehet egy fogászkodásni imádcással, ilyen formán: Uram JESUS Christus, kérlek tégedet ama keserves fájdalomért, melyet a keresztfán szenvedtél, főképpen mikor a te drága Lelked Szent Testedből búcsúzó[t], és elvált, könyörülj rajtunk halálunk óráján. De az estvéli csendítéskor emlékezzél meg az halottakról is, így: Irgalmaz[z], Uram, a mi gyülekezetünkbeli megholt atyánkfiainak is, és adj nékik örökké való nyugodalmat. Akinek kedve tartja, elmondhatja a Loretomi Litániát is, kiváltképpen estve, a feszület előtt[t].” Christus Halála, 1686. 15. p.

[60] „II. REGULA. Minden héten két miséjek szokot[t] lenni a Társaságban lévőknek, hétfőn a Társaságból kimúlt hívekért az halottakért való litániákkal, pénteken a Társaságban élőknek boldog kimúlásokért a Christus szenvedéséről való Litániákkal. Melly Miséken igyekezzenek jelen lenni, ha módjok léssen, ha nem, az hol lésszenek, ott imádkozzanak hétfőn a halottakért, és pénteken az élő társaságbéliekért.” Christus Halála, 1686. 16. p.

[61] „III. REGULA. Minden holnapnak első vasárnapján Communio Generalis, avagy teljes búcsúval járó közönséges áldozás szokot[t] lenni a Páter JESUvitáknál, melynek jelére aznap a monstrantiában kitétetik a Szent Sacramentom. Igyekezzenek akkor a társaságbéliek szent gyónás és áldozás által a teljes búcsúban részesek lenni, avagy valamely Purgatoriumbéli lelket megsegéteni..., vagy ha arra nem érkezik, a szentséges Sacramentomat jelenlétekel tisztelni, és annak áldását venni el ne mülássák. Christus Halála, 1686. 16–17. p.

[62] „IV. REGULA. Minden kántor után való vasárnapokon derék gyülekezeti szokot[t] lenni a Társaság tagjainak. Akkor azért a Congregatióknak szokot[t] helyére bégyűlni, meggyónni, ha lehet, az énekes Mise alatt a többivel együtt[t] megáldozni, a nagy Misén, Processión, Praedikácion jelen lenni, és ez után a Páterrel szokot[t] ajánló imádsággal magokat az Úr Istennek béajánlani igyekezzenek.” Christus Halála, 1686. 17–18. p.

[63] „V. REGULA. Minden esztendőben ennek a Társaságnak első és fő innepe, melyet Titulare Festumnak nevezünk, Böjt ötödik vasárnapon esik teljes búcsúval, az melly búcsú ez vasárnap előtt[t] való szombaton vecsernyének idején kezdetetik; igyekezzenek azért ezen napot, mint az Halálra vált Úr JESUS Congregatiójának legfőb[b] innepét megilleni a negyedik Regula szerént. Ez vasárnap kezdetetik az húsvéti gyónás is, melyet most teljes búcsúval végbe vihetnek.” Christus Halála, 1686. 18–19. p.

[64] „Mit kellessék pedig és men[ny]it e végre imádkozni, a Romai Pápnak levelében nincs meghatározva, annak okáért mindennek szabad akaratján áll, mit és men[ny]it akar imádkozni, és mennél többet valaki imádkozik, annál hasznosb, mindazonáltal legaláb[b] öt vagy hét vagy kilenc vagy tizenöt Mi-Atyánkat és Üdvözetet, avagy egy Olvasót, avagy hét poenitentiatartó Soltárt, avagy minden szentekről, vagy a JESUS nevérül való litániát, avagy más szép imádságokat a könyvecskéből mondhatni.” Christus Halála, 1686. 11. p.

[65] Christus Halála, 1686. 11. p.

[66] „[a] a keresztyén fejedelmek egyességéért, az eretnkségek kigyomlálásáért és az Anyaszentegyháznak felmagasztalásáért ájtatosan imádkoznak, minden bűnökről való teljes búcsút nyernek.” Keresztfán meghaló, 1724. A₅/1

[67] Tüskés-Knapp, 1992. 30. p.; Tüskés Gábor – Knapp Éva: Barokk kori társulati kiadványok grafikai ábrázolásai. In: *Magyar Könyvszemle*, 1999. 1–34. p., 32. p.

[68] Lelki útiköltség, 1693.

[69] Christus Halála, 1686. 8–9., 19–21. p.

[70] „7. Noha az halottaknak segítésére sok rendbéli eszközök vannak, úgymint az imádság, böjtölés, alamizsna etc., de laghasznosb a Szentséges Mise, ez okáért mindenik hétfőn a Congregatióból való megholt atyafiakért mise szolgáltatik. A Romai szentséges Pápa is a Purgatoriumbéli lelkeknek sgítségeket kívánván, a Congregatió oltárának olly privilégiumot adot[t], hogy valamely congregatióbéli lélekért annál mindenki hétfőn és az Istenben megnyúgott minden hívek emlékeztinek napján és annak octávája alatt minden nap, akármelly szerzetébli avagy világi pap által mise mondattatik, az a lélek teljes búcsút nyerjen: azaz a Purgatóriumból megszabaduljon.

8. Dereksan segítenek a Purgatoriumbéli lelkek a Generalis Communio napján, ha a búcsút nekik ajándékozzuk, amely búcsúnak teljes értelmére vegyünk eszönkbe, hogy azt a nagy és teljes búcsút, mely minden holnapnak egy vasárnapjára a Romai Pápától a JESUS társaságának adattott ember[nek], vagy magának, vagy pedig akármely Purgatoriumbéli léleknek, amelyet akar segíteni, tulajdoníthatja, és ez az embernek szabad akarójában vagyon. Felette is dícséretes dolog, ha ki ezt a búcsút azoknak a lelkeknek ajándékozza, mert magának más teljes búcsút nyerhet, vagy azon nap, ha más templomban is teljes búcsú történik lenni, avagy ha ereklyéje, numismája vagy egyéb olly eszköze vagyon, mellyhez teljes búcsú köttetett, avagy pedig más üdőben, mivel hogy az élők kedvéért gyakrabban esnek búcsúk, mellyeket az halottaknak nem mindenkor ajándékozhatni.

9. Azt is kell tudni, hogy ez a búcsú jubilaumban is szolgál az halottaknak. Mert noha a Jubilaumban, mikor csak Romában van búcsú, az élők búcsúja egybüt[t] megkötetetik, mindazonáltal az a búcsú akkor fen[n] marad, de csak az halottak segítségére.

10. Aki pedig azt a búcsút vagy magának, vagy pedig valamely Purgatoriumbéli léleknek akarja megnyerni, a következőköteteket megtartsa, mert azok nélkül semmit sem nyer.

Elsőben, hogy ez illyen közönséges áldozásnak napján, vagy előtte való nap, töredelmes szív[v]el meggyónván akárhol, és akárkihez, magán pedig a búcsús vasárnapon a JESUS Társaságának templomában, avagy ha olly helyen volna valaki, holott a JESUS Társaságának Temploma nem volna, abban a templomban, amelyben azon JESUS Társasága ezt a búcsút szokta tartani, és nem egybüt[t], az Úr JESUS Christusnak Szent Testét magához vegye.

Másodsor, hogy azon templomban ájtatosan imádkozzék a keresztyén fejedelmek között való egygyességért, az eretnekek kiirtásáért, a Keresztyén Anyaszentegyháznak felmagasztalásáért.” Christus Halála, 1686. 10–14. p.

[71] „E congregationnak engedtetett teljes és más rendbéli Búcsúk.

1. Minnyájan a Christus hívei, amely nap e halálra vált Társaságba adgyák magokat, ha igaz töredelemességgel meggyónván, az oltári szentségben részesülnek, minden bűneikről való teljes búcsút nyernek.

2. Minden, ki a Társaság tagjai közül halálnak utolsó óráján töredelmességgel meggyónván bűneit, megáldozik, vagy azt nem cselekedheti, csak töredelmessen híja segítségül a Jesus nevét, vagy ha azt nem mondhatja ki, de szívében arról emlékezik hasonlóképpen, minden vétkeiről, teljes búcsút nyer.

3. A Társaságnak minden tagjai, ha böjt ötödik vasárnap (úgy mint fő innepén) meggyónván és megáldozván, és az üdő közben, mely a megnevezett vasárnap első vecseryétől fogva azon innepnek nap nyugottáig tart, itt a Szent Xavérius Ferenc Templomát meglátogatják, és abba a keresztyén fejedelem egygyességéért, az eretnekségek kigyomlálásáért, és az Anyaszentegyháznak felmagasztalásáért ájtatosan imádkoznak, minden bűneikről való teljes búcsút nyernek.

4. Akik pedig böjtkántor után váló négy vasárnap töredelmes szí[v]el meggyónván s megáldozván, fellyül megnevezet[t] dolgokért imádkosznak, bűneiknek hétesztendei és negyvennapos búcsúját nyerik ugyanazon templomban.

5. Valamennyiszer a Sz. Méssén és egyéb isteni szolgálatokon akárhol jelen léssnek;

6. Ha a társaság minde gyülekeszetire jelen lenni igyekezni fognak,

7. Ha a Kereszténységben bevött processiókra elmennek, akar a szentséges Sacramentommal éljenek, s akár ne;

8. Ha Oltáriszentséggel beteghez indult egyházi embert elkísérik;

9. Vagy ha e késérésére nem érkeznek, egy Miatyánkat és egy üdvözetet mondanak;

10. Szegényeket szállásra házokhoz fogadnak;

11. Ha ellenkezők között vagy magok, vagy mások által békességet szerzenek;

12. Ha társaságbéli kimúlt híveket, vagy azokon kívül valókat temetésre elkésérnek;

13. Ha öt Mi Atyánkat és öt üdvözetet mondanak a kimúlt társaságbéliekért;

14. Ha valamely eltévedett lelkeket az üdvösségnek útjára hoznak;

15. Ha a tudatlanokat az Isten parancsolatjára és egyéb üdvösséges dolgokra tanítani fogják;

16. Ha akármely más ájtatos és isteni szeretetből származott cselekedeteket gyakorolnak; mindanniszor a megnevezett cselekedetekért bűnökről való hatvan napi búcsút nyernek.” Lelki útiköltség, 1693. 2–5. p.

[72] Lazar, 2005. 131. p.

[73] „Ez Congregationak vagy Társaságának X. Innocentius Romai Papától engedtetet[t] búcsúi.

I. Mindnyájan amelly nap e Társaságba béállanak, meggyónván bűneiket, az Oltári szentséget magokhoz vészik, teljes búcsút nyernek.

II. Minden, aki halálának utolsó órájában meggyónván bűneit, megáldozik, vagy ha azt nem cselekedhetné, csak töredelmessen hívja segítségül a Jesus nevét, vagy ha azt ki nem mondhatja, de szívében arról emlékezik, teljes búcsút nyer.

III. Minden böjt ötödik vasárnap meggyónván és megáldozván, és az időközben, melly a megnevezett vasárnapnak első vecsernyéjétől fogva azon ünnepnek napnyugottáig tart, a Cassai templomot meglátogatják, és abban a keresztyén fejedelmek egyességéért, az eretnkségek kigyomlálásáért és az Anyaszentegyháznak felmagasztalásáért ájtatosan imádkoznak, minden bűnökről való teljes búcsút nyernek.

IV. Ha a böjtkántor után való négy vasárnapon cassai templomát meglátogatják és a fejjül megnevezett dolgokért imádkoznak, bűnöknek hét esztendeig való búcsúját nyerik

V. Valamennyiszer a Sz. Misén és egyéb Isteni szolgálatokon jelen lesznek, ha útonjárókat házokhoz fogadnak, ha ellenkezők között[t] vagy magok, vagy mások által békességet szereznek, ha kimúlt híveket temetésre elkésérnek, ha a keresztyénségbe bevöt[t] processiókra elmennek, avagy az Oltári Szentséggel beteghez menő egyházi embert elkésérik, vagy ha a késérésre nem érkeznek, egy Mi-Atyánkot és egy üdvözetet mondanak, ha valamely eltévelyedtett az üdvösségnek útjára hoznak, ha a tudatlanokat az Isten parancsolatjára és egyéb üdvösséges dolgokra tanítják, valaki pedig ezeket elköveti, nem csak e világi, de a purgatoriumbéli bűneiért is megérdemlet[t] hatvannapi büntetésének búcsúját nyeré.” Keresztfán meghaló, 1724. A₂/1–2

[74] Keresztfán halálra vált, 1719.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10.
 évfolyam
 1. szám
 A. D.
 MMIX

Béres Gyula: A tornai főesperesek, 1273-1776

Az I. (Szent) István király által alapított esztergomi érsekség[1] a Szentszék jóváhagyásával, megkapta azt a jogot, hogy felette álljon az ország összes püspökségének. Az egyházmegye területe a Duna vonalától északra eső vármegyéket foglalta magába (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Szepes, Gömör, Kishont, Nógrád, Torna, Komárom.) Joghatósága alá kezdetben három püspökség tartozott: a veszprémi, kalocsai és az egri.[2] később a győri, pécsi, váci, nyitrai, milkói és a görög katolikus munkácsi.

Kezdetben Esztergom, Komárom, Bars, Hont, Pozsony, Szepes vára és birtokaik, valamint a Tornában, Gömörben, Nógrádban lévő királyi birtokokra terjedt ki az érsek fennhatósága.[3] A lakatlan területek benépesülésével az egyházmegye határai fokozatosan nőttek, illetve módosultak. A pozsonyi, szepesi, sasvári főesperességek a határvédelem szempontjából is fontos szerepet játszottak. Az ország más területeire is kiterjedt az érsek joghatósága,[4] ezek voltak az exempt plébániák. Az egyházmegye tizenkét főesperességre volt felosztva: székesegyházi (esztergomi), pozsonyi, komáromi, nyitrai, barsi, zólyomi, sasvári, honti, nógrádi, gömöri, tornai és szepesi. Ezekhez kapcsolódott még a szebeni prépostság, brassói dékánása és az exempt plébániák.[5]

A főesperesek feladata a helyi szintű egyházkormányzás, igazságszolgáltatás és a plébánosok ellenőrzése volt. Javadalmazásukról az egyházmegye úgy gondoskodott, hogy a 12. századtól a káptalan tagjai lettek, valamint megkapták a plébániára befizetett járandóságok egy részét.[6]

1776-ban Mária Terézia egyházmegyereformja következtében három püspökséget – besztercebányai, rozsnói, szepesi – hasított ki az érsekségből, melyek suffraganeusként továbbra is megmaradtak az esztergomi érsek lelki fennhatósága alatt.[7]

Az esztergomi székeskáptalan

A székeskáptalan tagjai rangsorban követték egymást. Elsőként a négy oszlopos kanonok (dignitariusok): nagyprépost (paepositus maior, mivel volt más prépost is a káptalanban), olvasókanonok (lector, helyettese a sublector), éneklőkanonok (cantor, helyettese a succentor), őrkanonok (custos, helyettese az alőrkanonok, succustos). Őket a káptalantól kapott ellátmány (praebenda) miatt prebendáriusoknak is nevezték.

Esztergomban három társaskáptalan alakult, a Szent István protomártírról nevezett, a Szent György tiszteletére illetve Beckett Szent Tamásnak szentelt prépostság. A három prépost főszékesegyházi kanonok volt és rangsorban a négy oszlopos kanonokot követte. A szentgyörgyi préposti cím a 13. század végétől összekapcsolódott a főszékesegyházi főesperesi tisztséggel. A három prépostot a többi főesperes követte beiktatási sorrendben. Kilenc főesperes volt esztergomi kanonok és a káptalan tagja. Végezetül az egyszerű kanonokok következtek beiktatásuk sorrendjében. A káptalan létszáma a középkor végére a 38-42 fő változó létszámról 39-re stabilizálódott.

A tornai főesperes, valamint a pozsonyi és szepesi prépost – akik főesperesi jogkörrel kormányozták a körzetüket – nem voltak a káptalan tagjai. A tornai főesperes nem a központban, Esztergomban lakott, hanem plébánosként a kerületben mint vidéki (rurális) főesperes.[8] Általában a tornai plébános látta el ezt a feladatot, de van példa arra, hogy más település plébánosa is betöltötte ezt a tisztséget, például Hidvégárdón, Szőlősdárdón, Égerszögön. A középkorban a főesperesek között szerepelt a tornai is, de a kanonokok között

nem. A 16. századtól már esztergomi kanonokokat neveztek ki a tisztségre.

A tornai főesperesség

A honfoglalás idején Torna vármegye területén szláv és későavar népesség élt, melyek a 13-14. századra asszimilálódtak a letelepedő magyarsághoz.^[9] A hely- és folyónevek megőrizték a szlávok nyomait.^[10] A honfoglalók, Bors vezér vezetésével a Szalonna–Perkupa között lévő szorosig jutottak.^[11] A későbbi Torna környéke megszállatlan, gypűntüli területként került a király tulajdonába.^[12] A tornai erdőispánság eleinte Borsodhoz tartozott.^[13] A 12. században az erdőispánság északon a Szepességig a Gölnic-folyón túl, valamint délen a Bódva-völgy, Perkupa, Szalonna között lévő szorosig, nyugaton Pelsőc, Csetnek, keleten Jászó, Szepsi vidékéig terjedt.^[14] Területe 1320-ra, a megyévé válásig a birtokadományozások miatt lecsökkent.^[15]

A tornai főesperesség alapításának dátuma ismeretlen. Valószínű, hogy az esztergomi egyházmegye alapítása után egy későbbi időpontban hozták létre még a vármegyévé szerveződés előtt a 11-12. században.^[16] A fennhatósága nagyobb területre terjedt ki, mint a későbbi vármegyének.^[17] Területére nemcsak az esztergomi de az egi püspök fennhatósága is kiterjedt néhány birtok erejéig. A főesperességhez 18 plébánia tartozott melyek filiáikkal együtt a következők voltak: 1. Szádalmás – Jablonca, Körtvélyes, Tornagörgő. 2. Tornabarakony. 3. Barka – Lucska. 4. Ájfalucska. 5. Hárskút – Dernő, Kovácsvágás. 6. Hidvégardó – Bódvavendégi, Tornaújfalú, Zsarnó. 7. Tornahorváti. 8. Bódvaszilás – Bódvarákó, Derenk, Szögliget, Tornaszentandrás. 9. Torna – Áj, Méhész, Szádelő, Szádudvarnok. 10. Szőlőszárdó – Teresztenye, Tornakápolna. 11. Égerszög. 12. Jósvafő. 13. Komjádi. 14. Szilice – Szádvárborsa. 15. Szin. 16. Szinpetri. 17. Tornanádaska. 18. Perkupa – Varbóc.^[18] Területén 1171 előtt felépült a jászói premontrei prépostság.^[19] Mivel a főesperesség az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozott így a tornai uradalom tizede is őt illette. 1263-ban IV. Béla megváltotta az érseket illető termény tizedet, készpénz lefizetése ellenében a tornagörgői udvarháza fenntartására.^[20]

Az 1332-1334 között Magyarországon működő pápai tizedszedők jegyzékében nincs pontosan megnevezve a tornai főesperesség. A jegyzék összeállítója olyan plébániákat jegyzett fel amelyek a tornai, Miklós plébános vezetése alá tartoztak, melyeket Tornáról irányított.^[21] Így a plébános, mint vidéki főesperes, helyben lakott és nem az esztergomi káptalanban.^[22] A jegyzék 12 települést jegyez fel: Égerszög, Almás, Jászó, Görgő, Perkupa, Zsarnó, Szögliget, Dernő, Tornaújfalú, Tornaszentandrás, Torna, Szepsi. A főesperességhez tartozó Hidvégardó és Vendégi valószínűleg azért nem szerepel a tizedlajstromban, mert a király által kiváltságolt települések lévén tizedük a plébánián maradt.^[23] Ezt támasztja alá, hogy 1263-ban IV. Béla elismerte az esztergomi érseknek azon jogát, hogy Torna és Vendégi tizede a plébánosokat illesse.^[24] A szádvári uradalom birtokosa Druget Vilmos nádor és tornai ispán, 1330-ban a maga számára szedte be a tornai tizedet.^[25] Károly Róbert ezt megtiltotta és visszaadta az érseknek, mivel az őt illette. A király 1337-ben, Lászi pusztát Borsod vármegyétől Torna vármegyéhez csatolta, ezáltal a tornai főesperesség fennhatósága alá került.^[26]

A 16. században a vidéknek jócskán kijárt a pusztításból. A be-betörő török rablóportyák miatt sok település néptelenedett el. A vallási megosztottság pedig nem kedvezett a stabilizációnak. A korszakban az esperesség plébániái megszűntek vagy szüneteltették működésüket. Megint másokat a protestánsok vagy a helyi birtokosok pusztítottak, illetve foglaltak el. Bebek György Szádvár ura, aki szintén az új hit mellé állt – ha nem is meggyőződésből, de annál inkább a haszonszerzés reményében – birtokairól kiűzte a katolikus papokat és az egyházi földeket saját uradalmához csatolta.^[27] A Miskolc melletti tapolcai bencés apátságot 1538 körül lerombolta,^[28] a gömbaszögi, ősei által alapított pálos kolostort várrá alakította és falvait (Szalócot, Borzovát, Tornakápolnát) elvette.^[29] A Tisza felső vidékén a sátoraljaújhelyi és a terebesi kolostorokat rombolta le, elvéve az újhelyihez tartozó birtokokat.^[30] Vélhető, hogy a martonyi pálos kolostor is az ő

pusztításának esett áldozatul.[31]

Súlyosbította a helyzetet, hogy az esztergomi érsek 1555-ben 300 papot nyilvánított alkalmatlannak egyházmegyéjében, akiket megfosztott hivataluktól.[32] Az 1559-1562 között tartott vizitációból kiderült, hogy az esztergomi egyházmegye plébániáinak egy részén egyáltalán nem volt pap, ahol volt, azok közül egyesek nem tudták igazolni felszentelésüket, sőt erkölcsi életük is erősen kifogásolható lett az iszákosság, verekedés, cölibátus megszegése miatt. A tornai főesperességben 1561. március 16-án kezdődő vizitáció alkalmával 29 plébániát látogatott meg a vizitátor, Mecskai Ferenc főesperes. Egyetlen katolikus papot talált Barkán, Othrocásai Ferenc személyében. A többi plébánián csak lutheránus lelkészek működtek. Almáson a prédikátornak két, Esztergomban felszentelt pap beosztottja tevékenykedett, akik a szentségeket „lutheránus módon” szolgáltatták ki. Gömöri Gergely szögligeti plébános – aki mellesleg nős volt – a vizitálókat ördögfajzatnak, az érseket pedig főördögnek nevezte, továbbá a királyi és főpásztori leveleket el sem volt hajlandó olvasni. Egyedüli királyának és érsekének Bebek Györgyöt ismerte el.[33] Gergely, görgői plébános – egykori szerzetes – 1560-ban a vizitációt előkészítő kerületi ülésre szóló levelet elvitte Bebekhez. A nagyságos úr oly haragra gerjedt ezen, hogy a levelet hozó szolgát, aki közben elindult hazafelé – Gergely ármánykodása következtében – az embereivel „három bottal” akarta megveretni, de szerencséjére a pribékek nem érték utol.[34] Ferenc, tornai lelkész pedig legkisebb dolgát is fontosabbnak tartotta annál, hogy a király és az érsek leveleit elolvassa. Magócsy Gáspár tornai birtokos és várkapitány sérelmezte, hogy az ő „igaz prédikátorait” üldözik és csak a pénzt akarják beszédeni. Ellenben a „maguk pápistáit védelmezi” az érsek, akik rablók, erkölcstelenedek és így járnak az oltárhoz bömbölni, misézni, „bolondoskodni”. [35]

A templomok zömét a császári zsoldosok kifosztották. Szilice községet pedig a törökök tartották megszállás alatt, így itt nem is vizitált Mecskai. Pregnánsan illik erre az időszakra és helyre Bornemissza Péter: „Cantio optima” („Siralmas énnéköm...”) című versének egy strófája: „Engömet kergetnek az kevély némötök, Engem környülvetek az pogán törökök.” Magócsy Gáspár a tornai, Bebek György a szádvári uradalom birtokosaiként megtiltották a plébániáknak, hogy az érsek részére járadékot fizessenek.[36] A látogatásokat követően Oláh Miklós érsek egyházmegyei zsinatot hívott össze Tornaaljárja, azzal a céllal, hogy az alsópapság életmódját megreformálja.[37] Az 1562-es nagyszombati zsinaton jelentették, hogy a tornai főesperesség plébániái megüresedtek.[38] A falvak egy része elnéptelenedett, mivel a lakosság elmenekült más vidékre vagy a környező erdőkben, berkekben bujdosott.

Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre mozgalmainak idején számos retorzió érte a katolikus papokat. Megesett, hogy a hajdúk egyik vagy mindkét kezét levágták a papnak, hogy ne tudjon szentmisét bemutatni. A Bocskai-szabadságharcot lezáró zsitvatoroki béke alapján Torna vármegye 14 falujának kellett adót fizetnie a töröknek.[39] 1609-1635 között a hódolt porták száma 19-27 között változott, ez az összesnek mintegy a felét tette ki.[40] Ez is jelzi, hogy a vármegye és a főesperesség kettős vegzálásnak volt kitéve. A 17. század közepén a főesperesség területén még mindig nem volt pap, mert az evangélikusok voltak túlsúlyban. Pontos adatok az esetleges plébánosokról sincsenek, mert az esztergomi egyházlátogatást végző vizitátorokat nem engedték be a lutheránusok a falvakba és városokba.[41] A Pázmány által vezetett 1629-ben összeülő nagyszombati zsinat a papság erkölcsi megújítását és az eredményesebb pasztoráció céljából új püspökségek alapítását lett volna hivatott eldönteni, de ez nem valósult meg.[42] 1672-ben a kurucok a somodi templom szobrait, feszületét, oltárát a falu piacán nagy gúnyolódások közepette felégették. Tornán feldúlták a templomot és a plébániát, három katolikus papot pedig fogságba vetettek.[43] Szelepcsényi György prímás, valamint a jezsuiták térítésének eredményeként a század végére a katolicizmus is kezdte visszaszerezni régi pozícióit. Az 1681-es törvények értelmében a Felvidéken a templomok, iskolák, paplakok azon felekezetek tulajdonában maradtak, melyek azt használták.[44] Továbbá a törvény megtiltotta a templomfoglalásokat.[45] Mindezek együttesen járultak hozzá, hogy a több mint száz évig tartó szembenállás enyhült és a helyzet kezdett normalizálódni.

A Rákóczi-szabadságharc alatt már van adat működő katolikus plébániáról. A kurucok 1705-ben elfoglalták a jabloncai és szögligeti parasztek hét templomát, szántóit és réteit. Győri Mátyás tornai alesperes, bódvaszilasi

plébános levélben kérte azok visszaszolgáltatását a fejedelemtől. Később elrendelték az elfoglalt javak és templomok visszaszolgáltatását.[46] 1733-ban Torna vármegyében 5 katolikus plébánia volt a megyei összeírás szerint.[47]

1776-tól a főesperesség leválasztva az esztergomi érsekségtől a rozsnyói püspökség részét képezte az alábbi plébániákkal: 1. Almás, 2. Barakony, 3. Barka, 4. Falucska, 5. Hárskút, 6. Hidvégardó, 7. Horváti, 8. Szilas, 9. Torna.[48]

ADATTÁR

1. A tornai főesperesség főesperesei

Mátyás

1273-ban tornai pébános.[49]

Kristóf

1278-ban tornai plébános.[50]

Mihály

1280-ban tornai plébános.[51]

Pál

1315-ben tornai plébános.[52]

Péter

1315-ben ardói (hidvégardói) plébános.[53]

Péter

1324-ben tornai főesperes.[\[54\]](#)

Miklós

1332-ben tornai plébános.[\[55\]](#)

Tornai Benedek

Esztergomi kanonok, aki az 1397-es egyházlátogatás alkalmával nem tartózkodik Esztergomban.[\[56\]](#)

Jakab

1407-ben tornai főesperes.[\[57\]](#)

Tamás

Szőlőszárdi plébános, 1412-ben tornai főesperes.[\[58\]](#)

Jakab

Az egerszegi (égerszögi) egyház gondnoka ugyancsak 1412-ben tornai főesperes.[\[59\]](#)

Bereczk[\[60\]](#)

1492-1496 évek között tölti be a tornai főesperesi tisztséget.

Tusai Péter

1503-ban főesperes.[\[61\]](#)

Tornai István

1505-től 1521-ig esztergomi kanonok.[\[62\]](#)

Családja a szászországi Zittauból érkezett Magyarországra a 15. század elején. Felmenőinek egyike (valószínűleg apja) Hunyadi híveként 1457 tavaszán a budai börtönben raboskodott. Lőcsén született polgári család sarjaként 1486-ban.[63] Apja Henkel György volt. Anyjára nézve nincs biztos adat. Kuntzlai Ágnes volt vagy pedig Eperjesi Dorottya, mivel Henkel György kétszer nősült.[64] Neveltetésére nagy hatással volt Leudeschit György szepesi kanonok aki pártfogásába vette. 1496-os végrendeletében négy évenként évi húsz forintot, valamint híres könyvtárát hagyományozta.[65] Thurzó Zsigmond püspök váradi kanonokká nevezte ki, melynek jövedelméből kezdhette meg tanulmányait.[66] Krakkóban majd 1507-től Bécsben bölcséletet és jogi tanulmányokat folytatott. 1507-1510 között Padovában és Bolognában végzett jogi tanulmányaival és avatták az egyházjog doktorává.[67] Hazatérve Váradon kanonokként, békési főesperesként, valamint a püspök helyetteseként végezte szolgálatát.[68] 1513. február 2-án, Lőcse városa plébánosává választotta. Művészetpártolásáról tanúskodnak a lőcsei templom oltárképein lévő monogramjai. 1517-ben, mikor II. Lajos király látogatást tett Lőcsén, tagja volt a fogadó bizottságnak. Ezt követően lett tornai főesperes.[69] Mivel kiváló klasszikus műveltséggel és szónoki képességgel rendelkezett, Mária királyné udvari papja és gyóntatója lett 1522-ben.[70] A királyné 1526 áprilisában kitüntetésért folyamodik Henkel számára a pápához – ami igazolhatja az egykori esperes magas humanista műveltségét és az egyházban betöltött szerepét. Mint hittudós, Erasmussal is levelezésben állt, más protestáns teológusok mellett. Az a vád érte, hogy mivel jó kapcsolatokat ápolt a protestánsokkal (így a budai főiskola két külföldi tanárával, Gryneus Vilmostal és Vinsheimius Viddel) a királynét is az új hit számára akarja megnyerni. Ezt a vádat erősítette az a tény is, hogy Luther 1526-ban egyik művét Mária királynénak ajánlotta. A vádak ellen a királyné tiltakozását fejezte ki, és azokat sem a római, sem a velencei követek sem tudták megerősíteni a Szentszéknél. Ezt igazolhatja barátjának, Erasmusnak a magatartása is, aki látva, hogy mihez vezetett a lutheri tan, elállt Luther mellől.[71] Henkel csupán mint magasan művelt bölcselő teológus próbálta békés mederben – az egyházon belül – tartani a vitát, amit ő nyilván egymaga nem tudott megtenni. Nemes szándékát félreértelmezték s érte az a vád is, hogy az új tanokat szolgálja. Ezzel szemben viszont fontosnak tartotta az egyház megújulását a régi intézmények és hittételek megtartásával. Álláspontjával egyedül maradt, hiszen volt, aki a fennálló helyzetet védte katolikusként, és volt, aki pedig támadta azt protestánsként. Látva helyzetét – kicsit megkeseredve – a visszavonultabb élet mellett döntött. Kassa 1526-ban lelkészévé választotta, mely tisztségét a királyné hosszas vonakodása után sikerült csak betöltenie. Mária, hogy maradásra bírja Henkelt, az egri préposti címet is ki akarta eszközölni számára, de ő hajthatatlannak mutatkozott. Kassai plébánosként nagy tekintélyre és befolyásra tett szert a Felvidéken. A királyné újabb kísérlete, mellyel püspöki címet kívánt számára adományozni, szintén kudarcba fulladt, mert visszautasította.[72] A mohácsi csatát követően megözvegyült királyné 1528-ban ismét támaszául kérte udvartartásába, amit Kassa városa és az egykori főesperes is teljesített. A kassaiak egy évig – Henkel visszatérésének reményében – betöltetlenül hagyták a plébániát. A királyné udvartartásával a morvaországi Znaimba utazott. A kassaiak 1529-ben kísérletet tettek plébánosuk visszakérésére, azonban most ő mondott le végleg. 1529. szeptember 6-tól a wittenbergi egyetemen tartózkodott.[73] 1529. november 15-én szülővárosa, Lőcse választotta meg plébánosává, mivel elődje, Henkel Sebestyén november 9-én elhunyt.[74] Ezalatt Mária udvartartása Linzbe költözött, ahová a lőcseiek két követet küldtek. A királyné azonban az ő kedvükért sem vált meg kedvelt udvari papjától. Közben Henkel kérte Erasmust, hogy legújabb művét Mária királynénak ajánlja vigasztalásul, amit a nagy humanista barátja, kérésének eleget téve, 1529-ben teljesített. 1530-ban Augsburgba utaztak, ahol Melanchtonnal és más protestáns teológusokkal értekezett. Egyik dolgozatát Melanchton elküldte Luthernak. Emiatt V. Károly császár – aki 1530-ban Máriát nevezte ki Németalföld kormányzójává – kérte az özvegyet, hogy bocsássa el udvarából Henkelt, udvarmesterét, kamarását és egy udvarhölgyét. Ennek a kérésnek már eleget tett, hiszen testvére, a német-római császár már nem a kassai és lőcsei polgárok tekintélyével bírt. Henkel évjáradék mellett a királyné közbenjárására megkapta a boroszlói székesegyház kanonoki kinevezését. Ez azzal a feladattal is járt, hogy a protestáns többséget visszatérítse a katolikus hitre. Nyolc éven át, egészen haláláig töltötte be ezt a tisztséget. 1531-ben a sziléziai Schweidnitz lelkészévé választották amiről betegsége (reuma, köszvény) miatt később le kellett mondania. 1533-tól Boroszlóban élt.[75] Évjáradéka késve érkezett és kanonoki javadalmát is egy Róma által támogatott vetélytárs kívánta megszerezni. Balsorsában

visszaemlékezve egykori jótevőire, a királynénál elérte unokaöccsének – Henkel Jánosnak – kölni és löweni tanulmányai támogatását. 1535-től ismét Kassán lett plébános.[76] Azon óhaja, hogy Magyarországon halhasson meg, nem teljesült. 1539. november 5-én egy látogatása alkalmával halt meg Boroszlóban, ahol a székesegyházban temették el.

Tatár Tamás

Szapolyai János király udvari tisztviselője, aki fizetségképpen kapta egyházi javadalomként a tornai főesperességet vélhetőleg 1531 előtt.[77]

Maius János

I. Ferdinánd király titkáraként, 1531-ben kapta meg javadalomként a főesperességet.[78]

Rajcsányi Mihály

Esztergomi kanonokként kapta meg a tisztséget, és látta el 1545-1549 között.[79]

Feiner Kristóf

Mária királyné udvari káplánja volt, majd 1550-től esztergomi kanonok és tornai főesperes lett. Az egy szín alatti áldozásról írt könyve 1550-ben jelent meg Bécsben.[80]

Mekcze Ferenc

1559. szeptember 16-án lett esztergomi kanonok, szepesi vikárius és tornai főesperes. 1561-ben végiglátogatta a főesperességet, majd javadalmáról lemondott a protestantizmus elterjedése miatt.[81]

Bornemissza Gergely

1556-tól Oláh Miklós érsek titkára és esztergomi kanonok lett, majd sasvári főesperes. Megkapta a szentistváni prépostságot is. 1561. augusztus 7-én a tornai főesperesség irányításával bízta meg az esztergomi érsek. 1561. június 26-án I. Ferdinánd szepesi préposttá nevezte ki, amit Oláh Miklós július 10-én megerősített. Javadalmát eleinte nem tudta elfoglalni a Thurzó család ellenállása miatt. Mivel Szepes vára a családé volt, szerették volna kegyúri jogukat a prépostságra is kiterjeszteni. Az uralkodó és az érsek nyomására 1563-ban Bornemissza birtokba vehette a Szent Antalról nevezett lechnitzi kolostort javadalmaival együtt. Feladatul kapta, hogy az egykori karthauzi kolostort, ami a szerzetesek kicsapongásai miatt elnéptelenedett és kifosztották, újra benépesítse a visszatérő szerzetesekkel, és hogy ő maga is ott éljen. 1565. november 19-én az uralkodó csanádi püspökké nevezte ki majd 1572. október 27-én váradi püspök lett. A

szepesi prépostság visszaszerzésére saját vagyonából 12 000 forintot fordított. Megkapta a jászói préposti címet is. Az 1583-as év végén halt meg.[82]

Thornai Benedek

Esztergomi kanonok. 1565-ben bekövetkezett elhunytáig volt tornai főesperes. Halálát követően 21 éven át, 1586-ig betöltetlen volt a cím.[83]

Almássy Pál (Eörsi és Kukolyi)

Régi nemesi család leszármazottja. Ősei között találjuk I. Szent László király egyik nádorát (Jula) és Kálmán király egyik hadvezérét (Péter). A nagyszombati Szent Istvánról nevezett szeminárium elvégzése után pappá szentelték és káplán lett. Telegdi Miklós pécsi püspök 1581. március 24-én esztergomi kanonokká nevezte ki. 1582. október 5-én sasvári főesperes, szentbenedeki prefektus lett. Kutassy János esztergomi érsek 1601-ben a szentistváni prépostságot adományozta neki. Kanonokként a Szentháromság-oltár javadalmát is bírta. Éveken át volt esztergomi érseki helynök és a hétszemélyes tábla ülnöke. I. Rudolf 1608-ban váci püspökké nevezte ki. II. Mátyás udvari tanácsosa és az 1613-as országgyűlést követően az országhatárok egyik biztosává választották. Egyházmegyéjében kemény kézzel irányította a rekatolizációt. 1623. szeptember 13-án halt meg Nagyszombatban, ahol a Szent Miklós templom Szentháromság-oltára alá temették.[84]

Pyber János (Gyerkényi)

1562 táján született Nagyszombatban. Szülei Gyerkényi Pyber Jakab és Nagy Katalin voltak. Olmüci, bécsi és római tanulmányai után 1587-ben Máthesy István győri püspök, Győrben pappá szentelte. Első szentmiséjét Nagyszombatban mutatta be, ahol segédlelkész, karkáplán és 1589-től német hitszónok lett. Fejérvöy István kinevezett esztergomi érsek 1592. október 11-én a tornai főesperesség irányításával bízta meg. 1601. július 16-án Kutassy János érsek sasvári főesperessé és széplaki prefektussá léptette elő. 1604-ben szülővárosa egyhangúlag plébánosává választotta, mely tisztséget 1627-ig látott el. 1605-ben sikerrel járt Bocskainál azon kiküldetése, melyben az esztergomi káptalan számára a szentbenedeki apátság javait kellett visszaszerezni. II. Mátyás 1608-ban felhívízi préposttá, 1611. július 15-én pécsi püspökké nevezte ki. Püspöki kinevezését 1613. július 29-én erősítették meg Rómában és engedélyezték számára, hogy préposti javadalmait is élvezhesse. Már királyi tanácsosként szentelte püspökké Forgách Ferenc bíboros – Telegdi János váradi, Almássy Pál váci püspökök koncelebrálásával – 1614. július 6-án. Esztergomi nagypréposttá 1616. április 22-én nevezték ki, majd még abban az évben váradi püspök lett. II. Ferdinánd azzal bízta meg, hogy a Kassán tartózkodó Bethlen Gábor fejedelemtől hozza vissza a koronát, amit előbb a trencsényi várba, majd onnan Pozsonyba szállítottak. 1625. október 21-én az egri püspöki széke helyezették. Továbbra is megtarthatta nagypréposti javadalmát 1631-ig, mivel a püspökségben nem nagy vagyonnal rendelkezett. Püspöki megerősítése 1631. április 7-én érkezett meg Rómából. 1633 októberében, 71 éves korában halt meg Nagyszombatban és ott is temették el a Szent Miklós templomban.[85]

Filó János

1580-ban barsi főesperes[86] az 1595. évben tornai főesperes, mint az esztergomi káptalan kanonokja.[87]

Ruber Pál (Veres)

A nagyszombati szeminárium elvégzését követően pappá szentelték és Bánovszky György komáromi főesperes és nagyszombati plébános mellett lett káplán. 1589. december 24-én lett esztergomi kanonokként subcustos, alőrkanonok. Elsőként ő állította össze a káptalan tagjainak névsorát még alőrkanonokként az 1585-ös évtől kezdve. 1598-tól Esztergomban a János-konvent vezetője lett. 1601. július 20-án Kutassy János esztergomi érsek tornai főesperessé nevezte ki. 1603. február 5-től szenttamási, 1608. szeptember 30-tól sági prépost lett. Igazgatója lett a Szent György és az Oltáriszentség oltároknak. 1619. február 22-én halt meg Nagyszombatban, ahol a Szent Miklós templomban temették el.[\[88\]](#)

Tordai János

Jezsuita, később ferences szerzetes lett. Római tanulmányai befejeztével elhagyta a ferences rendet és az esztergomi egyházmegyébe kérte felvételét. Egyházi karrierje gyorsan és szépen ívelt felfelé. 1601. szeptember 7-én Kutassy János érsek esztergomi kanonokká és nógrádi főesperessé nevezte ki. Később Nagyszombatban lett magyar hitszónok. 1602. január 18-án megkapta a Szent Borbála oltár javadalmát. Szuhai István érsek 1602. február 1-én kinevezte tornai főesperesnek. 1604-ben elhagyta az esztergomi káptalant és Pozsonyban újra belépett a ferences rendbe, ahol prédikálással foglalkozott. Ezután a klarisszák diószegi birtokán folytatta szolgálatát, amit rövidesen végleg feladott. A reformáció hívéül szegődött és Szereden lett – Thurzó Szaniszló pártfogásával – kálvinista lelkész. Feleséget is szerzett magának egy puztakiúrti leány személyében. 1612-ben halt meg Szereden. Négy évvel a halálát követően 1616-ban, Szent Margit napján a templom villámcsapás miatt kigyulladt és leégett, amit az ott élők Isten akaratának tulajdonítottak.[\[89\]](#)

Hegyí András

A nagyszombati szeminárium elvégzése után az egri egyházmegye papjai közé került, ahol később kanonok, majd prépost és helynök lett. A Bocskai-szabadságharc idején az egri káptalannak el kellett hagynia Kassát. Ez alatt az idő alatt nevezték ki Hegyit esztergomi kanonokká és tornai főesperessé, 1605. április 16-án Szuhai István egri püspök és esztergomi adminisztrátor. Megkapta a Szent Katalin oltár javadalmát és Széplakon lett prefektus. 1617. február 14-én halt meg Nagyszombatban, ahol a Szent Miklós templom főbejáratától jobbra temették el.[\[90\]](#)

Bánovszki Simon

Olmüci tanulmányai befejeztével a nagyszombati városi iskola igazgatója lett. 1592-ben ugyanitt káplán, nagybátyja Bánovszki György plébános mellett. Kutassy János érsek 1593-ban pozsonyi kanonokká és dékánná nevezte ki. 1601-től lett az esztergomi káptalan tagja. Pázmány Péter 1617-ben tornai főesperessé, 1624-ben komáromi főesperessé és a nagyszombati szeminárium tanfelügyelőjévé nevezte ki. Itt halt meg 1634-ben. Házát az esztergomi káptalanra hagyta.[\[91\]](#)

Sztankovics János

1581-ben született Szakolcán. Bécsi tanulmányait követően pappá szentelték és a nagyszombati szeminárium tanára lett. 1619. április 21-én esztergomi kanonok, 1624 márciusától, 1627-es lemondásáig pedig tornai főesperes lett. 1627-től löveni jezsuita novícius lett és misszionáriusként 12 évet töltött az ázsiai misszióban. 1652-ben hazatért és itthon folytatta a hittérítést. Később a jezsuiták soproni rendházának lett a főnöke. Ebben a minőségben érte a halál 92 éves korában, 1673. december 25-én.[92]

Lippay György (Zombory)

Pozsonyban született, 1600-ban. Apja Zombory Lippay János királyi személynök (personalis), anyja Landoricz Serényi Mária. Iskoláit Bécsben és Grácban végezte. 1621-1625 között a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult ahol kiérdemelte Pázmány Péter rokonszenvét. Hazatérve, 1625. április 4-én lett esztergomi kanonok. 1627-ben Pázmány a tornai főesperesség vezetésével bízta meg. Még abban az évben kapta meg érsekújvári plébánosi kinevezését. 1628. október 8-án szentistváni prépost, majd 1630-ban a Szent Kereszt és a Szent Balázs oltárok javadalmasa lett. 1631-től veszprémi, 1637-től egri püspök és királyi kancellár. 1642. november 18-án esztergomi érsek lett. Legfőbb feladatának a rekatolizációt tekintette. Szükség is volt rá, hiszen az esztergomi egyházmegyében 1000 plébánia került a hitújítók kezére, míg a katolikus plébániák száma csak 220 volt. Elődei is jócskán kivették részüket a visszatérítésből, mivel Lippay feljegyzései szerint 100 főúri családból már csak 6-8 maradt a protestantizmus híve. A prédikátorokat elűzte a vidékről és helyükbe jezsuitákat küldött. Elrendelte, hogy a községek csak olyan elöljárókat választhatnak és alkalmazhatnak, akik katolikusok. Megtiltotta a katolikus nők vegyes házasságát, kivéve akkor, ha a férj visszatért a régi hitre. 1648. szeptember 14-én megnyitotta a nagyszombati zsinatot. A zsinat eredményeként létrehozta a nagyszombati központi szemináriumot, melyhez 7000 forinttal járult hozzá. Indítványozta egy papi öregotthon létesítését is. A rekatolizáció köznemességet érintő legfőbb feladatának a vármegyék központjában létesítendő konviktusok (bentlakásos tanintézet) felállítását tartotta, mivel a köznemesei ifjakat itt lehetett a legmegfelelőbb egyházi oktatásban részesíteni. Nem értett egyet a püspökök áthelyezésével, mivel szerinte az nem használ az egyházmegyének. A jezsuitákat ezen a zsinaton vették fel az egyház által elismert szerzetesrendek közé. 1658. június 2-án megnyitotta az esztergomi egyházmegye zsinatát. Évente tartott lelki gyakorlatokat, magánzarándoklatot egyedül, Pozsonyból a Mária-völgybe. Napi elmélkedéseit és imádságait soha nem mulasztotta el. Császárpárti volt és egyben ízig-vérig magyar. Kíméletlenül szembeszállt a protestantizmussal. Nem értett egyet a linzi békével és azon volt, hogy abból a legkevesebb valósuljon meg a protestánsok számára.[93] A vasvári békét a magyar nemzeti alkotmány megsértésének tekintette.[94] Még az országot is el akarta hagyni szégyenében és dühében, hogy Rómában halhasson meg. Nem akarta látni az ország romlását. Pozsonyban halt meg 1666. január 30-án, ahol el is temették. Vagyonából több mint félmillió forintot hagyott különféle jótékony alapítványok javára. Bőkezűen támogatta a ferenceseket és a jezsuitákat.[95]

Püsky János

A nagyszombati szemináriumban és a jezsuiták gráci kollégiumában elvégzett tanulmányai után, Napragy Demeter kalocsai érsek mellé került. Az érsek halálát követően szentelték pappá. 1622. április 23-án Pázmány Péter esztergomi kanonokká és káplánjává nevezte ki. 1628-tól tornai főesperes és szentbenedeki prefektus lett. Később a szenttamási préposti címet is megkapta. Az 1630-as nagyszombati zsinaton, mint tornai főesperes a papi méltóságról tartott előadást. Ebben az évben lett Telegdi János nyitrai püspök közbenjárására a szalkai apátság javadalmasa. Az uralkodó 1637. november 9-én csanádi püspökké nevezte ki. Szentelését Lósy Imre prímás végezte 1640. szeptember 9-én. 1644-ben nyitrai püspök lett. Ebeczky Mihály 1644. január

26-án Lippay György prímást arról értesítette Nógrád várából, hogy egy török támadás elől menekülve Püsky püspök a lováról leesett és súlyos sérüléseket szenvedett, eltörött az oldalbordája és a fején zúzódások keletkeztek. Februárra már felépült sérüléseiből. 1644. március 12-én engedélyt kért az érsektől, hogy elhagyhassa a nógrádi várat, és Komáromba mehessen Bocskai csapatai elől, akik Liptó megye felé tartottak. 1644. március 20-án püspöki ruhákat, egy hónappal később április 20-án pásztorbotot kért az érsektől, hogy hozzáláthasson főpásztori feladataihoz. A rekatolizáció ügyét a jezsuitákkal együtt próbálta felkarolni. Májusban bérmlást szervezett Komáromban, s később az úrnapi körmenetet is megtartotta. Innen a csanádi püspökségbe került, ahol az egyházmegye irányítását adminisztrátorként látta el 1649-ig. Ezt követően a váci, majd 1651-től a győri egyházmegyékben lett adminisztrátor 1657-ig. 1654. április 29-én kelt levelében arról értesítette Lippay érseket, hogy a palliumot a zágrábi érsek fogja neki átadni. Kérte tőle, hogy ezt ne vegye rossz néven és egyezzen bele. Május 6-án hívta meg Lippayt az ünnepélyes átadásra, távolléte esetén a váci püspököt, Tarnóczy Mátyást. Írták róla, hogy nem szerette a verebeket kártékonyaságuk miatt. Ezért egy lelőtt példányért kész volt egy fillért fizetni. Emiatt kapta a néptől a „verébvésző” melléknevet. 1657. március 8-án halt meg.^[96]

Széchenyi György

1592-ben született Szécsényben. Apja Széchenyi Márton katona volt, anyja Baán Sára. Apja halála után Szécsényből Budára költöztek, majd onnét Gyöngyösre. Itt nevelkedett s ezután Nagyszombaton tanult két évig bölcseletet. 1625. február 8-án a bécsi Pazmaneumba ment, melynek elvégzése után 1631. augusztus 10-én a teológia tudorává avatták. Első szentmiséjét ebben a hónapban mutatta be Bécsben a jezsuiták templomában. Pázmány első plébánosi helyének Sellyét jelölte ki. 1632. február 5-től esztergomi kanonok és a szeminárium igazgatója, 1636-ban tornai főesperes lett. 1638-ban vágújhelyi prépost, 1641-ben zólyomi főesperes lett. Bosnyák István veszprémi püspök 1643. november 8-án a csanádi püspökség vezetésére terjesztette fel az érseknél. Megbízását 1643. november 20-án kapta meg. Az 1644. június 30-án, Lippayhoz írt levelében I. Rákóczy György katonáinak a katolikusokkal szembeni vérengzéseiről írt. Leírta, hogy Jászón, Sebesen és környékén milyen atrocitások érték a papokat illetve a katolikus híveket. 1644 augusztusától pécsi püspök lett. Római megerősítését 1647. május 6-án kapta meg. 1647. április 22-től szentistváni prépost, 1648-tól veszprémi püspök. 1655. november 14-én Lippaynak írt levelében egyházmegyéje paphiányáról panaszkodott. Emiatt neki is plébánosi teendőket kellett ellátnia. 1656. január 30-án kelt levelében arról tudósította az érseket, hogy Püsky János átadná neki a győri püspökség kormányzását, csak Szelepcsényi kancellár ezt ellenzi. 1658-ban győri püspök, 1661-ben szentgotthárdi apát, 1668-ban kalocsai érsek lett. Később unokaöcsse elűzte a szentgotthárdi apátságból, ezért 1671-ben kelt levelében kérte, hogy helyezték őt vissza. Pappá szentelésének 50. évfordulóján, 1681-ben Bécsben mutatott be ünnepi szentmisét a jezsuiták templomában. Jelen voltak Rudolf király, a nuncius, valamint a politikai és egyházi élet jeles képviselői. 1685. március 21-én 93 éves korában lett esztergomi érsek. Nagylelkűségét és bőkezűségét jelzi az a sok adomány és alapítás, mellyel a magyar katolikus egyház ügyét előmozdította. Közéleti tevékenységére jellemző módon ellene volt a nemesség megadóztatásának. 103 évesen halt meg Pozsonyban, 1695. február 18-án.^[97]

Récsey István

1641. május 9-én lett esztergomi kanonok és tornai főesperes. 1643. november 18-án halt meg Nagyszombatban.^[98]

Hoffmann Pál

1614-ben született a sáros vármegyei Szedikerten. Apja Hoffmann György anyja gradeczi, stansith Horváth Krisztina. Apja, mint királyi tanácsos és a felső-magyarországi kincstári javak kormányzója, 1617-ben kapta birtokul Szedikertet. Eredetileg protestáns volt, de megtérését követően hithű katolikussá vált. Hoffmann Pál tanulmányait Nagyszombatban a jezsuitáknál kezdte, majd Bécsben és Grácban folytatta, II. Ferdinánd anyagi támogatásával, aki ily módon hálálta meg apja szolgálatait. Egri papnövendékként került Rómába, a Collegium Germanicum et Hungaricumba 1634-ben. Esküjét az intézményben 1635. május 25-én tette le. Római tanulmányait 1638-ban fejezte be, miután 1639. december 17-én a lateráni bazilikában Scanarella János címzetes püspök pappá szentelte. 1642. március 21-én esztergomi kanonok, 1643. december 5-én tornai főesperes lett. 1644. január 27-én szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. 1646. április 23-án Szentendréről nevezett visegrádi apáttá, három nappal később pécsi püspökké, majd 1648. augusztus 16-án Szent Istvánról nevezett esztergomi préposttá nevezték ki. 1651. július 27-től érseki helynök lett Esztergomban. Mint kitűnő szónok a vezekényi csatában elhunyt Esterházyak felett (László, Ferenc, Tamás, Gáspár) 1652. november 26-án ő tartotta nagyhatású, magyar nyelvű temetési gyászbeszédét Nagyszombatban.^[99] 1653. május 16-án zalavári apáttá nevezték ki mely tisztségébe Kanizsay Pál kamarai tiszt június 21-én iktatta be. Püspöki kinevezését 1655. augusztus 2-án erősítette meg a pápa. 1656. január 25-én Nagyszombatban szentelte püspökké Lippay György esztergomi érsek. Veszprémi püspökké és főispánná 1658. január 24-én nevezték ki, mely javadalmába április elején nyert beiktatást, Horváth-Kissevics György kamarai tiszt által. Új székhelyén nagy szegénység és az épület elhanyagolt állapota fogadta. Ennek ellenére a szentéletű püspököt bőkezű adakozásai miatt a „szegények atyjának” nevezték. 1658. június 13-tól a sümegi ferenceseknek évente jelentős mennyiségű élelmet juttatott birtokaiból, de juttatott a ciszterci rendnek is. Szentbeszédeivel sok protestánt térített vissza a katolikus vallásra. 1659. június 24-én halt meg, miután Sümegeen a ferencesek templomában helyezték örök nyugalomra.^[100]

Szentbenedeki Ferenc

A bécsi Pazmaneum növendékeként 1631-ben szerezte meg bölcsészettől a bakkalaureátusi minősítést. 1634-től komjáti plébános lett. 1636. január 3-án lett esztergomi kanonok. 1641-ben plébániájáról lemondva Újlakra költözött és ott lett plébános. 1643-ban lett tornai főesperes. 1653-ban halt meg. Végrendeletében sok más mellett testvére török fogságból való kiszabadítására hagyott 200 forintot.^[101]

Lósy Mihály

1645-től 1649-ig a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult. Hazatérése után szemináriumi prefektus lett. 1652. augusztus 17-én lett esztergomi kanonok. 1653-ban lett tornai főesperes. 1657-ben halt meg.^[102]

Bársony György (Lovasberényi)

1626. március 3-án született a Nyitra vármegyei Péterfalván. Apja Lovasberényi Bársony János, anyja Csorba Anna volt, aki a lutheri tanból tért vissza a katolikus hitre a mária-völgyi pálosok templomában. (Épp ekkor volt állapotos a fiával.) Tanulmányait Nyitrán és Nagyszombatban végezte. Mint esztergomi kispap a bécsi Pazmaneum után, 1646. szeptember 29-től a római Collegium Germanicum et Hungaricum tanulója volt 1649-ig. Bölcsészeti tanulmányait egy tudományos vitával zárta, ahol bizonyította kiváló képességeit.

Felvételét kérte a jezsuitákhoz, de X. Ince pápa nem hagyta jóvá kérelmét. 1650. május 19-én tért haza felszentelt papként és Vágszerdahelyen lett plébános. 1653. november 11-én lett esztergomi kanonok, 1655. január 20-án barsi főesperes lett. Mivel jövedelme kevés volt (évi 12 ft.), oltárjavadalomért fordult 1656. szeptember 7-én az esztergomi érsekhez. 1659. november 28-án már tornai főesperesként kapta javadalmul a kácsi apátságot, majd gömöri főesperes lett. 1661. április 21-én szentgyörgymezei prépost, 1662-ben szekszárdi apát, 1663. február 16-án nagyprépost és érseki helynök lett. 1663. július 19-én szepesi prépost és választott váradi püspök és királyi tanácsos lett. VII. *Sándor pápa püspöki kinevezését* 1665. április 22-én erősítette meg. A Szepességben az általa irányított rekatolizáció eredményeként 7600 protestáns tért vissza a katolikus hithez. Lipót rendeletéhez híven a legszigorúbban vette vissza a katolikus templomokat a protestánsoktól. Királyi tanácsosként egyházlátogatásokat végzett Árva, Turóc, Liptó, Szepes vármegyékben.[103] 1672. július 14-én Turólkán testvérével, Bársony János királyi ítélőmesterrel együtt éppen a templomot akarták visszaszerezni, mikor a felbőszült protestánsok rájuk támadva Jánost megölték, Györgyöt pedig félholtra verték. A haláltól Germán Sámuel lutheránus prédikátor felesége mentette meg. X. Kelemen pápa értesülve a szörnyű esetről, levélben küldte vigasztalását és jókívánságait a püspöknek. 1675. december 13-án egri püspök lett. Két nap múlva levelet írt Szelepcsényi György primásnak, hogy a plébánosoknak szánt segélyt nem tudta átvenni a kurucok miatt. Pedig ő is és papjai is nagy nélkülözéseknek vannak kitéve. Továbbá kérte, hogy annyi pénzt küldjön, amennyit jónak lát. 1675-1676-ben X. Kelemen jóváhagyásával jászói prépost lett, később Heves és Külső-Szolnok vármegyék főispánja. A soproni jezsuitáknak kollégiumot építtetett. A Szent Ágoston-rendnek (Stotzingenben) és a szervitáknak templomot illetve rendházat alapított. 1678. január 18-án halt meg a szepesi káptalan tagjaként.[104]

Lancharics Gergely[105]

1608-ban született Horvátországban. 1655. április 20-án lett esztergomi kanonok. 1664. április 20-án titeli préposttá és tornai főesperessé nevezte ki Szelepcsényi György. 1681-ben pozsonyi prépost lett. Órkanonokká 1684. május 16-án nevezték ki. 1689. május 26-án halt meg.[106]

Csedö Mihály

Erdélyi nemesi család sarjaként Szentgyörgyön született 1642-ben. Pozsonyi diákként egy kirándulás alkalmával – társaival együtt – rajtuk ütött a török. Nem sikerült elmenekülnie és az egyik martalóc felkapta és elnyargalt vele. Útközben elbóbiskolt a lován, ekkor a fiatal Csedö kihasználva a kínálkozó alkalmat, megkötözött kezét kiszabadította és a törököt leszúrta. Így megmenekült. Pozsonyi tanulmányai után a bécsi Pazmaneumban majd 1668-tól a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, ahol pappá szentelték. Hazatérése után 1671. június 12-től plébános lett Nagykéren. 1676. április 22-től esztergomi kanonok, 1685. december 18-tól tornai főesperes lett. E rangokon kívül zebegényi apáti, subcustosi (aljegyző), 1688-tól érseki helynöki kinevezéseket kapott. 1689. január 12-én halt meg Nagyszombatban.[107]

Náray György

1645. április 23-án született a Zala vármegyei Pálozon. Szülei Náray István és Kórodi Anna evangélikus vallásúak voltak. A katolikus hitben egyik rokona nevelte. Győrben és Nagyszombatban tanult. Győri diákként döntötte el, hogy pap lesz. Egy alkalommal a Dunába esett és majdnem megfulladt. Azonban „két deszkában” sikerült megkapaszkodnia és partra úsznia. Ez az eset adott számára késztetést, hogy a papi hivatást válassza. A rektor ajánlására a nagyszombati jezsuita kollégiumból, 1666. május 31-től a római

Collegium Germanicum et Hungaricumba ment. Gyenge egészségi állapota miatt másfél év után hazatért. 1668. november 6-i pappá szentelése után az egri püspök káplánja lett. 1674-től csütörtöki plébános, 1677-től alesperes, 1680-tól püspöki plébános. Megkapta a Szent Andrásról nevezett pozsonyi javadalmat. 1684. június 9-től pozsonyi kanonok lett. 1685-ben a Szent Imre Szeminárium kormányzója, 1686-tól a káptalan dékánja, 1689-től pedig a szeminárium igazgatója lett. 1690. március 4-től lett esztergomi kanonok és tornai főesperes. 1691. április 21-től a zólyomi főesperességet irányította, amit 1692-ben végig vizitált. Mátraszőlősön ő újított fel a ma is látható három, késő reneszánsz – kora barokk stílusú oltárt. A főoltárkép fára festett, Szent Erzsébetet ábrázoló képe 17. századi festészeti különlegesség. Kiváló szónok és költő volt, a 17. század egyik legjelentősebb katolikus egyházi ének- és dallamszerzője. Száznál is több éneket írt és zenésített meg. Legjelentősebb munkája mely kottával szerkesztett magyar nyelvű énekeket tartalmaz: *Lyra Coelestis svavi concordia Divinas Laudes personans. Hominumque animos A Terrenis Ad Coelestia avocans. Elaborata et juxta Musicales Notas In Harmonia adoptata.* Nagyszombat, 1695. 1699. december 5-én halt meg Nagyszombatban.[108]

Zsembery György

Korponán született. A nagyszombati központi szemináriumban, filozófiából 1677-ben bakkalaureátusi, 1678-ban magisteri fokozatot szerzett. 1678-1685 között a római Collegium Germanicum et Hungaricum diákja volt. Hazatérve krasznahorkaváraljai plébános lett. Esztergomi kanonokká 1686. augusztus 28-án nevezték ki. 1691. december 5-én bízták meg a tornai főesperesség irányításával. 1696. december 17-én halt meg Nagyszombatban.[109]

Mérey Mihály

Zalaegerszegen született, apja Mérey Gergely, anyja Jaksin Katalin volt. A bécsi Pazmaneumban tanult (1674). Pappá szentelése után 1678. szeptember 5-én Vizkeleten, 1679. december 1-től Csicsón, 1683. december 6-tól Héderváron, 1685. február 4-től Nagymaroson, 1687-ben Cseklészen volt plébános. Esztergomi kanonokká 1689. augusztus 28-án nevezték ki. 1691. április 30-tól Esztergomban lett plébános majd 1692. június 20-tól Érsekújváron. A szekszárdi apátságot 1693. október 11-én nyerte el. Támogatta és ösztönözte a szőlőtelepítést és bortermelést. 1694-ben plébániájáról lemondva az apátságba költözött. A Rákóczi-szabadságharcban a fejedelmet támogatta. Rákóczi jó véleményel volt róla és barátjaként emlegette. A szabadságharc alatt a császári Kuklander Ferenc tábornok fogságába esett. Selmecen és Bécsben tartották fogva. A fogságból 1711. június végén szabadult. 1712. június 18-án szentgyörgymezei prépost, 1719. március 29-én őrkanonok lett. 1713. szeptember 29-én vegliai püspökké nevezték ki. Mint szekszárdi apát, 1717-ben koadjutort kért.[110] Ezzel a gesztussal az ország egyik jelentős javadalmát juttatta Trautsohn János herceg, császári miniszter 17 éves fia birtokába. Így 1717. október 29-én gr. Trautsohn János trienti kanonok lett Mérey koadjutora, utódlási joggal. Nagyszombatban halt meg 1729. november 10-én. Vagyonát a végrendeletében a templomokra és a papképzésre hagyta. Az ezüstkészleteiből 58 miséző és 25 áldoztató kelyhet készíttetett a szegény plébániák templomai számára.[111] Egy ilyen kelyhet őriznek Tornaszentjakabon[112] az alábbi felirattal: »F, F» ANNO 1720 * MICHAEL MEREI EL EPPUS VEGLIEN CANONICUS STRIGONIENSIS«

Kürtösy András

Nagyszombatban születt 1649-ben. A szemináriumot 1668. október 21-én kezdte szülvárosában, ahol teológiából megszerezte 1671-ben a bakkalaureátusi fokozatot. 1671. május 22-én szentelték pappá. 1672. június 17-én az ürményi plébániát nem tudta elfoglalni, mert a protestánsok nem fogadták be. 1675. május 13-án dunaszerdahelyi, 1678. szeptember 8-án aranyosmaróti, 1679. április 17-én szemői, 1679. november 18-án galántai plébános lett. Esztergomi kanonokká 1691. december 4-én nevezték ki. 1700. november 18-án lett tornai főesperes. 1710. július 24-én szentgyörgymezei prépost, 1712. június 18-án sasvári főesperes lett. 1714. április 13-án éneklő kanonokká nevezték ki. Ezen tisztségeken kívül bizerei apát és a trauai püspökség királyi tanácsosa, pharoi választott püspök volt. 1722. június 4-én tartotta pappá szentelésének 50. évfordulóját. 40 éven keresztül volt az esztergomi káptalan tagja. 1732. július 25-én halt meg Esztergomban, Nagyszombatban temették el. Hagyatékából az orsolýták és a pálosok rendje részesült. A szegények és a kolostorok a gabonáit kapták meg. Kanonoktársai két aranyat kaptak a lelke üdvéért évente bemutatott három szentmiséért.[113]

Bublovics János

A Nyitra vármegyei Nagytapolcsányba születt 1670 körül. Bölcsletről 1689-ben magisteri fokozatot szerzett Nagyszombatban. 1690-1692 között a pozsonyi Szent István Szemináriumban fejezte be teológiai tanulmányait. 1692-ben teológiai doktor lett. 1693. május 5-én szentelték pappá, majd Kisapátiba helyezték plébánosnak. 1694. január 20-tól Felsőapátiban, március 3-tól Kistapolcsányban, 1697-ben Szentbenedeken lett plébános és az esztergomi káptalan birtokainak felügyelője. Érdemei elismeréséül 1709. március 10-től lett esztergomi kanonok. Tornai főesperessé 1710. december 8-án nevezték ki. 1711. október 11-én csuthi prépost és címzetes scopiai püspök lett. 1711. december 18-tól barsi, 1715. április 13-tól nyitrai, 1719. április 21-től zólyomi, 1721. október 13-tól sasvári főesperes lett. Nagytapolcsányban halt meg 1725. június 16-án.[114]

Kiss János (Mogyoródi)

Miután a bécsi Pazmaneumban bölcsészetről megszerezte a doktori fokozatot, 1692-től a római Collegium Germanicum et Hungaricumban folytatta tanulmányait. 1695. április 7-től vámosi, 1696. december 2-től galántai plébános lett. 1708. november 18-án lett esztergomi kanonok. Tornai főesperessé 1711. december 27-én nevezték ki. 1714-ben, kiválva az esztergomi káptalanból, egri prépost lett. Megkapta a címzetes biduai püspöki címet is.[115]

Matalics György

Pályiban születt. Győri egyházmegyei kispapként 1691-től a bécsi Pazmaneumban tanult, ahol teológiai doktorátust szerzett. Ezt követően Rómában tanult a Collegium Germanicum et Hungaricumban. 1698-ban hazatért és pápai plébános, majd 1709-től győri kanonok lett. 1713. február 5-től esztergomi kanonok lett és a Szent István szeminárium igazgatója. 1714. január 25-től tornai főesperessé nevezték ki. Később bélai apát lett. 1719. április 19-től nyitrai főesperes, november 29-től szentgyörgymezei prépost lett. Az uralkodó címzetes vegliai püspökké nevezte ki. 1723. április 2-án halt meg Nagyszombatban.[116]

Malonyai Pál

Apja Malonyai András az 1663-as párkányi ütközetben halt meg.[117] Anyját Zsófiának hívták. Másodéves teológus koráig a saját költségén tanult. 1684. február 25-én szentelték pappá s ezt követően csataji, 1689 áprilisától lancsári, 1692-től bábonyi, 1694 decemberétől galántai plébános lett. 1696. augusztus 8-tól Esztergomban lett plébános, ahol a török dúlások után újjászervezte a katolikus életet, templomot, kápolnát építtetett. Ma egy pincesor és utca is őrzi nevét. Az 1701-es egyházlátogatás alkalmával Jezerniczky Ferenc jó véleménnyel volt a népszerű és kedvelt Malonyairól. Magasabb egyházi hivatal betöltésére is alkalmasnak tartotta. 1709. június 20-án cikádori apáttá nevezték ki. 1713. január 26-án lett esztergomi kanonok és a káptalani birtokok felügyelője. Tornai főesperessé 1719. április 21-én nevezték ki. 1724. január 28-án halt meg. Vagyonát a pálásokra és a szegény plébánosokra hagyta.[118]

Paulovics János

1695-1701 között a bécsi Pazmaneumban bölcsezetet és teológiát tanult. Tanulmányai befejezése és pappá szentelése után tatai plébános lett. 1714. február 1-én esztergomi kanonok, később a Szent István Szeminárium igazgatója és német hitszónok lett. Megkapta a Boldogságos Szűzről nevezett (De candelis) apátságot. 1724. április 8-án lett tornai főesperes. 1726. november 29-én halt meg Nagyszombatban.[119]

gr. Forgách Pál (Ghimesi és gácsi)

1677. január 23-án született az ung vármegyei Ungváron. A családot – apját, Ghimesi Forgách Andrást – Lipót király emelte grófi rangra. Anyja Homonnai Drugeth Krisztina volt. Pál ifjú korában házasságot kötött Révay Emerenciával, kitől hét gyermeke született. Felesége 1703. január 1-i halálát követően a papi élethivatást választotta. A teológiát Nagyszombatban tanulta, ahol később fia is a gimnázium tanulója lett. Marienthalban szentelték pappá 1712-ben. Egymás után kapta az egyházi kitüntetések. Szent Irénről nevezett prépost, 1712. május 27-től címzetes rosoni püspök lett, majd apáti és királyi tanácsosi kinevezést kapott. 1723. április 22-én lett esztergomi kanonok. Tornai főesperessé 1727. január 1-én nevezték ki. 1727. június 6-án komáromi, 1735. augusztus 24-én székesegyházi főesperes és szentgyörgymezei prépost lett. 1737. december 22-én őrkanonok, 1740. március 2-án éneklőkanonoki kinevezést kapott. Ő volt a második kanonok, akiről feljegyezték, hogy bort egyáltalán nem ivott. Kedvelte és szíven viselte a szeminárium kispapjait. 1746. november 29-én halt meg. Vagyonát a nagyszombati és taszári templomokra hagyta.[120]

Kellió Miklós (Sóvári)

Nemesi család sarjaként 1681-ben született a Pozsony vármegyei Csesztén. Tanulmányait a bécsi Pazmaneumban 1701-ben fejezte be. Rómába ment a Collegium Germanicum et Hungaricumba teológiát tanulni. 1704-ben pappá szentelték és hazatért. 1705. április 3-tól soproni, 1701. július 25-től szeredi plébános lett. Az 1713-as vizitáció alkalmával Pongrácz Imre elismerően írt róla a jegyzőkönyvbe. 1720 februárjában lett esztergomi kanonok. 1727. június 6-án tornai főesperes lett. 1731. július 7-től szentgyörgymezei prépost lett és egy ideig szentbenedeki prefektus is volt. Őrá is feljegyezték, hogy bort nem ivott. Saját költségén felépítette Esztergomban a szentgyörgymezei templomot 1731 után a régi templom helyén és annak maradványaiból. A csesztei templomban új kórust építtetett és megújította a családi kriptát. 1735. augusztus 15-én halt meg Nagyszombatban, ahol a plébániatemplom Szent Dorottya kápolnájában temették el. Végrendeletében több mint háromezer forint feletti vagyonát jótékony célokra és szentmise alapítványokra hagyta.[121]

Jelenffy János

1677. november 27-én született Zsolnafalván. Szülei Jelenffy Mátyás és Radványi Juszta voltak. Tanulmányait a bécsi Pazmaneumban végezte. 1703-ban szentelték pappá. 1704. július 4-én udvardi plébános lett. 1706-tól Vágújhelyen káplán, Csejtén adminisztrátor, 1710 májusától plébános lett. Révay Béla vágújhelyi prépost javaslatára, Esterházy Imre primás 1726-ban udvarmesterévé nevezte ki. 1727. június 3-án esztergomi kanonok lett. Valószínűleg 1731-ben kapta tornai főesperesi megbízatását, amit 1735. április 16-ig töltött be. 1735. április 17-től zólyomi főesperes lett. Megkapta a Szent Györgyről nevezett gottalai apátságot. Hosszú ideig volt az esztergomi érsek oldalkanonokja. Élete vége felé súlyos idegbetegsége miatt a kezét nem tudta használni. 1736. február 24-én halt meg Nagyszombatban.[\[122\]](#)

Frivaisz Mihály Ignác

1682. szeptember 16-án született a Pozsonyban. Apja Frivaisz István volt. A bécsi Pazmaneumot 1704-ben végezte el, miután a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult teológiát jó előmenetellel. 1706. október 24-én szentelték pappá. 1708. július 26-án tért haza Rómából. 1711. november 20-tól Dunaszerdahelyen, 1713. május 25-től Somorján, 1719-ben Lőcsén volt plébános. Itt kapta apáti kinevezését. 1734. május 27-től lett esztergomi kanonok. 1735. április 17-től töltötte be a tornai főesperesi tisztséget.[\[123\]](#) 1740 június 22-től gömöri főesperes, december 22-én olvasókanonok lett. 1743. szeptember 12-én nagyprépost, 1744. február 3-tól felszentelt germanopoliszi püspök, valamint esztergomi érseki helynök és segédpüspök lett. 1745-ben Jászón megalapította a ferences rendi kordavisezők társulatát.[\[124\]](#) 1748. október 7-én halt meg. Oltárt építtetett a nagyszombati orsolyiták templomában. Végrendeletében hatezer forintot hagyott a női rendre és két leánynövendék nevelésére.[\[125\]](#)

Paulikovics András

Győrben született. A bécsi Pazmaneumot 1718-ban fejezte be. 1718-1722 között a római Collegium Germanicum et Hungaricum egyik legjobb tanulója volt. Hazatérve, 1722. június 23-tól Felsőúron, 1724. június 27-től Ipolyságon, 1727-től Drégelypalánkon volt plébános. 1736. március 28-án lett tagja az esztergomi káptalannak mint kanonok. 1740. június 22-től lett tornai főesperes. Esperesi szolgálatának 14 éve alatt sokat betegeskedett. Nagyszombatban halt meg 1754. február 16-án.[\[126\]](#)

Molnár György

1703-ban született Kőszegen. A nagyszombati szemináriumban 1723-ban bölcsészettől bakkalaureátusi, 1724-ben magisteri fokozatot szerzett. Ezt követően Olmücben tanult teológiát. Hazatérve a győri egyházmegyében volt káplán gr. Caroffinál. 1729. december 2-től várkonyi, 1734. május 2-től tardoskeddi, 1736. május 10-től galántai plébános volt. 1749. január 23-tól lett esztergomi kanonok. 1754 márciusától nevezték ki tornai főesperessé. Megkapta a glogoncai prépostság javadalmát is. 1763. április 30-án halt meg Nagyszombatban. Vagyonát az esztergomi egyházmegye szegényeire hagyta.[\[127\]](#)

Hyross János

A Nyitra vármegyei Szentmihályúron született 1715 körül. 1735-től a bécsi Pazmaneumban tanult. 1740. április 21-től plébános lett a Torna vármegyei Almáson. Még almási plébános volt, mikor a nagyszombati egyetem hittudományi doktorává avatták. 1745. április 26-tól hédervári plébános, később hédervári alesperes lett. 1754-ben pozsonyi, 1760. augusztus elsején esztergomi kanonokká nevezték ki. 1763. október 22-től lett tornai főesperes. 1776-ban a pápai protonotáriusi és a Szent Péter és Szent Pál apostolokról nevezett tatai préposti címeket is megkapta. 1780. január 19-én halt meg Nagyszombatban. Végrendeletében vagyont jótékonykodásra valamint a főszékesegyházra és a cabai, szentmihálytúri, szobi plébániákra hagyta. Baranyai János felett mondott gyászbeszéde fennmaradt, valamint kéziratban egy, a Szentháromságról szóló háromkötetes munkája.[128]

Galgóczy Ferenc

1719. február 13-án született a Pozsony vármegyei Galántán. A gimnáziumot Pozsonyban és Nagyszombatban végezte. A nagyszombati Szent István Szeminárium kispapjaként 1738-ban bölceletből bakkalaure-átusi, 1739-ben magiszteri fokozatot szerzett. További tanulmányait a bécsi Pazmaneumban és 1740. október 31-től Rómában az Apollinare kollégiumában folytatta. 1742. március 28-án a rendszeres fejfájások miatt az orvosok tanácsára hazatért. Az egyetem rektorát szomorúsággal töltötte el, hogy egy tehetséges és jámbor ifjúnak távoznia kellett. Fölszentelése után 1744-ben Pápán lett plébános. 1764. április 14-én pozsonyi, 1766. március 29-én esztergomi kanonok lett. 1766-1769-ig a bécsi Pazmaneum rektora, közben 1768-ban a Szent Andrásról nevezett címzetes beszercei apáti kinevezést kapta meg. 1771-től 1772. május 15-ig töltötte be a tornai főesperesi tisztséget, majd komáromi főesperes lett. Mária Teréziától megkapta a Szent István rend kiskeresztjét. Három gyászbeszéde maradt meg nyomtatásban, melyeket I. Ferenc császár, gr. Batthyány Lajos nádor és Gusztinyi János nyitrai püspök emlékére írt. 1798. október 27-én halt meg Nagyszombatban. Végrendeletében vagyont jótékonykodásra, a főszékesegyházra, a galántai illetve pápai egyházközségekre, valamint a nyugalmazott papok intézetére hagyta. Alapítványából Galántán 1818-ban szegényházat építettek.[129]

gr. Kemény László (Magyargerőmonostori)

Erdélyi nemesi családban született. Apja a reformáció kálvini irányzatához csatlakozott, de mikor fia betöltötte a 15. életévét, ismét katolizált. László Kolozsváron és a bécsi horvát kollégiumban tanult. 1745-től a Pazmaneum növendéke lett. 1750-1754 között a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult teológiát jó előmenetellel. Hazatérése után 1756. május 13-tól Nyitraegerszegen lett plébános. 1763. augusztus 26-án esztergomi kanonok, 1767-ben zebegényi apát lett. 1772. május 16-tól, 1776-ig volt az esztergomi érsekség tornai főesperességének utolsó főesperese, mivel 1776-tól azt az újonnan kialakított rozsnyói püspökséghez csatolták. 1777. április 14-én nógrádi, 1783-ban nyitrai főesperessé nevezték ki. 1787-ben hazalátogatott Erdélybe és itt érte a halál a szülői házban, 1787. szeptember 29-én. Végrendeletében ezer forintot hagyott az egyház javára.[130]

2. Térképek

2.1. Az esztergomi főegyházmegye esperesi kerületei 1776-ig[131]**2.2. A tornai főesperesség****3. A tornai főesperesek hivatali ideje**

	NÉV	HIVATALI IDŐ
1.	Mátyás	1273
2.	Kristóf	1278
3.	Mihály	1280
4.	Pál	1315.
5.	Péter	1315.
6.	Péter	1324.
7.	Miklós	1332.
8.	Tornai Benedek	1397.
9.	Jakab	1407.
10.	Tamás	1412.
11.	Jakab	1412.
12.	Bereczk	1492 - 1496.

	NÉV	HIVATALI IDŐ
13.	Tusai Péter	1503.
14.	Tornai István	1505 – 1521.
15.	Henkel János	1522., 1527.
16.	Tatár Tamás	1531. előtt
17.	Maius János	1531.
18.	Rajcsányi Mihály	1545 – 1549.
19.	Feiner Kristóf	1550 – 1559.
20.	Mekcze Ferenc (Necskai)	1559.09.16 – 1561.
21.	Bornemissza Gergely	1561.08.07.
22.	Thornai Benedek	1565.+ után 21 évig betöltetlen a főesperesség
23.	Almássy Pál (Eörsi és Kukolyi)	1586 – 1592. (1589.)
24.	Pyber János (Gyerkényi)	(1589.) 1592.10.11.
25.	Filó János	1595.
26.	Ruber Pál (Veres)	1601.07.20. (07.19.) – 1602.
27.	Tordai János	1602.02.01 - ?
28.	Hegyri András	1605.04.16 – 1617.02.14. +

	NÉV	HIVATALI IDŐ
29.	Bánovszki Simon	1617 – 1624.
30.	Sztankovics János	1624.03 – 1627.
31.	Lippay György (Zombory)	1627.
32.	Püsky János	1628 – 1630.
33.	Széchényi György	1636 – 1641.
34.	Récsey István (Recsky)	1641.05.09 – 1643.11.18.+
35.	Hoffmann Pál	1643.12.05.
36.	Szentbenedeki Ferenc	1643 – 1653. +
37.	Lósy Mihály	1653 – 1657. +
38.	Lancsáry György (Lancskai)	1658. (Vö. 105. sz. jegyz.).
39.	Bársony György (Lovasberényi)	1659.
40.	Lancharics Gergely	1664.04.20 - ?
41.	Csedö Mihály	1685.12.18 – 1689.
42.	Náray György	1690.03.04 – 1691.04.20.
43.	Zsembery György	1691.12.05 – 1696.
44.	Mérey Mihály	1697 – 1700.

	NÉV	HIVATALI IDŐ	
45.	Kürtösy András	1700.11.10. (11.18.) – 1710.07.23.	
46.	Bublovics János	1710.12.08 – 1711.12.17.	
47.	Kiss János (Mogyoródi)	1711.12.27 – 1714.01.	
48.	Matalics György	1714.01.25 – 1719.04.18.	
49.	Malonyai Pál	1719.04.21 – 1724.01.28. +	
50.	Paulovics János	1724.04.08 – 1724.06.05.	
51.	gr.Forgách Pál (Ghimesi és gácsi)	1727.01.01 – 1727.06.05.	
52.	Kellió Miklós (Sóvári)	1724.(1727.)06.06 – 1731.07.06.	
53.	Jelenffy János	1731 – 1735.04.16.	
54.	Frivaisz Mihály Ignác	1735.04.17.	
55.	Paulikovics András	1740.06.22 – 1754.02.16. +	
56.	Molnár György	1754.03 – 1763.04.30. +	
57.	Hyross János	1763.10.22 - ?	
58.	Galgóczy Ferenc	1771 – 1772.05.15.	
59.	gr.Kemény László (Magyargyerőmonostori)	1772.05.16 – 1776.	

JEGYZETEK

[1] Az államalapító. Szerk.: Kristó Gyula. Bp., 1988. 174. p. Az esztergomi sorrendben a második (1001) a veszprémi püspökség után.

[2] Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. (továbbiakban: Kovács, 1987.) 25. p.; vö. Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Bp., 2000. (METEM könyvek) (továbbiakban: Borovi, 2000.) 11-22. p.

[3] Esztergomi Főegyházmegye, I-IV. köt. Szerk: Hegedűs András – Tóth Krisztina. Esztergom, 2000. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, 9.) (továbbiakban: EF, 2000.) I. 13. p.

[4] Kovács, 1987. 25. p.; Országos Katolikus Névtár, 2000. Magyar Katolikus Almanach, 2000. Szerk.: Mig Balázs – Paskai László. Bp., 2000. (továbbiakban: Almanach, 2000.) 18. p.; Borovi, 2000. 107. p.

[5] Kálniczky László: Magyarország régi földrajza. Miskolc, 1995. (továbbiakban: Kálniczky, 1995.) 143., 179. p.; EF, 2000. IV. Térképek: Az Esztergomi Főegyházmegye exempt plébániái, 1776. Készítette: Zentai László.

[6] EF, 2000. I. 15. p.

[7] Almanach, 2000. 18. p.

[8] A témával kapcsolatban részletes ismertetést nyújt bevezetésében: Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok, 1100-1900. Esztergom, 1900. (továbbiakban: Kollányi, 1900.); ill. Solymosi László: Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve. In: *Századok*, 2002. 365-389. p. (továbbiakban: Solymosi, 2002.)

[9] Borovi József: A mai roznányói egyházmegye területének középkori kialakulása. Rozsnányó, 1942. (továbbiakban: Borovi, 1942.) 24., 14. p.; Juhász Attila: A tornai plébánia története. Kassa, 2002. (továbbiakban: Juhász, 2002.) 10. p.

[10] Borovi, 2000. 13. p.

[11] Borovi, 2000. 19. p.; Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, 1983. (továbbiakban: Dénes, 1983.) 26. p.

[12] Dénes, 1983. 26. p. A megye déli határát Borsod váránál húzza meg: Karácsonyi János: Hazánk Szent István korabeli határaitól. In: *Századok*, 1901. 1049. p. Munkájában hivatkozik: Puky Andor: Adatok Torna vármegye XIII. századi kiterjedéséhez és a Tomory család történetéhez. In: *Történelmi Tár*, 1883. 209-216. p.

[13] Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Abaújvár-Csanád és Csongrád megye. Bp., 1966. (továbbiakban: Györfly, 1966.) 740. p.; Kálniczky, 1995. 69. p.

[14] Dénes, 1983. 27. p.; vö. Juhász, 2002. 10. p.

[15] Juhász, 2002. 10. p.; Borovi, 2000. 12. p. Utóbbi szerint a vármegyévé szerveződés Tornában a 12. századra lezárult.

[16] Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Rosnaviensis. Kassa, MDCCCXXXVIII. [1838] (továbbiakban: SR. 1838.) 83. p.,

[17] Szádeczky Lajos: Történeti értékeink iskolai értesítőkből. In: *Századok*, 1884. 722. p. A szerző „A Rosnyói kath. főgimnázium értesítője” 1832. évi 2. számában megjelent tanulmányra hivatkozik.

[18] EF, 2000. III. 134. p.; vö. EF, 2000. I. 4., 55., 81., 198., 344., 384., 295., 304. szám alatt; EF, 2000. II. 599., 666., 717., 719., 721., 731., 746., 747., 748., 749. szám alatt. Vö. még: EF. IV. Az Esztergomi Főegyházmegye: 5-ös szelvény.

[19] Magyarország történeti kronológiája. I. köt. Bp., 1986. 116. p.

[20] Dénes György: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig. In: Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Putnok, 1999. (Múzeumi Könyvtár 5.) 141. p.; Zsoldos Attila: A királyné udvara az Árpád-korban. In: *Századok*, 2002. 293. p.

[21] Borovi, 1942. 90. p.; vö. Monumenta Vaticana Hungariae. Magyarországi Vatikáni Okirattár. Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281-1375. I. köt. Szerk.: Fraknói Vilmos – Várszegi ASztrik – Zombori István. Bp., 2000. (METEM könyvek) 233. p.

[22] Borovi, 1942. 92. p. Ez azt is jelzi, hogy nem volt tagja a káptalannak, mint esztergomi kanonok.

[23] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) DL (= Diplomatikai Levéltár.) 16109. sz.; Dénes, 1983. 67. p. Később Vendégi Hidvérgárdó filiája lett.

[24] Dénes, 1983. 30. p.

[25] SR. 1838. 83. p.; 1336. évet jegyzi: Kemény Lajos: Tornavármegye története a honalapítástól a mohácsi vészig. In: *Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából*, 1912. 3. sz. (továbbiakban: Kemény, 1912.) 151. p.; Magyarország története 1301-1526. Bp., 1998. 57-58. p. Druget Vilmos 1333-1342 között volt tornai ispán.

[26] Györffy, 1966. 785. p. E helyről származik a híres gyulafehérvári kanonok, később római magyar gyóntató és jeles humanista, Lászlai János (1448-1523).

[27] Vö. Király József – Szilasi István: Torna vármegye története. Bódvavendégi, 1968. [Kézirat.]

[28] Nemes József: Sz. Péter és Pál apostolokról nevezett Tapolczai Apátság története. In: *Magyar Sion*, 1863. 596. p.

[29] Telgárti Lipót: A pálosok gombaszegi zárdája. In: *Magyar Sion*, 1869. 745-750. p., 749. p.; Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. I. köt. Bp., 1938. (továbbiakban: Kisbán, 1938.) 179. p.; Détszy Mihály: Szádvár. Perkupa-Miskolc, 2004. 8. p.

[30] Kisbán, 1938. 180. p. Forgách Ferenc és Verancsics Antal esztergomi érsek nagyon rossz véleménnyel voltak Bebekről, annak ellenére, hogy vitézi képességeit elismerték. Verancsics így emlékezett róla a konstantinápolyi fogságából való szabadulása után, 1567-ben: „mégis állam lator, mint azelett, kész terök, kész lator”. Sörös Pongrác: Forgách Ferencz kortörténelme. In: *Századok*, 1897. 95-106. p., 103. p.

[31] A Szalonna, Perkupa, Martonyi között fekvő Szár-hegyen a 14. században létesült pálos kolostor. Jelenleg feltárás alatt áll.

[32] Tóth Krisztina: Egyházlátogatások az esztergomi főegyházmegegyében a 16-17. században. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 1. sz. [Online: www.egyhtorteszemle.hu – 2008. október.]

[33] A tornai főesperesség vizitációja (1561). In: Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16-17. század. Bp., 2002. 76-80. p. (továbbiakban: Tomisa, 2002.) 77. p.

[34] Tomisa, 2002. 77. p.

[35] Tomisa, 2002. 78. p.

[36] Vö. Tomisa, 2002. 76. p.; SR.1838. 86-90. p.

[37] EF, 2000. I. 19. p. A zsinat 1562-ben volt.

[38] SR. 1838. 91., 93. p.

[39] Pázmány Péter műveiből. In: *Élő könyvek*. Bp., é.n. (Magyar klasszikusok 42.) VIII. A Magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetének rövid velős meghamisítása. 185. p.

[40] Baráth Tibor: A magyar állam adóügye. In: *Századok*, 1930. 728-729. p.

[41] Borovi, 2000. 53. p.; vö.: Juhász, 2002. 31. p.

[42] EF, 2000. I. 19-20. p.

[43] Pauler Gyula: A bujdosók támadása 1672-ben. II-III. In: *Századok*, 1869. 85-97. p., 91-92. p.

[44] Ld. 1681/26. tc. 12. §, 19. §.

[45] Ld. 1681/26. tc. 22. §.

[46] Segesváry Viktor: Református prédikátorok Rákóczi Ferenc szabadságharcának idején. Hága, 2005. 20. p.

[47] Telgárti Lipót: Adatok a roznányi püspöki megye történetéhez. In: *Magyar Sion*, 1863. 748-755. p., 750. p.

[48] Boróvi, 2000. 181. p.

[49] Juhász, 2002. 122. p.

[50] Juhász, 2002. 122. p.

[51] Juhász, 2002. 122. p.; Vegyesek. In: *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*, 1910. 1. sz. 168. p.

[52] Kemény, 1912. 152. p.

[53] Kemény, 1912. 152. p.

[54] Kemény, 1912. 152. p.

[55] Boróvi, 1942. 90., 92. p.; Juhász, 2002. 20., 22. p.

[56] Kollányi Ferenc: 1397-es esztergomi canonica visitatio. In: *Történelmi Tár*, 1901. 71-106., 239-272. p. (továbbiakban: Kollányi, 1901.); Kollányi, 1900. 83. p. Vélhetőleg mivel esztergomi kanonokká lett, ezért a főesperesi tisztséget is viselte, ami miatt a vizitáció alkalmával valószínűleg Tornán tartózkodott. A latin nyelvű szöveg Tornai Benedek mesterként említi. „Item magistri Benedictus de Torna...” Kollányi, 1901. 99. p.

[57] Juhász, 2002. 122. p.

[58] Kemény, 1912. 152. p.

[59] Kemény, 1912. 152. p.

[60] Obál Béla: Az egyház és a városok a reformáció előtt. In: *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*, 1912. 3. sz. 36. p. Egy peres ügy kapcsán jegyzi a nevét, mely Bártfa városa és Schwarz György kassai polgár között zajlott egy tállyai szőlő ügyében. A tanulmány szerint 1492. és az 1496. évek alatt főesperes. 1494. évet is jegyzi: Kemény, 1912. 152. p.

[61] Kollányi „Aussai Péterként” említi, Kemény pedig „Tussai” néven. Solymosi László szerint kanonoki voltára nincs adat és Kollányi rosszul olvasta nevét. Valószínűleg névadója a Zemplén megyei Tusa település lehetett. Kollányi, 1900. 123. p.; Kemény, 1912. 152. p.; Solymosi, 2002. 384. p. 1503. március 15-i levele maradt fenn, melyben Csicseri Andrást és feleségét vigasztalja Ferenc nevű kisfiuk halála miatt. MOL. DL. 32044. sz.

[62] A főesperesi tisztséget is neki tulajdonítja: Juhász, 2002. 28. p. Ez nem kizárt, hiszen ő is a Tornai család leszármazottja és betöltötte a tornai plébánosi tisztséget is. Nem említi tornai főesperesként, csak succentorként az éneklő kanonok helyetteseként: Kollányi, 1900. 126. p.

[63] Az 1486-os születési dátumot jegyzi: Henkel János. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. I-X. köt. Szerk: Diós István – Viczián János et al. Bp., 1995-2005. [Online: <http://lexikon.katolikus.hu> – 2008. október.] (továbbiakban: MKLex.); 1481-es dátumot ír: Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. (továbbiakban: Bunyitay, 1883.) 171. p.; Henkel születési dátumaként az 1481. esztendő jelöli meg: Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977. (továbbiakban: Zoványi, 1977.) 251. p.; születési dátumát nem ismeri de a 15. század utolsó negyedére datálja: Frankói [Frankl]

Vilmos: Henkel János Mária királyné udvari papja. Pest, 1872. (Értekezések a történeti tudományok köréből II.4.) (továbbiakban: Fraknói, 1872.) 3. p.

[64] Bunyitay, 1883. 171. p.

[65] Bunyitay, 1883. 171. p.; vö. Henkel János. In: MKLex. Eszerint Leudeschit könyvtárát is ráhagyta, amit Henkel a legjelentősebb jogi művekkel bővített. A könyveket maga köttette be és ezzel egy komoly könyvtárat és könyvészeti értéket hozott létre.

[66] Henkel János. In: MKLex.

[67] 1496-tól datálja a bécsi egyetemen megkezdett tanulmányait továbbá 1508-ra teszi a magisteri fokozat szerzését (ezután ment Padovába), 1509 végétől járt a bolognai egyetemre, majd 1510-től ismét a bécsi egyetem jogi karán tanult tovább: Zoványi, 1977. 251. p.

[68] Bunyitay, 1883. 172. p.

[69] 1526 húsvétja után kapta meg tornai főesperesi kinevezését: Zoványi, 1977. 251. p.; 1527-re datálja a tornai főesperesi kinevezést: Kemény Lajos: Abaúj-Torna vármegye története. 1527-1648. In: *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*, 1915. 1. sz. (továbbiakban: Kemény, 1915.) 36. p. A pontos évszámot nem tudjuk mivel Tornai István 1521-ig töltötte be a tisztséget, így addig nem valószínű. 1517 utánra már biztos a cím elnyerése, csak az év nem.

[70] Fraknóival ellentétben az 1522. évet jelöli meg a kassai plébánia elfoglalásául továbbá az 1524. évet Mária királyné udvari papi kinevezéséül: Zoványi, 1977. 251. p.

[71] Udvardy Ignác: A protestantismus köztörténeti fejleménye, különös figyelemmel Magyar- és Erdélyországra. Veszprém, 1847. 30. p.

[72] Fraknói, 1872. 8. p.

[73] Zoványi, 1977. 251. p.

[74] Fraknói, 1872. 9. p.

[75] Zoványi, 1977. 251. p.

[76] Zoványi, 1977. 251. p.

[77] Barta Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása, 1526. november – 1527. augusztus.) In: *Századok*, 1977. 644-645. p.; Kemény, 1915. 36. p.

[78] Juhász, 2002. 28. p.; vö. Egyháztörténelmi emlékek. I. köt. Bp., 1906.; SZIT, 363. p. Johannes Maius néven említi: Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról. (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához.) In: *Századok*, 2000. 351. p.; Kemény, 1915. 36. p.

[79] Kollányi, 1900. 145. p.

[80] Kollányi, 1900. 152. p. Feiner Kristóf kapta meg 1531. november 13-án a tornai főesperességet I. Ferdinándtól, mivel arról Maius János lemondott. A király előírta számára, hogy évi jövedelméből 33 forintot köteles fizetni Maiusnak. Vö. Juhász, 2002. 29. p.; Egyháztörténelmi emlékek. I. k., Bp., 1906., SZIT., 172. p. 1549-re datálja főesperesi kinevezését, továbbá Mária királyné kapitányként említi: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891-1911. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: mek.oszk.hu – 2008. október] (továbbiakban: Szinnyi.)

[81] Nevét Kollányi „Necskel”-nek, az 1838-as rozsnóyi schematizmus pedig „Mekcze”-nek írja. Kollányi, 1900. 164. p.; SR. 1838. 94. p.; Juhász, 2002. 29. p.

[82] Kollányi, 1900. 160-161. p.

[83] Kollányi, 1900. 176. p.

[84] Kollányi, 1900. 186-187. p.; tornai főesperességét 1586-1592 közé teszi: SR. 1838. 94. p.

[85] Kollányi, 1900. 196-197. p.; vö. Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (továbbiakban: Sugár, 1984.); SZIT. 297-301. p.

[86] Filó János. In: MKLex.

[87] Sörös Pongrácz: Forgách Ferencz a bíboros. In: *Századok*, 1901. 583. p. Sörös tanulmánya megemlíti, hogy Forgách Ferenc és két testvére, Zsigmond és Mihály az esztergomi káptalan két tagja – Filó János tornai főesperes és Zlatinay György – előtt Nagyszombatban megegyeztek a családi örökség egyenlő elosztásáról, 1595. február 22-én.

[88] Kollányi, 1900. 193-194. p.

[89] Kollányi, 1900. 204-205. p.

[90] Kollányi, 1900.205-206. p.

[91] Kollányi, 1900. 204. p.

[92] Kollányi, 1900. 223-224. p.; Juhász, 2002. 31. p.

[93] III. Ferdinánd és I. Rákóczi György között 1645. december 16-án megkötött béke kimondta a szabad vallásgyakorlást az urak, városok, községek, jobbágyok számára. A jogtalanul elfoglalt protestáns templomokat a béke értelmében vissza kellett szolgáltatni. A tisztázandó vallási kérdéseket a soron következő országgyűlés elé utalta. A Bethlen Gábor által bírt Erdélyhez csatolt 7 vármegyét Rákóczi haláláig bírhatta. A békét 1647 júniusában iktatta törvénybe az országgyűlés. (1647/5. tc.)

[94] A Habsburg Birodalom és a Porta között 1664. augusztus 10-én megkötött béke, mely Simon von Reninger és Köprülü nagyvezír tárgyalásai eredményeként jött létre a zsitvatoroki béke (1606) alapján. A lényege, hogy Zrínyiújvárat nem építik fel, az osztrákok és a törökök kivonják csapataikat Erdélyből, I. Apafi Mihály lesz az országrész fejedelme, továbbá elrendelte Székelyhíd lerombolását. IV. Mehmed maradt Érsekújvár, Várad és kezére került Lugos, Karánsebes és Jenő vára valamint négy felső-magyarországi vármegye. Guta császári kézen maradt, valamint I. Lipóté lettek Szabolcs és Szatmár várai, valamint a hajdú kerületek. Egy osztrák-török kereskedelmi szerződést is kötöttek és 200 ezer forint értékű ajándékot küldtek egymásnak. Lipót adómentességet kapott a szultántól. A béke a magyar illetve Habsburg-sikerek miatt óriási felháborodást váltott ki Magyarországon.

[95] Kollányi, 1900. 230-234. p.; vö. Sugár, 1984. 309-318. p.

[96] Kollányi, 1900. 225-226. p.

[97] Kollányi, 1900. 238-242. p.

[98] Kollányi, 1900. 255. p.; Az 1643. évben a főesperes Rétsei, mint esztergomi kanonok: Kemény, 1915. 36. p.

[99] 1651-ben komoly végvári összecsapás sorozat vette kezdetét Magyarországon. Annak ellenére, hogy III. Ferdinánd és IV. Mehmed Isztambulban újabb 22 évre megújította a tizenöt éves háborút lezáró 1606-os zsitvatoroki békét. A korábbi összecsapások kiterjedését és mértékét jóval meghaladta és már háborúval fenyegetett, bár az Udvari Haditanács és a Porta a béke mellett foglalt állást. 1652. augusztus közepén Musztafa az esztergomi „rabló bég”, Murad budai vezér parancsára háromezer fős seregével az északnyugati vármegyék ellen vonult. Célja a török végvári vonal 100-150 km-rel északabbra történő kiterjesztése egészen a bányavárosokig, valamint a zsákmányszerzés. A török hadat Forgách Ádám érsekújvári generális kilencszáz-ezeregyszáz fős serege tartóztatta fel Nagyvezekénynél. A török túlerővel szemben a végvári katonák és császári zsoldosok 1652. augusztus 26-án este győzelmet arattak. A törökök mintegy ezer főt, Forgách mintegy hetven-nyolcvan főt veszített, közöttük a négy Esterházyval. A csata a családnak köszönhetően második Mohácsként vonult a 18-19. századi magyar irodalomba, emléket állítva a család hőseinek. Vö. Hausner Gábor: A nagyvezekényi csata, 1652. augusztus 26. In: *Rubicon*, 2002. 2. sz. 24-27. p.

[100] Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár honlapja: www.vhf.hu/~tatrai/leveltar – 2008. október.

[101] Kollányi, 1900. 248. p.

[102] Kollányi, 1900. 268. p.

[103] Lőcse, Késmárk protestáns egyházközségeit is meglátogatta. 1671: Batizfalva, Csütörtökhegy, Hunfalva, Káposztafalva, Malomvíz, Nagylomnic, Szalók, Szentandrás, Szemizsány, Zsákóc, Zsóka iskoláit és templomait elvette a protestánsoktól. 1673. szeptember 11-én visszavette a késmárki plébániát és a templomot, 1674. július 10-én kiűzte a városból a protestáns prédikátort és javai egy részét kisajátította, közben április 18-án a szépesi kamara közreműködésével a lőcsei templomot is elfoglalta. Bársony György. In: MKLex.

[104] A turólkai incidenst 1674-re datálja és a halála helyéül Kassát jelöli meg: Kollányi, 1900. 268-270. p.; 1661-re teszi préposti kinevezését és egyedül említi az 1659-es évet, mikor tornai főesperes: Bunyitay, 1883. 137-140. p.; bécsi tanulmányait a római elé teszi, préposti kinevezését 1661-re, a turólkai incidenst 1672. július 14-re datálja: Bársony György. In: MKLex.; a bécsi Pazmaneumban végzett tanulmányait római útja utánra, valamint préposti kinevezését 1663-ra, halála időpontját 1678. január 11-re datálja: Szinnyei. Vö. Sugár, 1984. 347-353. p.

[105] 1658-ra „Georgius Lancsáry” nevű főesperest jegyez: SR. 1838. 94. p.; „Lancharics Gergelyt” említi 1664-ből: Kollányi, 1900. 273. p.; tornai főesperesként és titeli préposként „Lancskay Györgyről” ír: Meszlényi Antal: Szelepcsényi primás és Északmagyarország rekatolizálása (1671-75). In: *Theologia*, 1935. 4. sz. 215-225., 325-337. p., 329. p. Eszerint ő jelentette Szelepcsényinek 1675 szeptemberében, hogy a tornai főesperességben a rekatolizáció eredményeként 29-en tértek meg és ebből 26 fő esett Torna városára illetve környékére. Megtért Misaóffy Lőrinc evangélikus lelkész feleségével és lányával, valamint Szilassy Mihály kálvinista prédikátor. A három névváltozat vélhetőleg ugyanazt a személyt takarja. Jelen munkában a Kollányi által feljegyzett nevet használjuk.

[106] Kollányi, 1900. 273. p.

[107] Kollányi, 1900. 294-295. p.

[108] Kollányi, 1900. 310-312. p.; Náray György. In: MKLex. Náray dallamaival találhatók a katolikus *Hozsanna imakönyvben* a 14, 48, 73, 75/B, 78, 86, 92, 100, 103, 126, 155, 187, 188, 197, 212, 227, 255, 274, 293, 299, 303. számú énekek és az *Éneklő Egyházban* a 209, 297, 307, 361. számú énekek. Szinnyei. Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 2001. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: mek.oszk.hu – 2008. október] Faludi Ferenc vallásos latin nyelvű verseiből 1695-ben magyar nyelvű fordítást készített.

[109] Kollányi, 1900. 304. p.

[110] Koadjutor (coadiutor): a Szentszék által kinevezett segédpüspök az idős vagy beteg megyéspüspök mellé.

[111] Kollányi, 1900. 307-309. p.; Említ egy Nepomuki Szent Jánosról írt munkáját is: Szinnyei.

[112] Az egri érsekség szendrői esperesi kerületéhez tartozó plébánia. Jelenleg a hidvégardói plébános látja el.

[113] Kollányi, 1900. 313. p.; Kürtössynek írja, születési évének 1648-t, pappá szentelésének május 12-t, tornai főesperesi kinevezésének november 10-t, halálának július 15-t jelöli meg, továbbá két írását (gr. Erdődy György országbíró temetési gyászbeszédét és dicsérő verseket) említi: Szinnyei.

[114] Kollányi, 1900. 326-327. p.; Bublovics János. In: MKLex.

[115] Kollányi, 1900. 326. p.

[116] Kollányi, 1900. 332-333. p.

[117] 1663. augusztus 7-én Köprülü Ahmed nagyvezír az Érsekújvár ellen vonuló török hadak parancsnoka, súlyos vereséget mért Párkánynál a Forgách Ádám bányavidéki főkapitány által vezetett királyi haderőre. Ez a támadás a Portának egy, az egész Magyarországot bekebelező, sőt egyes osztrák örökös tartományok elfoglalását célzó vállalkozását volt hivatott előkészíteni.

[118] Kollányi, 1900. 331-332. p.

[119] Kollányi, 1900. 333. p.

[120] Kollányi, 1900. 339-340. p.; 1727. június 1-ét jelöli meg tornai főesperesi kinevezésének dátumául: Szinnyei.

[121] Kollányi, 1900. 337-338. p.

[122] Kollányi, 1900. 341. p.

[123] SR. 1838. 95. p. (Csak ez a lista említi tornai esperesként.)

[124] EF, 2000. I. 255. p. (Korda: a szerzetesek kötél deréköve.)

[125] Kollányi, 1900. 346-347. p.; Frivaisz Mihály. In: MKLex.

[126] Kollányi, 1900. 349. p.

[127] Kollányi, 1900. 357. p.

[128] Kollányi, 1900. 373-374. p.; Szinnyei, im.; Hyross János. In: MKLex.

[129] Kollányi, 1900. 377-378. p.; 1752-re datálja hazatérését Rómából és a pápai plébánosi kinevezését: Szinnyei, im.; 1764. április 13-tól jegyzi pozsonyi kanonoknak: Galgóczy Ferenc. In: MKLex.

[130] Kollányi, 1900. 377. p.

[131] EF. IV. Az Esztergomi Főegyházmegye: 5-ös szelvény. (Részlet.)

[a cikk elejére.](#) **[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)**

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Csorba Dávid: Református tanári címerek 1665-66-ból

Tisztelettel ajánlom ezt az írást Győri L. Jánosnak,

aki a puritán tanárok olvasójává nevelt

Takács Bélának, a sárospataki tanárnak és levéltárosnak a kiváló viselettörténeti monográfiáját posztumusz kiadta Dienes Dénes a *Nemzet, egyház, művelődés* sorozatban, melyhez most két apró kiegészítést fűzünk. A két kora újkori lelkész-tanár ábrázolás Martonfalvi Tóth Györgyhöz és idős Köleséri Sámuelhez kapcsolódik: a váradi Collegium tanárai voltak, majd a város török általi elfoglalását követően (1660) rövidesen mindketten Debrecenben kaptak állást. A lelkészi státusz mecenatúrájához tartozott a nemesség: Bethlen Gábor a lelképásztori rendet egységesen megnemesítette. (1629. július 13.)^[1]

A Martonfalvi Tóth György vezette debreceni iskolát és tanárait bőséggel támogatták. A fejedelem 3000 darabos kőso-alapítványi javadalmából jött létre és állt fenn Martonfalvi professzor harmadik tanári tanszéke.^[2] A fejedelem újabb kőso-alapítványának köszönhetően építették ki a Collegiumot mai kvadrát formájára (1662–68), és a szintén általa létrehozott bursa sacra jövedelmeiből (1666) támogatták a peregrináló diákok külföldi tanulmányait a protestánsüldözés (persecutio decennalis) legnehezebb éveiben.^[3] A város pedig egyedülálló módon „perpetuus professor”-ának választotta (1664), Apafi pedig – Bethlen Gábor elveit követve támogatta az egyházi értelmiséget – polgári előjoggal látta el, ami a foglalkozása miatti adómentességet és nemesi címet jelentett. Az 1666-os címer egyértelműen jelzi a megnemesített személynek a tanár funkciójából következő szakrális feladatát.

Martonfalvi Tóth György címerképe (1666)^[4]

Idős Köleséri Sámuel, váradi tanár kollégája szintén megkapta a nemesi jogokat. Szendrői lelkészként, 1665-ben ugyanis kijárta magának I. Lipóttól, hogy még az apjának I. Rákóczi György által adományozott nemességet neki és közeli hozzátartozóinak megújítsa. (Ritka módon a harmadik generációnak, Köleséri (II.) Sámuelnek is készült nemesi oklevele (1696), így egy családnak 60 éven belül három különböző címerét ismerjük.^[5]) Ez a nemesi jog a háborús időszakban akár védelmet is nyújthatott, de Debrecenben már nem volt használható, hiszen ott a városi magisztrátus előírása miatt nem élhetett vele a cívispolgár. Az erdélyi fejedelem helyett a magyarországi lelkész a királyhoz fordulhatott. A címerlevél azért is érdemel különös figyelmet, mert csak a Köleséri (I.) Sámuelé tartalmaz egy lelkészábrázolást, melyet eddig a szakma nem ismert.^[6]

Köleséri (I.) Sámuel címerképe (1665)^[7]

Mivel már Melius egyik prédikációs kötetének pap-ábrázolásával kapcsolatban felmerült a kérdés, vajon a nyomdász nem a szerzőt ábrázolta-e, így szükséges leszögeznünk, a címerlevelek többnyire az alakkal annak jelképiségét szimbolizálták.[8] A Köleséri-féle címerpajzsban egy hosszú hajjú, borotvált arcú fiatalembert látunk, aki jobbra néz, bal keze csípőre téve, jobb kezében nyitott könyv. Öltözete a református lelkipásztorok századvégi hivatalos viseletét tükrözi: fekete ornátusban, azaz prémes kucsma, hosszú, térdig gombolt dolmány és csizma. A ruha a kor tipikus református egyházi értelmiségének viselete, írja a címer közlője.[9]

Már Könyves Kálmán regulái előírták a papok egyszerű öltözetét. Az öltözködésre vonatkozó európai városi törvények és rendeletek pedig sok részletkérdésben rigorózus elveket kinyilvánítva közvetve szabályozták a középkori társadalmi struktúra tagoltságát és szilárdságát.[10] Szabályozták később a legkülönbözőbb felekezeti egyházi zsinatok a kalap-, köpeny-, szakáll- és bajuszviseletet, az öltözet színeit, az egyes alkalmakhoz tartozó viselkedési normát, hiszen az öltözet egyúttal közösségi önmegjelenítés is volt. Angliában pedig köztudottan véres harc dúlt az öltözködés elvei miatt: a nonkonformista irányzat részben emiatt jött létre. Itt ugyanis a puritán elvek megvalósulásának tekintették, ha valaki kerekre nyírt haját viselt (roundheaded), nem viselt szakállat, nem hordott miseinget (surplice), négyszögletű kalapot, és így tovább.[11] Németalföldön is pártszakadást okozott a viselet terén a szabályozás: a voetiánus-vonal (ld. Voetius, Maccovius, Maresius ábrázolásait) az ortodox morál megjelenítéseként az egyszerű, ószövetségesnek tartott próféta-viseletet követte, a coccejánusok (ld. Coccejus, Burmann, idősebb Vitranga arcképeit) a szabadabb divatot, rövid vagy félhosszú hajjal, öltözetükben gazdag stílusesszerekkel.[12]

A magyarországi és erdélyi református egyházban is külön egyházi végzések intettek a fekete vagy dísztelen (szürke, barna) viselettől való eltéréstől: a díszes (úri, nemesi, más nemzetű, török vagy nyugati típusú) vagy más rendű (katona, kalmár, paraszt) öltözködést korszakunkban (16–18. század) végig szankcionálták. Nemcsak a színt, de az egyházi divatot is igyekeztek körülhatárolni. A fejen a hosszú collegiumi fejfedő (a sinkó) legyen, a testet a rókaprémmel bélelt felöltő (dolmány) teljesen fedje, a lábon egyszerű csizma legyen. A hajviseletre nézve illő nem katonásan rövid, sem lányosan (később németesen) hosszú haj, és legényembernek magyaros bajusz, idősebb és rangosabb férfi számára ószövetségi próféta szakáll- és hajviselet.[13] A Köleséri-címerképen látható alakábrázolás illeszkedik ehhez az elvárási szinthez, s ettől csak annyiban tér el, hogy a tiszta, borotvált arcot még nem díszíti bajusz, és a félhosszú haj szintén a konform, de fiatalos házasember viseletéhez tartozott.

A Martonfalvi-címerlevélen az alak portréja látható: hasonlóan a Melius ábrázolásával azonosított képhez, de míg ott a szószéket, itt a tanári katedrát mintázó emelvényre támaszkodik a férfialak. Ott a németes öltözet miatt sejthető, hogy a címlapon a nyomdásznak lehetett ilyen nemzetközileg elterjedt fejléc-kliséje. Martonfalvi esetén az 1666-os címerben megformázott férfi a baljában tartott könyvbe ír, heraldikailag helyesen jobbra néz. Az öltözete egyszerű: gombos öltöny, felette fekete talár, fején pilis; arca nyírva, magyaros bajsz és hullámos haja jelzi fiatalágát. Akár tanári viseletnek is mondhatnánk, ha nem tudnánk, hogy a gályarab-prédikátorokat hasonló módon festették le Zürichben, Takács Béla elemzésében „korabeli és külföldi öltözetben”. [14] Martonfalvi nemeslevele azonban ehhez képest 10 évvel korábban készült, és Erdélyben. Ilyen forráshiányos esetben, mikor sem a korabeli zsinati rendelkezések nem szólnak kifejezetten a pilis viseletváltozásáról, sem ezt reprezentáló festmények nem maradtak fenn református értelmiségiekről, feltételes következtetéseket lehet csak levonni.

Elgondolkodtató, hogy ha a pilis viselete teológiailag adiaphoron (dogmatikailag nem kötött értelmezésű), akkor ez a tanári katedra miatt választott viseletnek is lehet a jele: biblikusán befedett fejű, de másképp, mint az előírt kalapos magyar egyházi forma esetén.[15] Vagy ez valamilyen külföldi divat szerinti öltözet a kálvinista irányzatnak megfelelően, mely nem áll szemben a szigorú szabályozásokkal. A döntés előtt nem szabad megfélemlenünk egy harmadik faktorról: az önképről. Köleséri és Martonfalvi, az egykori váradi tanárok egyaránt tudói kvalitásaik miatt érdemelték ki a nemességet. Köleséri már lelkészként kapta meg az oklevelet, és ott lelkészi ornátusban ábrázoltatta magát; Martonfalvi pedig gyakorlati teológiai és pedagógiai munkájáért kapta, de már kijelölve „örökös professzor”-nak, tehát feltehetően a státuszának

megfelelően jelent meg a képen.

Az önkép jelentőségének megértéséhez figyelemre méltó a kortárs példa, a németalföldi Coccejus két ábrázolása közti különbség: a fiatalkori professzoré és az időskori lelkészé. Előbbi esetben talár, alá gombos ruha, hozzá gallér és pilis járt a rövid bajuszt, göndör haját viselő leideni tanárnak; utóbbi korszakában fekete papi ruha hosszú haj, fedetlen fő és borotvált arc illett a funkciójához.^[16] A fentiek alapján nagy hasonlóságot mutat a két zürichi gályarab (Séllyei István és Harsányi Móric István) képe, a németalföldi liberális teológus korábbi, tanári portréja és Martonfalvi oklevelének ábrázolása. Az európai protestáns egyházi divat szerinti tanári öltözet egyik fajtája érhető itt tetten.^[17] Martonfalvi részéről mindenesetre merész lépésnek tekinthető ez a fajta címerkép választás vagy engedélyezés.

A Köleséri (I.) Sámuel számára készített címerképen a 17. század végi protestáns ortodoxia (a voetiánus és a mérsékelt presbiteriánus irányzat) tipikus lelkészi öltözete és funkciójának megfelelő modorú ábrázata; a Martonfalvi György oklevelén a liberálisabb kálvinista (coccejánus, és mérsékelt v. moderált puritán) tanaré ismerhető fel. Nem állítjuk, hogy ezek a képek ne hordoznák a megnevesített személy arcberendezkedésének, karakterjegyeinek egyszerűsíthető vonásait, de inkább ábrázolják azt a 17. századi egyházi alakot, akit a címer megrendelője és/vagy annak udvari festője lát(tat)ni szándékozott a magyar református lelkészi és tanári/professzori öltözetből és alakból.

JEGYZETEK

---

[1] Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. H. n., 2002. (Európai kérdések – református válaszok, Református Közéleti Füzetek, 7.) 136–138. p.

[2] Az 1626 óta működő második tanszékét I. Rákóczi György újraalapította (1636), a fenti harmadikat Apafi tette lehetővé (1660), míg végül a negyedik a város költségén született meg (1704).

[3] Géresi Kálmán: A kollégium külső történetének vázlata 1848-ig. In: A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnasium Értesítője az 1894-95. iskolai évről. Közli: Dóczi Imre. Debrecen, 1895. 23–25. p.; Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. In: Történelmi Tár, 19. Bp., 1896. 50. p.

[4] Zoltai Lajos: Mártonfalvi György czimerlevele. In: *Turul*, 1903. 136. p.

[5] Gyárfás Tihamér: Czimereslevelek Brassó város levéltárából. In: *Turul*, 1909. 110–111. p. (VII. sz.), 111–112. p. (VIII. sz.), 153–155. p. (XII. sz.) (továbbiakban: Gyárfás, 1909.)

[6] Payr Sándor: A magyar protestáns papi öltöny története. Sopron, 1935.; Takács Béla: A magyar református lelkészek öltözete. Debrecen, 2004. (Nemzet, egyház, művelődés, 3.) (továbbiakban: Takács, 2004.) 37–39. p.

[7] Gyárfás, 1909. 112. p.

[8] Hasonló, a szakirodalomban ismétlődő, sőt kumulálódó félreértésekkel kapcsolatban Takács Béla nyújtott eligazítást, elemézve a Melius-kép értelmezéseit (pl. Takács, 2004. 23–28. p.), de hogy ezek máig továbbélnek, arra példa Melius és Martonfalvi esete. Dankó Imre: Írások, nyomdászok, nyomdák. Debrecen, 2002. 149. p.; Baráth Béla Levente: Martonfalvi György (1635-1681) munkásságának jelentősége a Debreceni Református Kollégium és a magyar peregrináció történetében. Debrecen, 2000. (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 2.) 8. p.

[9] Gyárfás, 1909. 112. p. – Heraldikai értelemben egy szépen megkomponált címerrel van dolgunk, színeit, alakjait, szimbólumait, elrendezését és arányait tekintve. Ld. ehhez: Pápai Páriz Ferenc: *Ars Heraldica*. Kolozsvár, 1695. (RMK I. 1797.) vonatkozó részek. Jelen esetben csak a címerpajzsban látható alakábrázolással foglalkozunk.

[10] Eisenbart, Liselotte C.: A német városok ruhaviseleti előírásai. In: Divat – szociológia. Szerk.: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin. Bp., 1982. (Membrán könyvek, 8.) 105. p. – A köznapi és a hivatalos öltözet évszázados megkülönböztetésére példa a mandarinok évszázadok óta változatlan „munkaruhája” és ezzel szembeni otthoni viselete. Braudel, Ferdinand: Az öltözködés és a divat. In: Uo. 94. p. Magyarországon az 1494-es nyitrai zsinat hozott ilyen kettős végzést (Szendrey János: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp., 1905. 14. p.), de ugyanez tért vissza számtalan protestáns rendelkezésben (Takács, 2004. 11–19. p.; Murdock, Graeme: Dressed to Repress? Protestant Clerical Dress and the Regulation of Morality in Early Modern Europe. In: *Fashion Theory*, 2000. 2. [továbbiakban: Murdock, 2000.] 182–186. p.), és pl. Komáromi Csipkés egyik beszédében is: Komáromi Csipkés György: Igaz Hit, az az, Olly CCXLI. Magyar Predikaciok, Mellyekben A’ Keresztyéni igaz Hitnek és Vallásnak minden ágazati (...) bé-foglaltatnak. Szeben, 1666. (RMK I. 1042.) 729. p.

[11] Ld. Act of Uniformity (1559) és az azt követő Grindal és Parker, majd Whitgift képviselte öltözködési (és egyéb) homogenizálási törekvések: Collinson, Patrick: *The Puritan Character: Polemics and Polarities in Early Seventeenth-Century English Culture*. Los Angeles, 1989.; Szántó György Tibor: Anglikán reformáció, angol forradalom. Bp., 2000. 137–144. p.; Murdock, 2000. 187. p.

[12] Israel Jonathan I.: *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477-1806*. Oxford, 1995. 682., 693., 909–910. p.; Ward, William R.: *Christianity under the Ancien Régime 1648-1789*. Cambridge, 1999. (New Approaches to European History, 14.) 85. p.

[13] Zoltai Lajos: A debreceni viselet a XVI-XVIII. században. In: *Ethnographia*, 1938. 6. – Érdekes tény, hogy Hildebrandt svéd követ a sárospataki diákokról még mint „szakállas fickók”-ról emlékezett meg. Ld. Makkai László: *A Kollégium története 1654-től 1703-ig*. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 84. p. Csak jóval később, a századvégen, Gyöngyösi Árva Pállal esett meg, hogy felszentelt anglikán papként nemcsak a tanai, hanem a viselete miatt is megtámadták, és megszentenciázták magyar földön. Az 1710-es debreceni határozat szakáll- és parókahordás betiltása. Ld. Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. 1-3. k. Debrecen, 1871–72. III. 875. p.; Trócsányi Berta: Református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században. Angol Filológiai Tanulmányok 5-6. Yolland Emlk. Kiad.: FEST SÁNDOR, ORSZÁGH LÁSZLÓ, SZENTKIRÁLYI JÓZSEF. Bp., 1944. 125. p. (Itt tévesen 1702 szerepel dátumként.); Takács, 2004. 45. p.

[14] Takács, 2004. 43–44. p.

[15] Ld. Szilágyi Tönkö Márton professzor 1698-as címerén, vagy a gályarab lelkészek perének 1674–76-os rajzain: *Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*. Szerk.: Makkai László. Közrem.: Fabinyi Tibor – Ladányi Sándor. Bp., 1976.; Debrecen, a magyar művelődés őrhelye. Szerk.: Kocsis Attila. Debrecen, 1991. 46–47. p.; Vitetnek ítélszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Kiad.: S. Varga Katalin. Pozsony, 2002.; Takács, 2004. 39–44. p.

[16] A teológusról fiatal korában készült festményt ld. ebben a fejezetben, az időskori ábrázolás (1666) megtalálható a berni városi könyvtárban. Faulenbach, Heiner: *Weg und Ziel der Erkenntnis Christi. Eine Untersuchung zur Theologie des Johannes Coccejus*. Neukirchen-Vluyn, 1973. (Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche, 36.) 8–9. p.

[17] A mentalitástörténeti kapcsolat nyilvánvaló: a gályarabok és a magyar protestantizmus ügyét 1683 (Thököly beavatkozása) után is támogatók köre az európai teológiai áramlatok szerint a liberálisabb irányzatok képviselői közt található meg (Zürichben Heidegger és köre, Németalföldön a coccejánusok, Angliában a mérsékelt whigek). Ld.: Köpeczi Béla: Magyarország a kereszténység ellensége. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. A köztük lévő világfelfogásbeli hasonlóság (pl. a zsarnokölés tanához kapcsolódó társadalomszemlélet) láthatólag viseleti hasonlóságot is takar. Ld.: Bucsay Mihály: A gyászévtized drámája és a résztvevők külföldi kapcsolatai. In: *Theológiai Szemle*, 1976. 182–183. p.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

10.
évfolyam
1. szám

A. D.
MMIX

Forgó András: "...rediit tamen vacuus..." Egyházegyesítési kísérlet a 17. század utolsó évtizedében

„Christophorus Roxas, az ausztriai Bécsújhely püspöke bejárta Magyarország nagy részét, ajánlólevelekkel, a császári felség meghatalmazásával és a nádor támogatásával, hogy az evangélikus és református felekezeteket a római katolikus egyházzal történő reunióra vagy szinkretizmusra szólítsa fel. Azonban üres (kézzel) távozott, törekvése eredménytelen volt” – írja Debreceni Ember Pál Rojas püspök 1691–92-es magyarországi útjáról Friedrich Adolf Lampe által kiadott református egyháztörténetében.^[1] Az alábbiakban ennek az uniós kísérletnek és háttérének bemutatására vállalkozom, végül közlöm azt a dokumentumot, amely ennek a kísérletnek a középpontjában állt. Ismerkedjünk meg először röviden az uniós terv főszereplőjével, és vegyük sorra az 1691–92-es év történéseit!

Cristobal de Rojas y Spinola 1626-ban született a németalföldi Geldern tartományban, apja császári katonatiszt volt, anyja révén pedig kasztíliai nemesi gyökerekkel is rendelkezett. A kölni „Ad Olivas” ferences kolostorban, az irénizmus egyik jelentős központjában filozófiai és teológiai tanulmányokat folytat, majd először a rend tagjaként tölt be fontos tisztségeket a Német-római Birodalomban és Spanyolországban, később Ferdinand Portia herceg közbenjárására Bécsbe kerül, és az 1660-as évektől császári diplomataként teljesít szolgálatot.^[2] 1666. július 3-án az uralkodó kinevezi tinnini püspökké, IX. Kelemen 1668. január 16-án erősíti meg, Szelepchény György prímás pedig Esztergomban szenteli fel, ez év március 11-én. Mivel a címzetes püspökség nem biztosít jövedelmet számára, az uralkodó az alsó-ausztriai Hainburg plébániáját adományozza neki, azonban a költséges diplomáciai utazásokat^[3] csak a bécsújhelyi püspökségi javadalom tudja majd fedezni, ahova Rojast 1685-ben helyezi át Lipót. Új tisztségében a pápa egy évvel később erősíti meg.^[4]

Rojas püspök először 1681-ben fordult a magyarországi protestáns rendekhez, az ez évi soproni országgyűlés alkalmával. Ekkor tinnini választott püspökként a szokásjog alapján részvételi jog illetve meg a diétán, és Alderano Cybó (Cibo) bíboros államtitkárnak írt levele tanúsága szerint^[5] egy ideig valóban Sopronban tartózkodott. December 8-i keltezésű, Bécsben nyomtatott felhívásban^[6] fordult az egybegyűlt evangélikus és református rendekhez. Írásában a vallási ellentétek káros voltát taglalta, a Német-római Birodalom példájára pedig a tárgyalások felvételének szükségességét szorgalmazta. A német földön lezajlott hitvitákra, különösen az 1557-es wormszi disputára utalva^[7] hangsúlyozta a vallási ellentétek megvitatását, mely úgymond Istentől rendelt üdvös cselekedet. Az apostolok parancsa úgy szól, ne legyen pártoskodás a keresztények között, és a protestánsok német hittestvérei már meg is állapodtak abban, hogy úrrá lesznek a szakadáson. A tárgyalások felvételére a püspök képzett teológusok kiválasztását javasolta.

Rojas magyarországi uniós munkájában négy teológus – két jezsuita és két domonkos tanácsadójára is támaszkodhatott. Ők Balthasar Miller, a császárné gyóntatója P. Petrus Josephus Eder, Ambrosius Angerer domonkos tartományfőnök és Guinandus Wynans bécsi perjel voltak.^[8] Rojas és tanácsadói közös iratukban kifejezetten optimista hangnemben fogalmazták meg a püspök eddigi tevékenységét a Német-római Birodalomban, és az uniós tervek magyarországi fogadtatásával kapcsolatban is egyértelműen derűlátóak voltak.^[9] Ezek után kapta meg Rojas 1691. március 20-án Lipót felhatalmazását. Ebben az uralkodó utalt a püspök korábbi eredményeire, majd megbízta Rojast a Magyar Királyság és Erdély területén a protestáns és az ortodox egyház képviselőivel folytatandó tárgyalásokkal a felekezetek újraegyesítéséről és a vitás kérdések megoldásáról. Az uralkodó emellett kifejezett védelméről biztosította a püspököt, tárgyalópartnereit pedig bátorította a Rojasszal való találkozásra.^[10]

A püspök első magyarországi útja során egyes dunántúli, alsó- és felső-magyarországi német nyelvű evangélikus városokkal került kapcsolatba. Az erdélyi reformátusok már korábban elzárkóztak az esetleges

tárgyalások elől. Az egyházkerület 1688-ban, Küküllőváron tartott generális zsinata a fejedelem parancsára válaszolt Rojas püspök uniós felhívására. Bod Péter egyháztörténetében így foglalja össze a zsinat álláspontját: „A’ válasznak summája az: hogy a’ Békeséget igen szeretnék, ’s ha az megforhatna, annak felette örvendenének; de azt az utat, a’ mellyet a’ végre mutat a’ Neostádi Püspök, arra alkalmatosnak és elégségesnek nem látják; ahoz a’ több Réformátusoknak tetszések nélkül nem-is szólnak. Annakutanna ismét 1692-dik Esztendőben a’ Felséges Leopold Tsászár Levele mellett, ez a’ Keresztyéni meg-egyezés szóban forgott a’ Gubernator Úr’ parantsolatjából, az a’ végre gyűjtetett Papi-gyűlésen; a’ holott azt válaszolták; hogy a’ több Europai Nemzetekben való, ’s nevezetesen a’ Helvétziai Réformáta Ekklesiáknak fogják ebben példájokat követni.”^[11]

1691. június 16-án Rojas levélben fordult Sopron, Ruszt, Kőszeg és Pozsony evangélikus polgárságához. Leveléhez csatolta az uralkodó meghatalmazását, a címzetteket pedig Esterházy Pál nádor kismartoni kastélyába hívta június 25-ére.^[12] A nádor is levelet írt az említett gyülekezeteknek, kiemelte a tárgyalás fontosságát és megismételte a püspök meghívását.^[13] A pozsonyiak kitértek a meghívás elől azzal az indokkal, hogy a tárgyalások megkezdése előtt hittestvéreikkel kívánnak egyeztetni.^[14] Sopron, Kőszeg és Ruszt követői azonban részt vettek a megbeszélésen. A ruszti küldöttek beszámolója szerint a püspök Kismartonban egy, a birodalom néhány választófejedelme, fejedelme és teológiai professzora által aláírt és lepecsételt programot tárt eléjük, amely a katolikus, evangélikus és református vallásfelekezetek újraegyesítésére vonatkozott.^[15] Ezt a megbeszélést egy második követte volna, több evangélikus gyülekezet képviselőjének részvételével,^[16] ezt azonban a püspök váratlan megbetegedése miatt el kellett halasztani.^[17] Pozsony, Sopron, Kőszeg, Modor, Bazin és Szentgyörgy evangélikus küldöttsége június 26-án Rusztra látogatott, hogy ott tanácskozzon a püspök tervéről.^[18] Nem tettek egyértelmű állásfoglalást, de általánosságban biztosították a nádort és a püspököt a reunió tervének támogatásáról. Azt javasolták, halasszák későbbre a tervezett uniós tanácskozást, hogy a rendelkezésre álló időben konzultálhassanak hittestvéreikkel az ügyről.^[19]

A katolikus klérus is nehézségeket állított az uniós tárgyalások lebonyolítása elé, ahogy erről Dvornikovics Mihály váci püspöknek, Kollonich Lipót győri püspök vikáriusának Rojashoz írt levele tanúskodik. Ebben Dvornikovics meglehetősen csípős stílusban felhívja Rojas figyelmét arra, hogy Kollonich bíboros hozzájárulása nélkül nem tárgyalhat a protestánsokkal a győri püspökség területén (tehát Kismartonban sem), s ha ilyen tárgyalásokat akar lefolytatni, azt tegye a saját egyházmegyéjében.^[20] Nehéz nem észrevenni az iróniát: a bécsújhelyi „egyházmegye” valójában a székvárosra korlátozódott, ahol nem is élt protestáns lakosság.

Rojas hasonló hangnemben válaszolt a püspök-vikáriusnak és felhívta a figyelmét arra, hogy egyrészt tevékenységéről értesítette Széchényi György prímást, másrészt tárgyalásai nem egyházi, hanem politikai vonatkozásúak, melyre uralkodói felhatalmazása van.^[21] Jaklin Balázs magyar kancellár, nyitrai püspök is figyelmeztette Dvornikovicsot, hogy az ügy politikai természete miatt a magyar főpapságnak nincs joga korlátozni Rojas működését.^[22]

Első útjának végeztével Rojas püspök összefoglalta Esterházynak eddigi eredményeit, valamint megköszönte támogatását. Eszerint a sikertelen kismartoni tanácskozás után az evangélikus küldöttek, egymás közt megvitatta az unió tervét, hajlandónak mutatkoztak a további tárgyalásokra. Ezzel kapcsolatban a püspök szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a vallási egység sem a birodalomban, sem pedig Magyarországon nem jöhet létre a háborúk lezárásáig. A Német-római Birodalom területén ekkor zajlott ugyanis az Augsburgi Liga háborújának nevezett fegyveres konfliktus, mely különösen a Pfalzi Választófejedelemség területén eredményezett nagy pusztításokat. A francia seregek eközben a pfalzi protestánsok vallásgyakorlatát is akadályozták, és vallásüldözésekre is sor került. A magyarországi felszabadító háborúk során lezajlott események, különösen az ún. eperjesi vértörvényszék kegyetlenkedései közismertek. Rojas továbbá kifejti a nádornak: az eddigi uniós tárgyalások eredménytelenségét abban látja, hogy a nagy számú meghívott protestáns képviselő kezdetben ugyan – főként a császári felszólítás hatására – eddig is támogatta a reunió

gondolatát, de a tárgyalások végül mégis rendre megghiúsultak vagy kudarcba fulladtak. Azonban egy másik megoldást is elképzelhetőnek tart a tárgyalások folytatására. Ahogy kezdetben az apostolok is egyenként keresték fel a városokat, hogy Krisztus tanítását hirdessék, s ahogy az Augsburgi Hitvallást is kezdetben csak néhány teológus fogalmazta meg, a gyülekezetek később csatlakozva hozzá, most is ezt az utat kellene követni, így a fölösleges vitáknak és véleménykülönbségeknek elejét lehetne venni. A püspök továbbá hangsúlyozza, hogy a felhívására válaszolt evangélikus közösségek mindegyike kinyilvánította a béke iránti vágyát. Ez számukra sokkal fontosabb, mint birodalmi hittestvéreiknek, akik protestáns fejedelmek uralma alatt élnek. Minden tárgyalás előfeltétele tehát, hogy a vallási béke megteremtődjék. Noha a német ajkú evangélikusok küldöttei úgy nyilatkoztak, hogy ezeket az uniós tárgyalásokat a birodalom területén kell megrendezni, mégsem ezt javasolja Rojas, mivel a magyarok nem tűrnék el, hogy függésbe kerüljenek a németektől. Kiemeli, hogy mivel a protestánsok csak az isteni igazságot és a Szentírást tartják fontosnak, az egységet célzó tárgyalásoknak is erre kell szorítkozniuk, tehát rítuskérdések helyett az isteni igazságok mindkét fél számára elfogadható megfogalmazására kell törekedni. Végezetül pedig megemlíti, hogy nemcsak a teológusok, hanem minden érintett véleményét is ki kell kérni az ügyben.[23]

A következő év elején Rojas két tanácsadója, P. Wynans és P. Angerer is összefoglalta véleményét a tárgyalások további menetéről. Elítélték a püspök tevékenységét akadályozni szándékozó magyar főpapokat és fontosnak tartották leszögezni, hogy az uralkodó parancsa értelmében minden, a tárgyalások során bekövetkezett eredményről haladéktalanul tájékoztatni kell a püspök tanácsadóit. Továbbá arra kéri az uralkodót, utasítsa Jaklin kancellárt, hogy egy esetleges uniós konferencia megszervezéséről informálja Bécset. Hangsúlyozták, hogy a vallási kérdést külön kell választani a politikától, valamint szorgalmazták, hogy Rojas az erdélyi protestánsokkal is vegye fel a kapcsolatot.[24]

A püspök tavasszal ismét útnak indult Magyarországra. Márciusban találkozott Pozsonyban Széchényi György prímással, aki biztosította Rojast támogatásáról.[25] Küldött is egy levelet öccsének, Széchényi Pál veszprémi püspöknek, melyben tájékoztatja suffraganeusát, hogy Rojas Veszprémbe és Pápára fog látogatni, mert tárgyalni szeretne Losonczy János veszprémi református esperessel.[26] A prímás arra kérte öccsét, olyan szívesen fogadja a bécsújhelyi püspököt, mintha személyesen ő látogatna öccse egyházmegyéjébe.[27]

Nem tudni, pontosan mely városokat kereste fel Rojas, de több evangélikus közösségnek a püspökhöz írt levele arról tanúskodik, hogy missziója ezúttal nagyobb visszhangra talált, mint egy évvel korábban. A pozsonyi, modori, bazini, szentgyörgyi és soproni evangélikus gyülekezetek támogatásukról biztosították Rojas uniós tervét.[28] Májusban pedig a felső-magyarországi városok közül Bártfa és Eperjes evangélikus közössége nyilvánította ki egyetértését az egységtörekvés támogatására.[29] Rojas a kassai evangélikusokat is megkereste, akik bizonyos fenntartásokkal ugyan, mint a pápai primátus elfogadása, de szintén támogatták az uniós terveket.[30] Ezek a német nyelvű evangélikus közösségek ahhoz is hozzájárultak, hogy alkalmazkodjanak a birodalomban élő hittestvéreik döntéséhez. A magyar ajkú reformátusok azonban nem álltak kötélnek.

Rojas a kassaiaknak írt prozopozíciót[31] több református gyülekezetnek is elküldte. Először a gönciek, majd a debreceniek válaszoltak Rojas felhívására. Előbbiek szívélyes hangú levélben méltatták a püspök célkitűzését, a protestánsok és katolikusok közötti viszály megszüntetésének tervét. Azonban azt is hangsúlyozták, hogy nem engednek szabadságjogaikból és az azokat biztosító vallási cikkelyekből. Hasonlóan nyilatkoztak a debreceniek is: legfontosabb célkitűzésük az 1608. évi és az azt követő vallási cikkelyek megőrzése. Mindenesetre, bár nem nyilvánították ki részvételi szándékukat a Rojas által tervezett megbeszélésen, nem zárkóztak el a későbbi tárgyalásoktól.[32]

Abaúj, Torna és Sáros megye „tudós férfiai” is válaszoltak a püspök felhívására. Az ő nyilatkozatuk már kifejezetten szkeptikus: nehezen tartják elképzelhetőnek, hogy az egész világon szétszóródott keresztények egysége létrejöhetne néhány gyülekezettel folytatott tárgyalás segítségével, ehhez ugyanis nem elégséges a hitelvek összeegyeztetése, hanem a protestánsoknak egységre kellene lépniük a római katolikus egyházzal.

Raadásul az eddig lefolytatott hitviták és tárgyalások is eredménytelenek voltak.[33]

Rojas püspök hazatérése után részletes beszámolót készített az uralkodónak magyarországi tevékenységéről. Jelentésében elsőként megdöbbenően nyomorúságos képet fest a magyarországi katolikusok helyzetéről. Jellemzése egybecseng a Kollonich Lipót-féle Einrichtungswerk és a korábbi hódoltságú missziók megállapításaival.[34] Rojas szerint az országban csak minden negyedik lakos katolikus, közülük azonban sokan több mint két évtizede semmilyen egyházi cselekményen nem vehettek részt, így hitbéli ismereteik is nagyon hiányosak. A protestánsok egy része Erdélybe szökött a lázadókhöz vagy kényszerűségből katolizált. A megmaradtak csak a városfalakon kívül végezhetnek istentiszteletet, mert templomaikat elfoglalták.

Rojas saját bevallása szerint húsz gyülekezettel tárgyalt – ebből tizennégy adatolható –, akik közül sokan hajlandók a tárgyalások folytatására. Ezért azt javasolja az uralkodónak, küldjön Magyarországra a Német-római Birodalomból olyan teológusokat, akik meggyőznék a magyarokat az unió elfogadásáról. Ezenkívül szorgalmazza, hogy Bécs folytasson engedékenyebb politikát a protestánsokkal szemben, ezzel is csökkentve az uniót hevesen ellenzők befolyását. Mi több, úgy véli, hogy az unió előmozdításával az uralkodó egy újabb lázadásnak is elejét vehetné. Az újraegyesítés létező előképeként pedig a rutének és más keleti keresztények Rómával való egyesítését állítja Lipót elé.[35]

A következő évben Rojas az Esterházy nádornak írt korábbi levele ellenére mégis nagyszabású unió konferencia előkészítését kezdte meg Bécsben, melyre a magyarországi protestánsok mellett birodalmi tárgyalópartnereit is meg kívánta hívni.[36] Erőfeszítései azonban végül eredménytelenek maradtak, a francia háború és a vezető protestáns fejedelmek ellenállása miatt a találkozó nem jött létre. Noha a tárgyalások újrafelvételét haláláig szorgalmazta, sőt utódja, Franz Anton von Buchheim bécsújhelyi püspök is kezdeményezett egyeztetéseket,[37] a törekvéseket nem koronázta siker.

Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy Rojas magyarországi útja során milyen unió tervezeteket terjesztett protestáns tárgyalópartnerei elé. Az 1691. évi kapcsolatfelvétel alkalmával ruszti forrásunk egy, néhány birodalmi fejedelem és teológus által aláírt és lepecsételt iratról szól. Ez minden valószínűség szerint azonos a püspök által már korábban, az 1683. január 28. és július 30-a közötti hannoveri tanácskozásai során készült „Regulae circa Christianorum omnium ecclesiasticam reunionem...” című irattal, amely tíz „regulában” határozza meg az unió szükségességét. Ez az irat is a közös igazságok megtalálásának szükségességét hangoztatja, ennek módját pedig az apostoli buzgóságon túl a lyoni és firenzei unió zsinatok gyakorlatának alkalmazásában jelöli meg. A különösen vitás pontokat, mint az úrvacsoratan, a szentek közbenjárása vagy a miseáldozat kérdése alaposan megtárgyalandónak tartja. Az egység ezek után különösen az istentisztelet, a communio és az egyházszerkezet terén valószínűsíthető meg. A népi vallásosság területileg eltérő sajátosságait azonban meg kell hagyni. Továbbá fontos lépés az egyetemes zsinatok tanításának és az egyházi javak szekularizációjának megerősítése.[38]

Ezt az iratot Hannoverben Rojas püspök Gerard Wolter Molanus loccum evangélikus apáttal, a vallási egységtörekvés egyik meghatározó protestáns személyiségével,[39] Hermann Barckhaus lelkésszel, Ernő Ágost hannoveri herceg udvari papjával, majd Friedrich Ulrich Calixt helmstedti teológussal, a szintén az unió mozgalom támogatásáról híres Georg Calixt[40] fiával vitatta meg. A tárgyalások során Rojas programját ugyan nem fogadták el protestáns vitapartnerei, de az újabb egyeztetések kiindulópontjaként tekintettek rá, és számos módosító javaslattal látták el. Ezeket az iratokat Ernő Ágost parancsára titoktartási kötelezettség mellett egybefűzték és három példányban lemásolták.[41] A herceg politikai célra kívánta a tárgyalásokat felhasználni, ezért már a hetvenes évektől támogatta Rojas unió munkáját. Ekkor bátyja, János Frigyes ült a hannoveri (Braunschweig-Calenberg) fejedelmi székben, Ernő Ágost pedig a vesztfáliai béke rendelkezése értelmében (Instrumentum Pacis Osnabrugense V. cikkely) az osnabrücki püspökség evangélikus adminisztrátora volt. E tisztségét élethosszig viselhette, azonban utódaira nem hagyományozhatta, mivel a békeszöveg értelmében a – vallásilag vegyes összetételű – székeskáptalannak halála után katolikus püspököt kellett választania.[42] Ezért 1662-es beiktatása után a béke megváltoztatásán

fáradozott. Ehhez kapóra jött neki az uralkodó által támogatott uniós tervezet, melyet így ő is felkarolt. Bátyja, János Frigyes 1679-ben bekövetkezett halála után, amikor a fejedelmi széket megörökölte, merészebb célt tűzött ki: a választófejedelmi cím megszerzését. Így a császári politika támogatójaként Rojas püspök uniós munkáját is igyekezett látványos akciókkal elősegíteni. [43] Ezek közé tartozott az 1683-ban megrendezett hannoveri uniós konferencia is.

A hannoveri tárgyalások a titoktartási kötelezettség ellenére mégis kiszivárogtak, és komoly felháborodást okoztak először protestáns, majd katolikus oldalon. Erzsébet Dorottya hessen-darmstadti fejedelemasszony fennmaradt levelezése szerint[44] Rojas püspök a konferencia után több protestáns fejedelmet is felkeresett, hogy megnyerje őket a Hannoverben tárgyalt pontok elfogadására. A fejedelemasszony fellépése azonban, aki a gießeni egyetem teológusait is felkérte a tervek véleményezésére,[45] végül megghiúsította a tárgyalásokat. Ernő Ágost is magyarázkodásra kényszerült.[46]

A balul sikerült tárgyalások arra készítették Rojast, hogy a későbbiekben más tervezetet is felhasználjon az egyeztetések alkalmával. Ez, a felső-magyarországi városoknak elküldött egyház-egyesítési javaslat ugyancsak a Német-római Birodalom területén keletkezett, és az ún. mainzi konvertita kör tevékenységéhez köthető.

A mainzi konvertita kör (Mainzer Konvertitenkreis) Schönborn János Fülöp körül szerveződött, aki a harmincéves háború utolsó szakaszának idején, 1642-ben nyerte el a würzburgi hercegpüspöki, öt évvel később pedig a mainzi választóérseki címet. Maga Schönborn érsek is evangélikus környezetben született, Jacobus Staudt, Eschbach lelkésze keresztelte 1605-ben. A fiatal Schönborn testvérével a mainzi jezsuita kollégiumban tanult, itt tért át a katolikus hitre és itt kapta meg a tonzúrát 1619-ben. Orléani, würzburgi és sienai tanulmányai után lett a würzburgi székeskáptalan tagja, majd az egyházmegye püspöke. 1647-ben, érsekké választásakor az osztrák és francia diplomácia kompromisszuma érvényesült: Schönborn személyében mérsékelt franciabarát irányultságú jelölt nyerte el a birodalom legfontosabb egyházi és politikai tisztét.[47]

A mainzi választó környezetében hamarosan a kor meghatározó konvertitái bukkantak fel. Közéjük tartozott Adolf Gottfried Volusius, a kálvinista lelkészből 1645-ben katolikus plébánossá vált teológus, aki Diocletiana címzetes püspökeként mainzi segédpüspökké lépett elő. Áttérése után megjelentette „Hét fő érv, amiért a kálvini eretnekségből vissza kell térni a katolikus egyházba”[48] című művét.

Mellette kulcsszerepet játszott az evangélikus felekezetben felnövekvő Johann Christian Boineburg. Korának katolikus egységtörekvéseit a jeni és a helmstedti egyetemen, az irénizmus két fellegvárában ismerte meg. Utóbbi intézmény tanára volt a már említett Georg Calixt is. A hessen-darmstadti fejedelem diplomáciai szolgálatában végzett tevékenységére figyelt fel a mainzi érsek, és ajánlotta fel neki a fő udvari marsall (Oberhofmarschall) címet, mely a mainzi udvar gazdasági és politikai irányítását jelentette. Boineburg elfogadta a felkérést és az ennek feltételül támasztott konverziót.[49] Áttérése után levelezésbe kezdett egykori hittestvéreivel, fő céljaként kitűzve a protestáns fejedelmek, különösen Károly Lajos pfalzi választó áttérítését.[50] Boineburg konverziójában a mainzi kör egy másik jelentős tagja, Berthold Nihus is szerepet játszott. A szintén evangélikusnak keresztelt, majd ugyancsak Jenában és Helmstedtben tanulmányait végzett Nihus 1622-ben tért át. Több vargabetű után 1650-ben, már felszentelt papként az erfurti egyetem teológiai karának dékánja lett (Erfurt és az ugyancsak türingiai Eichsfeld a mainzi érsekséghez tartozott), majd 1655-ben Mysia címzetes püspökeként a mainzi érsekség segédpüspöke lett.[51]

A mainzi uniós tervek kidolgozása a fenti személyek mellett jórészt Peter Walenburch nevéhez fűződik, akit a kutatás testvérével, Adriannal együtt sokáig ugyancsak konvertitának tartott.[52] A testvérpár Fabio Chigi kölni nuncius (a későbbi VII. Sándor pápa) támogatásával pappá szentelése után először Jülich-Berg fejedelemségében, majd Kölnben tevékenykedett. Adrian Hadrianopolis címzetes püspökeként 1661-ben lett kölni, Peter pedig a Nihus halála után megüresedett Mysia címzetes püspökeként mainzi segédpüspöki kinevezést kapott.[53] A két testvér legnagyobb konverziós sikere kétségtelenül Ernő hessen-rheinfelli

fejedelem megnyerése volt a katolikus egyház számára. A kálvinista neveltetést kapott Ernő fejedelem áttérése után a reunió egyik meghatározó alakjává vált, így a mainzi körrel is szoros kapcsolatot ápolt. A vesztfáliai béke rendelkezéseit is érintő konverzió politikai viharainak elülése után, Ernő 1666-ban a vallási egység elérésének elősegítésére módszertani művet állított össze, melyben ún. diszkrét katolikus álláspont kidolgozását tartotta szükségesnek, és Rojas püspökhöz hasonlóan egyfajta köztes vallás megalkotását javasolta.[54]

Boineburg meghívására 1667-ben Gottfried Wilhelm Leibniz is Mainzban működött néhány évig jogászként és a reunió protestáns támogatójaként.[55] Később, Hannoverbe kerülése után is a vallási egység fontos támogatója maradt.[56]

Rojas az 1660-as évek elejétől többször megfordult Mainzban a császár és a spanyol uralkodó követeként, hogy közvetítsen Mainz és a két Habsburg udvar között, főképp az akkor igencsak égető francia terjeszkedés kérdésében.[57] A század közepétől a török háború ügyében kereste fel több ízben a birodalom fejedelmeit, köztük a mainzi választót is.[58] A birodalomban folytatott tárgyalásai az 1670-es években is folytatódtak, és ekkor már egyértelműen vallási kérdések is felmerültek. Rojas rendszeresen jelentéseket küldött Rómába, melyekben eredményeit gyakran eltúlozva, több fejedelem áttérési szándékáról tájékoztatta a pápai udvart, így próbálva megszerezni annak támogatását az uniós ill. konverziós munkához. Ezek a sokszor irreális jelentések és későbbi római tartózkodása azonban nem hozták meg számára a várt eredményt: Bécsre tekintettel ugyan nem tiltották el a tárgyalások folytatásától, de csak a saját nevében találkozhatott a protestáns képviselővel, a pápa nem adott neki erre írásos felhatalmazást.[59]

Az 1660-as és 1670-es évek mainzi tárgyalásainak csak politikai és gazdasági vonatkozásait ismerjük, nem tudni, Rojas és a konvertita kör együttműködött-e a reunió kérdésében. Az azonban kétségtelen tény, hogy Rojas az 1660-ban Mainzban, a frankfurti evangélikus polgárságnak a katolikusokkal történő egyesítésére készült, ún. mainzi uniós tervezet (Mainzer Unionsplan) használta fel 1691–92-ben Magyarországon. A terv, melyről a kölni nuncius segítségével Róma is tudomást szerzett – tovább mérgecséve ezzel a Szentszék és Schönborn érsek amúgy sem felhőtlen kapcsolatát – névtelenül született. Sok találgatás látott napvilágot szerzőjének kilétével kapcsolatban, az azonban bizonyos, hogyha nem is az érsek maga, de valamelyik, a konvertita körhöz tartozó személy – talán Peter Walenburch vagy hessen-rheinfelssi Ernő – állította össze. A tervezet, melyet végül sem Frankfurtban, sem Magyarországon nem fogadtak el, 1698-ban újból feltűnt a birodalomban,[60] majd, mint látni fogjuk, egy száz év múlva ismét Magyarországon.

Javaslatok szerint a felekezeti tudós teológusai közül 24 főből álló testületet kell létrehozni, akik megvitátnák az uniós kérdéseit a Szentírás szövege alapján. Az egység helyreállítása után reformált katolikusoknak nevezendő uniós protestánsok népnyelven hallgatnák az istentiszteletet, két szín alatt vennék az úrvacsorát, papjaik és püspökeik házasodhatnak, a pápa pedig korlátozott joghatóságot gyakorolna fölöttük.[61]

E tervezettel összefüggésben említik meg Lippay György esztergomi érsek 1661-es állítólagos reuniós kísérletét is. Ez év március 7-én Mario Alberizzi bíboros, a Propaganda Kongregáció titkára arról számol be, hogy Marco Gallio kölni nunciustól egy olyan feljegyzést kapott, melyben Peter Walenburch mainzi segédpüspök 80, az esztergomi egyházmegyében élő protestáns lelkész áttéréséről tájékoztatta. Lippay érsek Walenburch szerint meghagyta jövedelmüket, sőt azt is megengedte nekik, hogy hitoktatást tartsanak, kereszteljenek, prédikáljanak és gyülekezetük élén hagyva őket, csupán misézésre kellett felszentelt papot tartaniuk. Nem tudni, mi igaz ebből a történetből, Walenburch mindenesetre a frankfurti evangélikusokkal folytatott tárgyalások elősegítésével kapcsolatban példálózott az állítólagos magyar megegyezéssel.[62]

1671-ben aztán két, a reuniót, helyesebben a katolikus egyházba történő átlépést szorgalmazó irat jelent meg Pozsonyban. Az első a névtelenül megjelent „Különböző vallásoknak egy Idvességés Hitben a’ Szent Írás szerént Meg-Eggyezése. Tekintetes és Nagyságos, Nemes, Nemzetes és Vitézlő rendű Magyar Országban lévő Státusoknak etc. bémutatott. Ugyanazon Eggyességet kívánó Egy Lelki Vezető által”[63] címet viseli. A

munka ihletőjének Patay Pál Rojas püspök tevékenységét tartja,[64] a mű tartalma és sajátosságos érvrendszere azonban nem Rojas uniós stratégiájára vall. A bevezetőben ugyan az ismeretlen szerző a vallási egység megteremtését sürgeti: „Kérlek titeket Atyámfiai, a mi Urunk Jesus Christusnak neve-ért: hogy azon-egyedmondgyátok minnyajan, és ne legyenek tiköztetek szakadások. Legyetek pedig tökéletesek azon értelemben, és azon itilletben.” Az egyesség módjáról tett javaslata azonban felfedi a mű igazi célját. „Ha Augustana, avagy Helvetica Confessio igaz és üdvösséges, tériünk minnyajan egyikére. Csak hogy nem láttyuk mellyikbe a kettő közül? Mert egyik sem bizonithattya *egy maga vallásának tulajdon, erős argumentomával*, hogy helyesb, és volta képpen igazab a ’ másíknál kit egyik eretneknek, és tévelygésnek, hamis tanításnak tart. [...] Mivel azért Augustana, és Helvetica Confessio között, oly argumentommal különböztetés nem lehet, mely egyedül az Augustana, vagy egyedül az Helvetica vallásra illyek, s-ne legyen köz, vagy peres mind a ’ kettővel, szükséges képpen következik, hogy egyikhez sem ragazkodhatunk inkább, hogy sem a ’ másíkhöz. A Pápisták dolga nem így vagyon. Mert ők oly dolgokkal különböztetik a ’ magok hitit, minden egyéb ellenkező tudományoktól, mellyek egyedül az ő tanításokra és hitekre illenek”. A mű ezután tridentinumi szellemben összefoglalja a „Romai közönséges Anyaszentegyháznak, Keresztyéni tudományról és Hitről valo Vallás Tételei”-t, úgy mint Krisztusról, az Egyházzól, a hitről és a cselekedetekről, a parancsolat nélkül tanácsolt dolgokról, a szentségekről, és az áldozatról, a szentek tiszteletéről és közbenjárásukról, az ereklyetiszteletéről, a tisztítótűzről és az üdvözülésről. A „Conclusio”-ban pedig részletesen foglalkozik a szenthagyomány fontosságáról. Majd a következő gondolatokkal zárja az érvelést: „Azért ha ez a ’ gondolkodás meg gyözte elmédet, kegyes olvaso, az igazságnak valóságos isméreti után, ösztön ellen ne rugoldozsz [...] Adná Isten mennél hamarébb látunk azt a ’ napot, melyben az egyész Magyarország egy nyelvén szollyon: melyben a ’ Magyar Nemzet, újonnan a ’ régi egy igaz Hitben eggyesülvén, egy Törvény, egy Fő alat, egy Keresztyén gyölekezetben, egy Istent áldgyon és magasztallyon örökké.”

Ugyancsak Pozsonyban és szintén Gründer Gottfried nyomdájában készült Pázmány Péternek a „Bizonyos okok, mellyek erejétül viseltetvén sok fő Ember, mind ennek előtte, mind e ’ napokban-is az Uj-Vallások Töréből ki-feslet. Es az Romai Ecclesianak kebelébe szallott” című munkájának harmadik kiadása.[65] A mű első lapjain az 1550. évi XII. törvénycikk latin nyelvű szövege olvasható, mely a katolikus hit megtartását és az eretnek tanok kiirtását szorgalmazza, majd a pozsonyi jezsuita kollégium papjainak Szelepchény érsekhez írt ajánlását olvashatjuk, melyben méltatják a főpapak a vallási egység irányában tett lépéseit és azt a felajánlást, hogy az ő költségén nyomtassák ki újra Pázmány művét. Ezután következik a „Bizonyos okok” harmadik kiadása, melyben Pázmány nyolc pontban védelmezi meg a katolikus tanítást, elítélve a protestantizmust. Nyilván való, hogy mindkét mű a protestáns gyászévtized bevezető évében a katolicizmus előretörésének előkészítése érdekében született, és Rojas uniós munkájához nem volt köze.

Hosszú évtizedekkel Rojas püspök halála után, II. József korában újabb, a mainzi tervezetekhez hasonló tartalmú egyesítési program látott napvilágot, mely szintén uniós konferencia összehívásával célozta meg a vallási egységet. Ezúttal tizenkét teológust kívántak meghívni Bécsbe, akik mind a Szentírás ismeretében, mind az egyháztörténetben, mind pedig a latin, a görög és a héber nyelvben járatosak. E projekt kompromisszumos javaslatai is a már ismert tervek naivitására hasonlítanak: például a „szentségek” megnevezés helyett az „üdvösségszerző cselekmények (*actiones salutiferae*)” kifejezés használatát javasolja. A pápa hatalmát is korlátozná, egy „az összes ország” püspökeiből összeállított konzisztórium segítségével, amely többek között a választás útján hivatalt nyerő püspökök megerősítését végezná, a plébánosok ugyanígy választással nyernék el tisztségeiket. A papi nőtlenségben szintén a mainzi elképzeléseket követi: a világi papságnak, sőt a püspököknek, de még a pápának is engedélyezné a nőülést, a – korlátozott számban fenntartott – szerzetességnek azonban nem. Ez a terv sem lelt különösebb visszhangra és természetesen a Bécsbe tervezett uniós konferenciára sem került sor.[66]

Katolikus és protestáns felekezetek közötti egységtörekvésekkel tehát mind a 17., mind pedig az azt követő században találkozunk. Mint azt Rojas püspök tevékenysége is mutatja, ezek a tervek a Német-római Birodalom területéről érkeztek Magyarországra, az ottani törekvések átvételei voltak.

A vesztfáliai béke hosszú tárgyalások után elfogadott rendelkezései a birodalom felbomlásáig aprólékosan meghatározták a katolikus, evangélikus és református felekezetek egymás mellett élését, elvben elejét véve a további vallásháborúknak. A birodalom protestáns rendjei *Corpus Evangelicorum*má formálódva politikailag egyenjogúakká váltak a katolikus birodalmi résszel.[67] Ezt az egyenjogúsítást, melynek során az „eretnekek” együttműködő partnerré váltak, Róma ugyan nem volt hajlandó elfogadni, amit jól mutat X. Ince *Zelo domus Dei* kezdetű brevéje, melyben elítéli a vesztfáliai békét, valamint Fabio Chigi kölni nunciusként, majd VII. Sándor néven pápaként folytatott tevékenysége is.[68] azonban a birodalom katolikus fejedelmei, különösen az egyházi fejedelmek és választófejedelmek hamar megszokták és gyakorolták. Ékes bizonyítéka ennek a Schönborn érsek kezdeményezésére megalakult felekezetközi Rajnai Szövetség. A kooperációból közeledés lett, így jelent meg újra a felekezetek egyesítésének gondolata.[69] Már az osnabrücker béke V. cikkelye úgy fogalmazott, hogy az egyes felekezetek vallásgyakorlatát szabályozó ún. normanap rendelkezései csak addig érvényesek, míg Isten kegyelméből újra létre nem jön az egység. Ezt az egységet és ezzel párhuzamosan a protestánsok áttérését a következő évtizedekben elsősorban katolikus egyházi fejedelmek szorgalmazták, hiszen a vallási egység elsősorban az ő hatalmuk növekedését szolgálta volna. Az uniós tervezetek közös vonásai, hogy a pápa hatalmának csökkentését indítványozták, mely szintén a birodalmi egyház érdekeit szolgálta, valamint az is közös jellemzőjük, hogy teológiaiul kevésbé voltak kidolgozottak, elsősorban politikai természetű törekvésekként kezelték őket. De protestáns részről is kitűnik e tervezetek politikai természete, ahogy ezt Ernő Ágost hannoveri vagy Károly Lajos pfalzi fejedelem tevékenysége is mutatja.[70]

Rojas püspök egyházegyesítő törekvéseiben azonban – más hasonló reuniós programokkal ellentétben – Lipót császár is aktív szerepet vállalt, noha egyértelmű felhatalmazást ő is csak a püspök magyarországi tevékenységéhez adott. Az uralkodó magatartásában egyrészt tetten érhető az a törekvés, hogy német-római császárként egyfajta felekezetek fölötti pozíciót foglaljon el, egy olyan álláspontot, amelyet legutoljára II. Miksa képviselhetett hitelesen, és amely II. Rudolf és különösen II. Ferdinánd uralkodása alatt[71] teljességgel illúzióvá vált. Uralmuk alatt változott ugyanis a német-római császár *advocatus ecclesiae* funkciója egyértelműen a katolikus egyház védelmezésévé a protestantizmussal szemben. A vesztfáliai béke következtében kialakult új helyzet ismét elvi lehetőséget teremtett arra, hogy a császár felekezeti különbség nélkül valamennyi alattvalójához egyformán viszonyuljon.[72] Az eredetileg egyházi pályára szánt Lipót tevékenysége azonban – finoman fogalmazva – nem látszott alátámasztani a császár e megváltozott pozíciójához fűződő reményeket, az 1670-es évek magyarországi eseményei pedig kifejezetten rossz hatással voltak birodalmi megítélésére. Brandenburg, amely fokozatosan átvette a vezető szerepet Szászországtól a *Corpus Evangelicorum*ban (végérvényesen a szász választó 1697-es áttérése után), a magyarországi protestánsüldözéseket politikai fegyverré kovácsolta a századvég birodalmi gyűlésein.[73] Lipótnak tehát érdekében állt, hogy a róla kialakult protestánsellenes képet árnyalja a birodalom fejedelmei előtt. Ehhez volt szüksége Rojas püspök uniós tárgyalásainak támogatására. A püspök magyarországi működése pedig egy, a birodalomban már kidolgozott terv átültetési kísérletének fogható fel, mely itt sem ért el komolyabb eredményt.

A Rojas püspök nevével fémjelzett uniós tárgyalások tehát olyan romantikus tervnek tekinthetők, melynek elvi támogatása ugyan sokaknak állt érdekében, de elfogadására a püspökön és néhány vitapartnerén túl senki sem számított.

DOKUMENTUM

A mainzi uniós tervezet 18. századi magyar fordítása[74]

A Romai Catholicus és Protestans Vallásoknak meg egyezésére való Czikkelyek, mellyek is készültek a 2dik Josef Császár parancsolattyára

Mínthogy látni való dolog, mely sok ellenkezések támadtak a kereszténység között a Vallásoknak különbségek iránt és az által mely igen sokan Kárhozatra juthatnak és azért a Szentséges Atya más Europai Fejedelmekkel egy értelemmel a Kereszténységnek közös javára a' Következendő Czikkelyeket a' Világ eleiben terjeszti.

1mo Rendeltessék bizonyos 24 személyekből álló A. Sz. E. Ház béli Gyülekezet mind a' Két rendbéli Vallásokbol, kiknek parancsoltassék meg, hogy leg kisebb illetlenségekre ne fakadjanak és a' melyek közülök illetlenségre fakadna, a Törvény büntetésén felül ezentúl az ilyen a' Gyülekezetben bé ne bocsátassék.

2do Azon 24. Személyek szerezzenek magoknak a' Sz. Irásnak mentül régibb Exemplárait, mellyekből minden felháborodás és gyűlölség nélkül vizsgállyák meg a' Lutherana és Calvinista Vallásokat, ugy vizsgállyák meg, ha meg edjező e' a' Sz. Irással és a' mire jobban állanak, annak meg tartására aztan tartassék állani az egész Gyülekezetet is.

3io A Papista Mise ezutan Deakul ne mondassék, hanem minden Pap oly nyelven mondja, a' mellyet a' Halgatok értenek: e' mellett igyekezzenek a' feljebb említett 24. Szemelyek, hogy erre a' Czikkelyekre mind az Lutheranusok és az Calvinistak rea áljanak.

4to A' Lutheranusok és a' Calvinistak ezentul Reformatus Catholicusoknak hivassanak, kiknek is a Romai Pápa szintén Romában Templomokat is építeni fog engedni.

5to A' Romai Papa a' Kereszténység Fő Papjának tartassék és neveztessek, a ki-is ezután a Reformatus Catholicusokkal ugy fog bánni, hogy ő közülök levő alkalmas személyeket maga titkos Tanácsossi közzé ki választ és bé is bocsát.

6to Valaki más Vallás belieket szoval mocskolni, pirongatni és vagy irással befeketíteni merészel, az a' Kereszténységből ki rekesztessék.

7mo Az Úr Vacsarája mind a' két Vallásbelieknek két szin alatt szolgáltatassék, és így minden Keresztény Vallásbelieknek szabad legyen más Vallásbeliekkel Úr Vacsorájával élni.

8vo Mivelhogy a Pápistáknál edgyik gyakorolni szokott Vallástétel többnyire csak a' Spanyoloknak és Olaszoknak vétkeket illetve, azért az oljan Poenitentia tartok Vallás tételeket ezután is szeretni kellekik.

9no Azok a' kik egességesek Husveth előtt valo két héttel magokat a' hus evéstől meg tartozhattyk hogy Christus Urunk szenvedésének emlékezésére alkalmasabbak lehessenek.

10mo Ami a Szenteknek segítségül valo hívását illeti, a régi Irás Tudoknak érdemekre lehet alkalmaztatni.

11mo Az Isteni Szolgálatokat mind az A. Sz. E. Házban Istenes Énekeknek magok nyelveken valo éneklésekkel és mas buzgo Imádságokkal kellekik véghez vinni.

12mo A' Porgatoriumot akár higye valaki, akar ne, mindegy, mivel annak Valóságát a Sz. Irasból nem lehet ki hozni.

13do A' Püspököknek és Papoknak engedtessek meg a' Házasság, mind az által mind a' Szerzetesek, mind az Apácák attol keményen el tiltassanak.

14to Reformatus Catholicusok tarthatnak Püspököket, kik az allatta valo Papokra vigyazással légyenek, ezek a' Romai Pápáknak engedelmesek legyenek, mind az által a' Földös Uraság jussa ellen semmit se merészeljenek cselekedni.

15to Mivel pedig az O hitű Görögök a' Sz. Lélek irant más értelemben vagynak, az igazságot mind eddg is meg nem ismerték, azért őket a' Kereszténységből ki nem lehet zárni, hanem vellek barátságosan lehet élni és őket Testvéreknek ismerni szükséges.

16to Minden Villongások és ellenkezések pedig, mellyek a' Vallás dolgában támadhatnak, a' Sz. Irás szerint ítéltessek meg azok, úgy mind az által hogy a' Sz. Irásnak valóságos és igaz erdeme maradjon a' Vallásnak Czikkjeljei rendelkezéseinek és a Sz. Irás szerint, mely végre nyomtattassanak ezen 24 Személyek Uj Bibliat vagy Sz. Irást, és azt a' Sido, Arabai, Chaldaeai, Siriai, Görög és más Irásokbol szedgyék öszve, mivel azoknak leg nagyobb hitelt lehet adni.

A Romai Pápa ezentul a' Sz. Irás Birájának nem fog esmértetni, az ő csalhatatlan igasságát senkinek nem lehet kételen hidni, hanem az ő igaz hatalma abban fog állani, hogy A. Sz. E. Házbeli személyeknek Fő Inspectora és Kormányzoja léssen, maga mellet fog tartani mind a' két Vallásokbol Tanácsokat, kik egy mást mint A. Sz. E. Házbeli Kormány mellet lévő Adessorokat fogják tekinteni, és a Lelki esmeretnek S Vallásnak leg főbb Czikkjeljeit-is az irasbol tartozzanak el igazítani.

JEGYZETEK

---

[1] *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania Inter perpetua certamina et afflictiones á primordiis praecipue repurgatorum Sacrorum ad recentiora tempora per Dei gratiam conservatae: Ex monumentis fide dignissimis a Viro quondam doctissimo magnam partem congesta; nunc autem accessionibus multis locupletata et hoc ordine concinuata*, Frid. Adolpho Lampe, SS. Th. D. E; et *Hist. Eccles. in Academia Ultrajectina hactenus Prof. Ordin. Trajecti ad Rhenum 1728.* 509. p. (továbbiakban: Lampe, 1728).

[2] Lásd Haselbeck, Gallus: *Der Ireniker P. Christoph de Rojas y Spinola*. In: *Der Katholik*, 1913. 11. 385–405. p.; 12. 15–37. p. (továbbiakban: Haselbeck, 1913.); Masser, Karin: *Christobal de Gentil de Rojas y Spinola O. F. M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert*. Münster, 2002. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, továbbiakban: Masser, 2002.) 40–68. p.; Menge, Gisbert: *Zur Biographie des Irenikers Spinola*. In: *Franziskanische Studien*, 1915. 1–62. p.; Miller, Jefferson Thomas – Spielman, John P.: *Cristobal Rojas y Spinola, cameralist and irenicist, 1626–1695*. Philadelphia, 1962 (Transactions of the American Philosophical Society, továbbiakban: Miller–Spielman, 1962). A korai szakirodalom eredményeit összefoglalja: Balanyi György: *A vallási egység egy lelkes ferences munkása a XVII. században*. Bp., 1944. (Klny: *Egység útja II.*, 2–4.) Ennek rövid összefoglalása: Király Kelemen: *Katolikus-protestáns egységtörekvés története Magyarországon*. New Brunswick – New Jersey, 1965. 22–26. p.

[3] Christoph von Abele, az Udvari Kamara elnöke így számol be Rojas anyagi gondjairól: „ipso facto müsse er krepieren, wenn er kein Geld erhielt, die Not sei da und zwar die äußerste. 3000 fl. Schulden habe er machen müssen, da die Einkünfte der Pfarre Hainburg nicht reichten. Bis sich etwas Höheres finde, seien ihm, uti decreta declarant, Zimmer in der Stallburg, portiones und eine Pension von 3000 fl., alles zusammen im Werte von 3800 Rth. jährlich – , jetzt habe er sogar noch 800 fl. auf seine Reise ins Reich zu bekommen.” Idézi: Bog, Ingomar: *Christoph de Rojas y Spinola und die deutschen Reichsstände*. In: *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*, 14. Erlangen, 1954. (továbbiakban: Bog, 1954.) 220. p., 157. jegyz.

[4] Haselbeck, 1913. 403. p.; Viczián János: *Christophorus de Rojas y Spinola*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk.: Diós István. XII. köt. Bp., 2007. 311. p.

[5] Sopron, 1681. december 20. Idézi: Hildebrandt, Philipp: *Die kirchlichen Reunionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Ernst August von Hannover und die katholische Kirche. Rom, 1922. 78. p. 2. jegyz.

[6] *Illustrissimi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Prudentes ac Circumspecti Domini DD. Regni Hungariae, Augustanae & Helveticae confessionis Status et Ordines*. Bécs, 1681. Régi Magyar Könyvtár. Szerk.: Szabó Károly. Bp., 1879–1898. (továbbiakban: RMK.) III. 3097a. Leírása: Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez*. Az Országos Széchényi Könyvtárban lévő, bibliográfiailag még le nem írt régi magyar nyomtatványok (Negyedik közlemény). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1963–1964. Bp., 1964. 139. p.

[7] A püspök valószínűleg azért erre a hitvitára utal, mert ez volt az 1555-ös vallásbéke utáni első komoly törekvés a hitegység visszaállítására, melyen olyan személyiségek is részt vettek, mint Melanchthon Fülöp vagy Canisius Péter, egyben ez a találkozó zárja a 16. századi nagy birodalmi hitviták sorát. Vö. Dingel, Irene: Religionsgespräche. Altgläubig–protestantisch und innerprotestantisch. In: Theologische Realenzyklopädie. Hrsg. v. Balz, Horst Robert – Müller, Gerhard – Krause, Gerhard. Bd. 28. Berlin – New York, 1997. 654–681 p.

[8] Masser, 2002. 348. p., 1109. jegyz.

[9] *Secreta Relatio Origo ac Status praesens Commissionis Episcopi Neostadiensis circa reuionem Protestantium cum Romana Ecclesia.* Nyomtatásban: Aretin, Karl Ottmar Freiherr. von: Die Verhandlungen des Bischofs von Wiener Neustadt, Christoph de Rojas y Spinola, um die Vereinigung der lutherischen Konfession mit der katholischen Kirche. In: *Munera parva. Studi onore di Boris Ulianich, a cura di Gennaro Luongo.* Napoli, 1999. (Fridericiana varia.) 396–418. p.

[10] *Plenipotencia seu delegatio potestatis tractandi cum Hungariae et Transsylvaniae circa negotium unionis, data Christophoro Episcopo Neostadiensis.* Bécs, 1691. március 20. Másolata: Österreichische Nationalbibliothek (továbbiakban: ÖNB.) Handschriftensammlung Cod. 9309–9313. Marcus Hansiz Collectanea pro historia episcopatus Neostadiensis postea in civitatem S. Hippolitii in Austria inferiori translati. Volumini V. 1^a – 139^b inserta est Christophori de Roxas episcopi Stephaniensis postea Neostadiensis. Cod. 9313, ff. 62r–63r.

[11] Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. Avagy sok keserves háborúságok között magok Hivataljokat Keresztyéni Szorgalmatossággal Kegyesen viselő Erdélyi Református Püspököknek Historiájok [Nagyenyed, 1766]. 133–134. p.

[12] Bécsújhely, 1691. június 16. Stadtarchiv Rust, Ratsprotokolle (Rapulatur) 1689–1703. ff. 59v skk. A jegyzőkönyv vonatkozó részeinek átiratát dr. Harald Prickler bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét ezúton is köszönöm! (A Szerző.)

[13] Kismarton, 1691. június 17. Uo.

[14] A pozsonyi evangélikusok a nádornak, Pozsony, 1691. június 22. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) P 125. (= Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai.) Fasc. 57. Nr. 5440. Nyomtatásban: Forgó András: *Kirchliche Einigungsversuche in Ungarn. Die Unionsverhandlungen Christophorus Rojas y Spinolas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* Mainz, 2007 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte; továbbiakban: Forgó, 2007.) 175. p.; a pozsonyi evangélikusok Rojasnak, 1691. június 22. Másolata: ÖNB. Cod. 9313, ff. 64r–64v.

[15] Lásd 12. jegyz.

[16] Uo.

[17] Rojas a nádornak, 1691. július 2. MOL. P 125. Fasc. 31., Nr. 2887.

[18] Lásd 12. jegyz.

[19] Az említettek a nádornak, Ruszt, 1691. június 26. MOL. P 125. Fasc. 57, Nr. 5443. Nyomtatásban: Forgó, 2007. 176. p.

[20] Dvornikovics Mihály Rojas püspöknek, Sopron, 1691. július 18. Másolata: ÖNB. Cod. 9313, ff. 65r–65v. Nyomtatásban és német fordításban: Haselbeck, 1913. 33.

[21] Másolata: ÖNB. Cod. 9313, f. 66r.

[22] Jaklin Dvornikovicsnak, Bécs, 1691. július 28. Másolata: MOL. P 125. Fasc. 65, Nr. 6237.

[23] Rojas a nádornak, Bécsújhely, 1691. június 30. MOL. P 125. Fasc. 31, Nr. 2888. Nyomtatásban: Forgó, 2007, 172–174. p.

[24] P. Wynans és P. Angerer levele az uralkodónak, Bécs (?), 1692. január.8. Másolata: ÖNB. Cod. 9313 ff. 72r–74r.

[25] Széchényi György Lipótnak. Pozsony, 1692. március 11. Másolata: Uo. f. 99r.

[26] A Dunántúli egyházkerület későbbi püspökével. Vö. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeli lexikon. Bp., 1977. 377. p.

[27] Széchényi György öccsének, Pálnak, Nagyszombat, 1692. április 29. Másolata: ÖNB. Cod. 9313 ff. 100r–100v.

[28] Másolata: ÖNB. Cod. 9313 ff. 71r–71v, valamint: Evangélikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae (továbbiakban: EOL. AGE.), V. 44., 46. p. Nyomtatásban: Forgó, 2007. 167–169. p.

[29] EOL. AGE. V. 43., 380. p.; V. 44., 46. p.

[30] A levelek másolatai: ÖNB. Cod. 9313 ff. 101r–102r.

[31] Propositio episcopi Neostadiensis facta Cassoviae Anno 1692. 11. Maii. Nyomtatásban: Lampe, 1728. 509. p.

[32] Resolutio Ecclesiae Gonczyensis ad Propositionem Christophori á Roxas, Episcopi Neostadiensis, Regiae majestatis Plenipotentiarii etc., valamint Resolutio Ecclesiae Debrecinensis. Uo. 510–511. p.

[33] Viri ejusdem Eruditi et cordati in regione submontanea, Senioris Comitatum Abaujvar, Torna et Saros, S. S. haud ita pridem in Domino denati. Uo. 512. p.

[34] Vö. Varga J. János: Berendezési tervek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk”. In: *Századok*, 1991. 5–6. sz. 448–487. p.; valamint: Tóth István György: „Ez a faragatlan nép annak hisz, amit lát...” Katolikus misszionáriusok a török Temesváron. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 372–417. p.

[35] Relatio episcopi Neostadiensis circa negotiationem suam statumque religionis in Hungaria Anno 1692. Nyomtatásban: Tüchle, Hermann: *Neue Quellen zu den Reunionsverhandlungen des Bischofs Spinola und seines Nachfolgers*. In: *Einsicht und Glaube*. Hrsg. v. Ratzinger, Joseph – Fries, Heinrich. Freiburg u. a. 1962. 405–437. p. (továbbiakban: Tüchle, 1962.)

[36] A meghívólevelek másolatai: ÖNB. Cod. 9313 ff. 105r–112v.

[37] Tüchle, 1962. 405–437. p.

[38] Az irat több változatban is fennmaradt. Az eredetivel valószínűleg egyező szöveget Karin Masser adta ki: Masser, 2002. Anhang, Nr. 4. 460–471. p. Rövidebb változatát, francia fordításával Bossuet püspök kiadott iratai között találjuk: *Œuvres complètes De Bossuet publiées d’ après imprimés et manuscrits originaux*, ed. par Lachat, F. Vol. XVII. Paris, 1864. 360–394. p.

[39] Lásd Weidemann, Heinz, Gerard Wolter Molanus, Abt zu Loccum. Eine Biographie. Göttingen, 1925–1929. A tárgyalásokra: 54 skk. p.

[40] Wallmann, Johannes: Die Unionsideen Georg Calixts und ihre Rezeption in der katholischen und protestantischen Theologie des 17. Jahrhunderts. In: *Die Reunionsgespräche im Niedersachsen des 17. Jahrhunderts*. Rojas y Spinola–Molan–Leibniz. Hrsg. v. Schenk, Hans Otte u. Richard. Göttingen, 1999. 39–55. p.

[41] Masser, 2002. 287. p.

[42] A veszfáliai békének az osnabrücki és általában a vegyes felekezettű területekről szóló rendelkezéseiről: Aretin, Karl Ottmar Frhrr. v.: *Das Alte Reich, 1648–1803*. Bd. 1. Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648–1684). München, 1981.⁴ (továbbiakban: Aretin, 1981.) 48–50 p.

[43] Uo. 331–332. p.

[44] Hessisches Staatsarchiv Darmstadt (továbbiakban: HStAD.) E 1 B. Reichs-Religionssachen, 31/2 Schriftwechsel mit Sachsen, Brandenburg, Württemberg, Baden und Braunschweig über die Vorschläge Rojas de Spinola zur Wiedervereinigung der Protestanten und Katholiken (mit Gutachten), Nr. 1–17. (1683. október–1684. április.) Lásd továbbá Krätzing, Johann Georg: Die kirchlichen Reunionsversuche des Bischofs Rojas von Spinola an den protestantischen Höfen Deutschlands und die Landgräfin Elisabeth Dorothea von Hessen. In: *Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde*, 11. Darmstadt, 1867. 250–268. p.

[45] Darmstadt, 1683. december 14 (másolat). HStAD. E 1 B. 31/2, Nr. 11.

[46] Hannover, 1683. december 7. Uo. Nr. 12. Nyomtatásban: Masser, 2002. 481–482. p.

[47] Jürgensmeier, Friedhelm: Johann Philipp von Schönborn (1605-1673) und die römische Kurie. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des 17. Jahrhunderts. Mainz, 1977. (továbbiakban: Jürgensmeier, 1977.) küln. 12–37., ill. 95–97. p. Politikájának magyar vonatkozásairól: R.Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. Bp., 1975. (Gyorsuló idő)

[48] Adolph Godefried Volusius' sieben Hauptursachen, warum man von der Calvinischen Ketzerei zur katholischen Kirche zurückkehren soll. In: Räss, Andreas: Die Convertiten seit der Reformation nach ihrem Leben und aus ihren Schriften dargestellt. Bd. 8. Freiburg i. Br., 1868. 522–545. p.

[49] Peterse, Hans: Johann Christian von Boineburg und die Mainzer Irenik des 17. Jahrhunderts. In: Union-Konversion-Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert. Hrsg. v. Duchhardt, Heinz – May, Gerhard. Mainz, 2000. (VIEG Beiheft.) 105–118. p.

[50] Károly Lajos levelei Boineburgnak (1660, 1661). Bayerisches Staatsarchiv, Graf Schönborn'sches Archiv Wiesentheid, Kurfürst Johann Philipp Nr. 2761.

[51] Jürgensmeier, Friedhelm: Berthold Nihus. In: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon. Hrsg. v. Gatz, Erwin. Berlin, 1990. 323–324. p.

[52] Jürgensmeier, 1977. 283. p.

[53] Gatz, Erwin: Adrian Walenburch und Peter Walenburch. In: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon. Hrsg. v. Gatz, Erwin. Berlin, 1990. 554–556. p.

[54] Raab, Heribert: Der „Discrete Catholische“ des Landgrafen Ernst von Hessen–Rheinfels (1623–1693). Ein Beitrag zur Geschichte der Reunionsbemühungen und der Toleranzbestrebungen im 17. Jh. In: Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte, 12. Mainz, 1960. 175–198. p.

[55] Buschmann, Arno: Leibniz als juristischer Reformator in Mainz, 1667–1672. In: Die Mainzer Kurfürsten des Hauses Schönborn als Reichserzkanzler und Landesherren. Hrsg. v. Hartmann, Peter C.. Frankfurt, 2002. (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte.) 159–187. p.; Amann, Konrad: Leibniz und seine fränkischen Korrespondenten. In: Uo. 187–205. p.; Kiefl, Franz Xaver: Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen. An seinen Verhandlungen mit dem Hofe Ludwigs XIV., Leopolds I. und Peters des Großen dargestellt. Paderborn, 1903.

[56] Utermöhlen, Gerda: Die irenische Politik der Welfenhöfe und Leibniz' Schlichtungsversuch der Kontroverse um den päpstlichen Primat. In: Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock. Hrsg. v. Breuer, Dieter. Wiesbaden, 1995. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung.) I. 191–201. p.

[57] Masser, 2002. 85. p.

[58] Bog, 1954. 191–234. p.

[59] Hildebrandt, Philipp: Die kirchlichen Reunionsverhandlungen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Ernst August von Hannover und die katholische Kirche. Rom. 1922. A szerző a sikereket felnagyító jelentések tükrében gyakorlatilag csalónak tartja Rojas püspököt. Ha ez az évtizedes uniós munka ismeretében túlzás is, kétségtelen, hogy ez az epizód sokat ártott a püspök későbbi tevékenységének. Római tartózkodásáról még: Miller–Spielman, 1962. 37–39. p.

[60] Brück, Anton Philipp: Der Mainzer „Unionsplan“ aus dem Jahre 1660. In: Jahrbuch für das Bistum Mainz, 8. Mainz, 1960. 148–162. p. (továbbiakban: Brück, 1960.)

[61] Uo. Rojas ezzel megegyező tervezete: Politische Vorschläge, wie die Evangelische und Catholische Kirche mächte und könnte verglichen werden. Gedruckt in diesem 1691 Jahre". EOL. AGE. V. 22. p. Nyomtatásban: Forgó, 2007. 143–145. p. Latin fordítása: Tentamina politica. Qua Ratione Catholica et Evangelica Ecclesiae uniri possint, Impress. (Mentz) Moguntiae An. 1691. Nyomtatásban: Lampe, 1728. 513–515. p. 18. századi, többé-kevésbé szó szerinti magyar fordítását lásd e dolgozat függelékében.

[62] Brück, 1960. 161. p.

[63] RMK. I. 1123.

[64] Patay Pál: Magyar protestáns unió. Bp., 1918. 47–50. p.

[65] RMK. I. 1124.

[66] Till, Rudolf: Der Plan eines Unionskonziles in Wien. In: Wiener Geschichtsblätter, 14. Wien, 1959. 73–81. p.

[67] Schlaich, Klaus: Maioritas–protestatio–itio in partes–corpus Evangelicorum. Das Verfahren im Reichstag des Hl. Römischen Reiches Deutscher Nation nach der Reformation. In: Uő: Gesammelte Aufsätze. Kirche und Staat von der Reformation bis zum Grundgesetz. Hrsg. v. Heckel, Martin – Heun, Werner. Tübingen, 1997. 68–135. p.; továbbá: Haug-Moriz, Gabriele: Corpus Evangelicorum und Deutscher Dualismus. In: Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzet? Hrsg. v. Press, Volker. München, 1995. 189–207. p.

[68] Ld. Tusor Péter: A barokk pápaság (1600–1700). Bp., 2004. 56–63. p.

[69] Ennek hátteréről: Raab, Heribert: Kirchliche Reunionsversuche. In: Handbuch der Kirchengeschichte. Hrsg. v. Jedin, Hubert. Bd 5. Freiburg i. Br. usw., 1970. 557–571. p.

[70] Aretin, 1981. 316–338. p.

[71] II. Ferdinánd katolikus egyházat „védelmező” törekvésének csúcspontja minden bizonnyal az ún. restitúciós ediktum kiadása 1629-ben. Lásd Forgó András: II. Ferdinánd restitúciós ediktuma (1629). In: Tanulmányok évszázadok történelméből. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2006. (Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok.) 91–113. p.

[72] Schnettger, Matthias: Kirchenadvokatie und Reichseinigungspläne. Kaiser Leopold I. und die Reunionsbestrebungen Rojas y Spinolas. In: Union, Konversion, Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert. Hrsg. v. Duchhardt, Heinz – May, Gerhard. Mainz, 2000. (VIEG Beiheft.) 139–170. p.

[73] Bahlcke, Joachim: Konfessionspolitik und Staatsinteressen – Zur Funktion der brandenburgisch-preußischen Interventionen zugunsten der ungarischen Protestanten nach dem Westfälischen Frieden. In: Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte. NF 76/77. Düsseldorf, 1997/98. 177–189. p.

[74] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 1058. (Betűhív átirat. Tévesen II. Józsefet nevezi meg az egyesítési program elindítójának.) Gyulafehérvári Dobó József omniariuma, Krizbai Dezső Elek későbbi bejegyzéseivel. I. k. ff. 251–253. Szimonidesz Lajos vette észre, hogy ez az irat a „Tentamina politica”, vagyis a „Politische Vorschläge” magyar fordítása. Vö. Böröcz Enikő: Az evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok. Bp., 1993. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai.) 87. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Erdődy Gábor: A belga liberális-katolikus unionizmus (1825-1848)

Székfoglaló előadásként elhangzott a Szent István Tudományos Akadémia 2007. december 7-i ülésén. (A Szerk.)

Az 1820-as évek a belga történelem különösen ellentmondásos, az egyetemes történelmet sajátos jelenséggel gazdagító periódusát képezték. A holland alávetettségben eltelt időszak jelentős előrelépést hozott a modernizáció megalapozása irányában, és a polgári nemzeti identitás megfogalmazódásához kapcsolódva páratlan minőségű fellendülés előfeltételeit teremtette meg. A változások kulcsfontosságú mozzanatát a liberálisok és katolikusok egymásra találása, unionizmusnak nevezett koalíciós együttműködésük jelentette.

A folyamat kereteit meghatározó, a szent-szövetségi rendezés keretében létrejött Egyesült Németalföldi Királyság megszületésében a győztesek pragmatikus szempontjai érvényesültek, amikor Hollandiát, Belgiumot (valamint Liège-t) egy államba terelték. A közös múlttal rendelkező, ám az utolsó két évszázad során eltérő fejlődési pályát követő országrészek újraegyesítését kimondó döntés a történelmi adottságokat figyelmen kívül hagyva kényszerközösséget teremtett, amelyből hiányzott a belső kohézió, annál jelentősebb mértékben voltak ugyanakkor jelen a gazdasági, vallási és kulturális ellenérdekeltségek.

A holland rendszer bevezetését a belgiumi társadalom különböző csoportjai eltérően fogadták. A nemesség jelentős része a trón és az oltár egységének helyreállítását magában foglaló álmait követve kiváltságainak legalább részleges visszaszerzésében reménykedett. A történelmi realitásokkal számot vetők nevében született meg ugyanakkor a Namur környéki húsz nemes híres levele, amelyben az aláírók azt szorgalmazták: semmit ne tegyen a kormány, ami ellene hat a 19. század szellemének. Gent hatalmas mozgósító erővel rendelkező püspöke, Maurice Jean Madelein de Broglie mindeközben a „legtermészetesebbnek” nevezte, hogy az egyház újra elfoglalja a hajdani első rend pozícióját, Forgeur püspöki helynök pedig egyenesen a tized újra bevezetését követelte. A belga katolikus egyház restaurációs álláspontra helyezkedett, és megtiltotta híveinek a hűségkü letételét az alkotmányra. A példaképüket Louis de Bonaldban és Joseph de Maistre-ben feltaláló püspökök a „tradicionalizmus belga atyja”, az ultramontán irányzat szószólójaként az 1790-es években fellépő de Feller abbé örökségét folytatták. Rugalmasabb, az eskületétel kényszerű elfogadásába beletörődő álláspontot képviselt François-Antoine de Mèan. Liège utolsó, 23 éves emigrációjából hazatérő herceg-püspöke 1815-ben meghívást kapott Vilmostól az első kamara munkájában való részvételre, s mivel úgy ítélte meg, hogy parlamenti tagsága lehetőséget kínál a belga érdekek védelmére, elfogadta a kinevezést. Felesküdt az alkotmányra, s az uralkodó Mechelen érsekévé nevezte ki. Beiktatásával minőségi fordulat vette kezdetét a belga katolikus egyház történetében.

A belpolitika ellentmondásainak jelentkezésével egy időben pozitív folyamatok mutatkoztak az angliai modernizáció eredményeit magas szinten adaptálni képes belgiumi gazdaságban, miközben a hágai kormány kedvező intézkedésekkel ösztönözte a talpra állást. Kontinentális riválisait megelőzve 1830 körül Vallónia a világ második legjelentősebb ipari régiójának számított. A prosperáló gazdaság és a politikai élet között azonban nem jött létre összhang. A magát a felvilágosult abszolútizmus örökösének tekintő Vilmos a Németalföldi Királyság születési rendellenességeit felerősítő represszív intézkedéseivel elidegenítette magától a belga társadalmat. A konfrontáció legkényesebb területét a kultúra és az oktatás, mindenekelőtt azok egyházpolitikai vonatkozásai jelentették. Az egyháznak az állam alá rendelésére irányuló lépések, mindenekelőtt a püspöki szemináriumok működésének megtiltása II. Józsefet idézték. Vilmos civilizatórikus szándékok által ihletett reformjai az oktatás általános korszerűsítése mellett elsősorban a községek által fenntartott, állami felügyelet alatt álló ingyenes iskolák megnyitását tűzték ki célul, és a flamand nyelv

előtérbe állítását ösztönözték. 1823-29 között fokozatosan haladt előre a középfokú oktatás flaman-dizálása, miközben az egyetemeken a latin restaurálása került napirendre. Vallóniában a városi gimnáziumokban sor került a kétnyelvűség bevezetésére. Az abszolutisztikus uralkodói gyakorlat az ellenzéki magatartás felerősödését vonta maga után, ám a függetlenségi mozgalom kezdetben erősen megosztottnak bizonyult.

1825. június 14-én, majd július 17-én I. Vilmos provokációval felérő rendeletekkel ajándékozta meg alattvalóit. Antiklerikális offenzívát nyitva csupán az általa engedélyezett gimnáziumok működéséhez járult hozzá, és minden tanári állás betöltéséhez állami diploma megszerzését írta elő. A püspökök befolyásának korlátozásában reménykedve megkövetelte, hogy nagyszemináriumra csak azokat az állami gimnáziumban tanultakat vegyék fel, akik elvégezték az előírt kétéves előkészítő kurzust a kifejezetten erre a célra létrehozott központi leuveni filozófiai kollégiumon. A mindig óvatos, s a hatalommal való értelmes együttműködés lehetőségeit kereső de Méan azonnal tiltakozott, és határozottan követelte a papság jogainak tiszteletben tartását. A kálvinista uralkodó hatalmas hibát követett el, amikor a felvilágosult abszolutizmus államegyházi politikája szellemében kezelte a katolikus egyházat, melynek átfogó nacionalizálására, a klérus képzésének holland kézbe vételére irányuló lépései radikális fordulatot idéztek elő. A papság kritikus magatartása felerősödött. Megindult a katolikusok óvatos, fokozatos liberalizálódása. A liberálisok kezdetben fenntartásokkal kezelték megnyilvánulásait. Nehéz és bonyolult folyamat vezetett el a kölcsönös bizalmatlanság áthidalásáig, amelyhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Vilmos elhibázott politikája.

A változások érlelődése mögött különösen összetett háttér húzódott meg, a belga politikai elitet a folyamat megindulása időszakában különféle hatások érték. A mindennapok szintjén érzékelhették az idegen abszolutizmus aktív provokáló jelenlétét. A felhalmozódott régi, és a frissen keletkező új típusú ellentmondások valóságából kiutat kereső tájékozódás ugyanakkor jelentős mértékben ágyazódott a történelmi örökségek világába. Erősen érezte hatását egyrészt a brabanti forradalom demokratikus tradíciója, miközben erőteljesen érvényesült a francia tradicionalizmus szellemi hatása. Az 1820-as évek második felében meginduló folyamat eredményeként ugyanakkor „Des progrès de la Révolution” címmel 1829-ben megjelent munkájával Lamennais feladta konzervatív tradicionalizmusát. Átváltozását meghatározó módon ösztönözték az ekkortájt kibontakozó belgiumi és írországi katolikus mozgalom tapasztalatai. Mert bár a „libéraux catholiques” fogalma először 1831. január 3-án, az Avenir cikkében jelenik majd meg, a liberálisok és a katolikusok együttműködésének gondolata egyértelműen a belga fejlődés eredménye.

Az 1820-as évek derekán minőségi fordulat érlelődött a belgiumi belpolitikai életben. Új generáció jelent meg, melynek tagjai az ancien régime bukása után születtek, megtapasztalták gyerekként a terrort, ifjúként a császárságot, majd Vilmos abszolutizmusát, és kellő nyitottságra tettek szert a liberális-polgári eszmék irányában. Az „ifjú liberálisok” és az „ifjú katolikusok” számára az ancien régime visszatérése anakronisztikus gondolatnak számított. Megindult a két ellenzék közeledése. Különösen hatékonyan jelenítette meg a politikai közvélemény mentalitásában megindult változásokat az a fiatal (20-35 év közötti) liberálisokból verbuválódott csoportosulás, melynek fő hangadói Charles Rogier, Jean-Baptiste Nothomb, Paul Devaux, és Joseph Lebeau voltak. Gondolkodásukra meghatározó módon hatottak Benjamin Constant-nak az 1814-es francia chartába is beépülő tanításai. Markánsan kirajzolódtak ugyanakkor a belga katolikus egyházon belüli fordulat jelei, egyre érezhetőbbé vált Lamennais szellemi hatása is.

A folyamat Etienne Constantin de Gerlache 1825. december 13-án elmondott, az abszolutizmus politikáját elutasító, magát a sajtó és a vallás szabadsága mellett elkötelező zászlóbontó beszédével vette kezdetét. A katolikus érdekeket az alkotmány talaján állva védelmező, a liberálisok irányában hídverő taktikájára épülő törekvés a katolikusokban meglévő ultramontán beidegződések oldására irányult. Jeladása felgyorsította a lappangó folyamatokat. 1826-tól az egyházi sajtó egyre határozottabban síkra szállt a szabadságért. Adolphe Bartels meggyőző erővel fejtette ki, miszerint a liberálisok politikai célja, a népből kifolyó kormányzási rendszer megteremtése, teljes mértékben összhangban áll a katolikus vallással és annak jogrendszerével. Mindezzel párhuzamosan a vilmosi abszolutizmus valláspolitikáját korábban sokban elfogadó ifjú liberálisok felülvizsgálták a kormányt egyházellenessége alapján toleráló voltaire-iánus taktikájukat. Mintegy cserében a

katolikusok készek mutatkoztak lemondani privilegizált állami pozíciókat igénylő követeléseikről, és jelezték hajlandóságukat a szabadságjogok kivívásának támogatására. Lépésről lépésre formálódott a nagykoalíció alapjait megteremtő kompromisszum.

Az unionizmus megszületését előkészítő meghatározó jelentőségű állomásként 1824. április elején ifjú ügyvédek és professzorok Liège-ben liberális napilapot alapítottak *Journal politique, littéraire de l'industrie et du commerce Mathieu Laensbergh* címmel. A közeledés kibontakoztatásához Devaux 1827 tavaszán kifejtett kezdeményezései biztosítottak újabb impulzusokat. Cikksorozatában a liberális politikus de Gerlache 1825-ben elhangzott beszédének fő követeléseit megismételve sürgette az alkotmányos rendszer létrehozását előmozdító közös liberális-katolikus álláspont megalkotását. 1827. november 1-jén a *Courrier de la Meuse* immár egyértelműen a nyitást szorgalmazta Devaux szellemében, amikor kimondta, hogy a katolikusok számára a liberális rendszer lényegesen előnyösebb Vilmos abszolútizmusánál, és sürgette felsorakozásukat a sajtó-, az egyesülési- és a véleményszabadság ügye mögött. Egyben a közös program jelszavát, az unionizmus mottóját is meghirdette: „liberté en tout et pour tous.” A magas klérus visszafogottan reagált a liberálisok hívó szavára. Az érlelődő változás jelének volt azonban tekinthető, hogy 1827-ben Engelbert Sterckxet választották meg a mecheleni érsek, de Méan püspöki helynökének. A szakadék áthidalását kínáló megújulási program kidolgozásában kulcsszerepet vállaló Sterckx elszántan szorgoskodott a katolikusok alapszerződésben biztosított jogainak megvédéséért. Irányzatának megerősödését jelentette 1829-ben Corneille Van Bommel liège-i püspöki kinevezése. A belgiumi liberális-katolikus közeledés ellensúlyozása érdekében a holland uralkodó 1827. június 18-án konkordátumot kötött a Szentszékkal. A forradalmi erjedés megelőzése szándékát magán viselő kísérlet jegyében megfogalmazott dokumentum fakultatívvá tette a leuveni filozófiai kollégium látogatását, és újra engedélyezte a püspökségek számára a szemináriumok megnyitását. Az engedmények azonban nem keltek pozitív visszhangot, a konkordátum nem bizonyult többnek egyszerű „halotti levélnél.”

A két ellenzéki mozgalom először Liège-ben és Brüsszelben lépett szövetségre. A következő évtizedek történelmét meghatározó személyiségek (mindenekelőtt Lebeau, Devaux, Nothomb és Rogier) szövetkezéséből létrejött „liège-i műhely” a liberális-katolikus unionizmus valódi olvasztó kemencéjeként működött. Hasonló irányban befolyásolta a fejleményeket Louis de Potter, Sylvain Van de Weyer, Vilain XIII és Charales de Brouckère Brüsszelre koncentrálódó szoros együttműködése. Jelentős mértékben előmozdította az unionizmus kibontakozását az elsősorban Louis Robiano de Borsbeek valamint Félix de Merode által megjelenített fiatal liberális nemesi csoport határozott fellépése is. A flamand egyháziak többsége támogatását maga mögött tudó progresszív áramlat irányadó képviselője, Adolphe Bartels 1828-ban írott munkáiban ugyanakkor egyre több olyan megállapítást tett, amelyek megelőlegezték Lamennais 1829-ben meghirdetett elképzeléseit. A fiatal klérus legtehetségesebb képviselői bátran nyitottak a szabadság eszménye felé. Az idegen hatalom abszolutisztikus politikájának korlátozása céljával 1828 végére kikristályosodott a liberális-katolikus unió tartalma, és körvonalazódtak annak keretei. Összetalálkozott a sajtó és az oktatás szabadságának kétirányú követelése.

Az 1830-ban kirobbant belga forradalom eszmei-politikai alapjait megteremtő unionizmust a kortársak és az utókor is többféleképpen értelmezték. Az Aloïs Simon által megfogalmazott „maximalista tézis” szerint a liberális-katolikus együttműködés ideális politikai tartalomra, közös program adaptációjára, az elvek valódi fúziójára épült. A szabadság és a nemzetiség összekapcsolásával megvalósult a „két régi antagonizmus kooperációja,” azaz „fundamentális megegyezés” jött létre a két fél alapvető érdekeinek egybeesése, és az (általuk olykor eltérően interpretált) alkotmányhoz való hűség bázisán. Henri Haag „minimalista tézis”-e szerint ugyanakkor felesleges az unió eredetéhez rendszert keresni, még inkább ahhoz ideológiát társítani, mivel a kooperáció tartalmát csupán a körülmények által generált bölcs megfontolások határozták meg. Az unionizmus nem új politikai rendszer, nem „az ultramontanizmus kiszorítása céljából fogant új teória, hanem egyszerű politikai taktika,” amelynek célja „az alkotmányos és parlamentáris monarchia megteremtése, melyen belül a katolikusok és a liberálisok szabadon és békésen viaskodhatnak politikai ideáik és filozófiájuk győzelme érdekében” – állapította meg. Els Witte mértékadó értelmezése szerint a veszélyeztetett nemzet tudatából sarjadó, s a függetlenség legfőbb garanciájának tekintett unionizmus több mint stratégia, egy olyan

társadalom modellje, amelyben folyamatos párbeszédre alapozott vita és érdekütköztetés zajlik a kompromisszumkeresés jegyében.

A belga katolikusok pragmatikus unionizmusa nem esett egybe Lamennais liberális katolicizmusával. Létrehozóinak többsége csupán átvette politikai elméleti vértzetét anélkül, hogy annak társadalomfilozófiai koncepciójához kötődött volna. Az együttműködésben a katolikusok képezték a többséget, a liberálisok azonban lényegesen képzettebbek voltak, és hamarosan átvették az irányítást. A „flandriai tömegbázis” szerencsésen találkozott össze a „vallóniai intellektuális elittel.” Az 1820-as évek végéhez közeledve a katolikusok körében egyre inkább az unionizmus tendenciája dominált, melynek zászlóvivői a szabadságtörekvések támogatását politikai felfogásuk stratégiai lényegének tekintették. A legaktívabb képviselői közé tartozó Félix de Merode 1828-ban megfogalmazott hitvallása szerint „fogadalmam soha fel nem bomló összhangban van a vallással és a liberális intézményekkel.” A *Catholique des Pays-Bas* 1829. július elsején megjelent számának egyik cikkírója kifejtette, miszerint „a katolicizmus és a liberalizmus két különböző, de nem egymást tagadó doktrínát jelentenek: egyetlen katolikus sem szükségszerűen liberális, és egyetlen liberális sem szükségszerűen katolikus, de ugyanaz az ember lehet egyik és másik is, azaz szeretheti vallását és akarhatja a szabadságot.” Jelentős háttérrel rendelkeztek ugyanakkor azok a konzervatívok, akik közül sokan kényszerből vállalták ugyan az unionizmust, a liberalizmus és a katolicizmus természetes kapcsolatát azonban sosem voltak hajlandók elismerni.

A két irányzat közötti közvetítőként működött az „École de Malines” Engelbert Sterckx és Corneille Van Bommel irányítása mellett. A konzervatív és a liberális katolicizmus közötti szellemi híd kiépítésére vállalkozó Mecheleni Iskola tevékenysége háttérét a magas klérusban markánsan jelen levő mérsékelt liberális irányzat biztosította. Az elkövetkező évek történéseire meghatározó befolyást gyakorló pragmatikus „realisták” a kölcsönös függetlenségre alapozott, mindkét fél számára előnyös kooperáció megteremtését tekintették optimális megoldásnak. Nem utasították el a liberális megoldásokat, de Lamennais szellemét sem kívánták szolgálai követni, azaz a radikális szétválasztás helyett az egyházi javak állami védelmének továbbéltetését szorgalmazták. Felismerték, hogy a katolikus egyház a szabad társadalomban sokkal hatékonyabban tudja hirdetni hittételeit, valamint érvényre juttatni belső egyházi rendjét. Működésük során határozottan szembe fordultak az ultramontán követelésekkel, miközben hasonló következetességgel utasították vissza a mindenfajta állami támogatást kiiktatni kívánó, a katolikus egyház szabad működésének korlátozását követelő antiklerikális radikális-liberális irányzatok propagandáját.

Az 1820-as évek végére kikristályosodó belga unionizmus meglehetősen összetett jelenség volt. Keretei között többféle szellemi irányzat képviselői megfértek egymás mellett úgy, hogy véleményük az évek során olykor jelentősen módosult. Többen valódi érdekházasságként élték meg az együttműködést, s az általuk felismert reálpolitikai kényszer hatása alatt mindössze átmeneti taktikai együttműködésben gondolkodtak, sosem szűnő fenntartások, és mélyen húzódó bizalmatlanság mellett a liberálisok irányában. Mások hosszabb távú perspektívát megrajzolva őszintén közeledtek, és belülről is elfogadták a partneri közösséget a liberális elvek alapján. Voltak, akik követték, sőt bizonyos elemeiben meg is előlegezték Lamennais következetes liberalizmusát. Az elsősorban Kurt Jürgensen és Paul Harsin által hangsúlyozott kölcsönhatások jelentőségének megítélésében a szakirodalom jelentős mértékben megoszlik. Alois Simon relativizálja a kétirányú folyamatok érvényesülését, Henri Haag és Guyot de Mishaegen pedig a Lamennaisból kisugárzó befolyásra helyezi a hangsúlyt. Holott közismert, miszerint a belga liberálisokra elemi hatást gyakorló „Des Progrès de la revolution” munkájában Lamennais maga hangsúlyozta a már működő belga unionizmus meghatározó befolyását koncepciójának megfogalmazására. Miközben pedig Bartels és hazai elvbarátai érvelésében szövegszerűen tetten érhető francia példaképük gondolatvilága, Félix de Merode egyenesen az unionizmus igazolását olvasta ki a Progrès üzenetéből. A folyamat kiteljesedésében az unionizmus és Lamennais kölcsönhatásának nélkülözhetetlen szerepet tulajdonító Els Witte szerint „a liberális katolicizmus nélkül nem történt volna meg a belga forradalom, nem jött volna létre az alkotmány”. Az unionizmus jelzett összetettsége természetesen belső ellentmondásosságot is takart, amelyet egyelőre elfedett és áthidalta a közös érdekek hálójára, biztosítva katolikusok és liberálisok együttes fellépését a függetlenség és a szabadság kivívása

érdekében.

A Belgiumban kibontakozó gyakorlat filozófiai igényű megalapozásával Lamennais forradalmi áttörést idézett elő a katolikusok gondolkodásában. A liberális katolicizmus a kor kihívásaira reagálva keresett átfogó választ az amerikai és a francia forradalom demokratikus törekvéseire, a szekularizáció agresszív terjeszkedésére, valamint a meginduló ipari forradalom szociális ellentmondásaira. Olyan új elméletként fogalmazódott meg, amely nem törekedett a hitélet tanainak liberalizálására, s a dogmákat feltétel nélküli azonosulással elfogadta. Célját mindenekelőtt az egyház új, a polgári társadalomhoz alkalmazkodó, s azt jobbító orientációjának megteremtésében határozta meg. Képviselői a történelmi fejlődés általuk megtalálni vélt lényegének felismeréséből fakadó új társadalomelmélet megalkotására törekedtek. Magatartásukat meghatározó módon motiválta az a személyesen megélt tapasztalat, miszerint defenzív magatartása következtében a katolicizmus befolyása visszaszorult, az egyház a társadalom és a politika perifériájára kényszerült, és képtelennek bizonyult az új világ érdemi alakítására. Hangsúlyozták, miszerint a liberalizmus és az antiklerikalizmus helytelen történelmi beidegződésként érvényesülő egybekapcsolása indokolatlan, az egyházi hitelvek a liberális politikai elvekkel összeegyeztethetők. Ezt a felismerést fogalmazta meg vallomásában Henri Dominique Lacordaire biográfusa, Théophil Foisset: „Én mindenekelőtt katolikus voltam és az is maradtam, a fogalom teljes értelmében. De minthogy őszintén liberális voltam, úgy hittem, hogy akkor szolgálhatom jobban az egyházat, ha hű maradok szabadság eszményemhez.”

A liberális katolicizmus képviselői kitartó fáradozásainak is köszönhető volt az a történelmi jelentőségű fordulat, melynek keretében a felhalmozódott kölcsönös félelmek és fenntartások, valamint az ezzel járó bizalmatlanság a katolikusok és a liberálisok körében sokat oldódott. 1829-ben, közös akciókban követelték a szabad sajtót, az egyházi iskolák működése és a szabad nyelvhasználat jogát. A kibontakozó ellenzéki offenzíva az uralkodót válaszlépésekre készítette, 1829. december 11-én küldött üzenetében Vilmos azonban minden reformot elutasított. Megindult a politikusok letartóztatása, ám az akció bumerángxént ütött vissza. Különösen nagy visszhangot keltett Louis de Potter esete. A 18 havi szabadságmegvonásra ítélt radikális-liberális költő bevonulása a börtönbe győzelmi menetté változott, majd a fogdában megírta a közvélemény gondolkodását alapvetően befolyásoló, a de Gerlache és Devaux által meghirdetett értékrendet kiteljesítő „Union des catholiques et des libéraux dans les Pays-Bas” című történelmi jelentőségű munkáját.

A kormány nem volt képes kézben tartani a folyamatokat és fellépésével szinte kikényszerítette a törést. Valóságos forradalmi helyzet alakult ki, miközben a gazdasági-társadalmi modernizáció előrehaladása távolról sem determinálta annak bekövetkezését. Vilmos kurzusa azonban ellenfelévé tette az egyházi értelmiséget, amely a hivatalos politika sokkhatása alatt a liberálisok szövetségesevé vált. A változások mögött meghatározó jelentőségű egyetemes történelmi folyamat: katolikus nemzet és liberális reform szimbiózisának sajátosan belga típusú kiteljesedése húzódott meg, amely hamarosan a 19. századi európai parlamentarizmus mintaállamának megszületéséhez vezetett.

Az 1830. júliusi párizsi forradalomhoz augusztus 24-én csatlakozó brüsszeli felkelés új korszakot nyitott a belga nemzet történelmében. Október 4-én az Ideiglenes Kormány proklamálta a belga tartományok függetlenségét, november 3-án az alkotmányozó Nemzeti Kongresszus megalkotására kiírt, a korabeli Európa legliberálisabb törvénye alapján lebonyolított választáson a nép bizalmat szavazott a forradalmat levezénylő politikai elitnek. A mérsékelt centrum számára többséget biztosító erőviszonyok alapján megvalósult a tradicionális nemesség, az egyház, az ipar, a kereskedelem és az értelmiség szövetsége.

A választások előkészítésében aktív szerepet vállaltak magukra a püspökök. Novemberben jelent meg Mecheleni Iskola közös munkája „Les Considérations sur la liberté religieuse, par un unioniste” címmel. Az alapvető szabadságjogok „katolikus kátáját” képező dokumentum olyan megoldás mellett érvelt, amelyben az egyház alkotmányos jogait szerződésben biztosító civil hatalom nem korlátozhatja a vallás gyakorlását, és biztosítja az egyház belső függetlenségét, valamint Szentszékhez fűződő kapcsolatának teljes szabadságát. December 18-án került felolvasásra de Méan bíboros kongresszushoz intézett levele, amely a legmagasabb

egyházi méltóság minőségében támogatta a liberális katolikus alapelveket és kinyilvánította, hogy az alkotmány és a polgári intézmények az egyház jövőjének is üdvösségei! A két mecheleni dokumentum által megtörtént a hivatalos katolikus álláspont alapvetése, amely messzemenően irányadónak bizonyult valamennyi hívő számára az 1830-t követő években.

Az 1831. február 7-én elfogadott, „az unionizmus chartájának” nevezett alkotmány megteremtette a demokratikus monarchia 19. századi modelljét, melyet a liberális katolicizmus remekművének, a keresztény-demokrácia szerves előzményének tekintünk. A rendezés meghatározó jelentőségű elemét az egyház és az állam szétválasztásának módja képezte. A belga modell megalkotása során a Nemzeti Kongresszus tagjai támaszkodhattak a nemzetközi gyakorlatban megismert példák tapasztalataira. Lehetőségük volt az Egyesült Államokban alkalmazott, a „tisztá elválasztás” jegyében jóindulatú társbérletet megvalósító angolszász tradíció követésére, elvben választhatták volna az 1789-es francia forradalom nyomdokait követő „ellenséges szétválasztás” keserves útját, mindkét alternatívát elutasítva végül azonban a „részleges elválasztás”, két szuverén entitás kölcsönös érdekekre és előnyökre alapozott szoros együttműködésének modelljét alkották meg. A megszületett dokumentum nem ismert államvallást, másfelől viszont biztosította a katolikus egyház teljes függetlenségét. Az alkotmányozó testület túlságosan liberális összetétele nem tette lehetővé a Mecheleni Iskola teljes programjának elfogadását. Így az egyház nem kapta meg az igényelt garanciák teljességét, a vallási egyesületek számára szinte korlátlan szabadságot eredményező szabályozás azonban így is a korabeli európai katolicizmus ideáljává vált: „szabadság, mint Belgiumban” – emlegették sokan és sokfelé sóvárogva.

Bár az egyházi körök nagy többsége elégedetten fogadta a rendezést, sokak magatartását továbbra is bizonytalanság jellemezte. Attól féltek, hogy közéletbe történő bekapcsolódásukkal keresztény identitásuk sérülést szenvedhet. A görcsök oldására Sterckx bíboros több levelében is foglalkozott az alkotmány kérdésével. Fellépésével békéltető befolyást kívánt kifejteni annak érdekében, hogy hívei is alkalmazkodjanak a modern követelményekhez. Rómában viszont Lamennais tanainak érvényesülését olvasták ki az alkotmányból, ezért annak szövegét a meghatározó szentszéki körökben már ekkor komoly befolyással rendelkező mecheleni érsek megfelelő jogi értelmezés kíséretében továbbította Francesco Capaccini államtitkárnak. A belga alkotmány létrejöttében valóban meghatározó szerepet játszott a liberális katolicizmus szellemi hatása. Lamennais iskolája azonban csupán az egyik irányzatot jelentette 1830 táján. Mérsékeltebb liberalizmust képviselt a magas klérusban de Méan és környezete. Halálát követően Engelbert Sterckx irányította tovább a konzervatív és a liberális katolicizmus között stratégiai fontosságú szellemi hidat képező „École de Malines”-t. Mindeközben de Haerne abbé már 1830. november 22-én kifejtette: „Katolikusok vagyunk és csakis katolikusok, akarjuk a szabadságot mindenben és mindenkinek,” Vereteke abbé pedig decemberben fogalmazta meg, hogy: „a szabadság a népek legelementárisabb és legergikusabb szükségletévé vált. Ezt a szabadságot nem csupán polgárként, hanem katolikus papként is akarom.”

Az 1830-31-ben kibontakozó változások mérföldkőnek bizonyultak a belga nemzetképződés folyamatában. A francia forradalommal megszülető modern nacionalizmus dél-németalföldi kiteljesedése eredményeként létrejött a belga nemzetállam, melynek konszolidációja valódi „katolikus olvasztótégelyben” játszódott le. Az alkotmányos rendszer stabilizálása szempontjából a külpolitikai konszolidáció megteremtése jelentette a legnehezebb kihívást. A kiéleződő külpolitikai vitákkal párhuzamosan azonban új típusú törésvonalak jelentek meg a belpolitikai közéletben is, melynek alakulására rendkívüli hatást gyakorolt XVI. Gergely 1832. augusztus 15-én közzétett, a lelkiismereti szabadság gondolatát, a vélemény- és sajtószabadságot, valamint állam és egyház szétválasztásának sürgetését kárhoztató enciklikája. A Mirari Vos kihirdetését követően Belgiumban felerősödtek a félelmek. Többségi magatartásként érvényesült az enciklika elfogadásának demonstrálása a külvilág felé, ezzel egy időben pedig az eredeti meggyőződéshez történő belső ragaszkodás. Sokan elbizonytalanodtak, miközben a pápai útmutatás az ultrák önbizalmát alaposan megnövelte, az unionizmus belső kohézióját pedig gyengítette. Különösen szembetűnőnek bizonyult a fordulat a Lamennais hívei között számon tartott Robiano de Bornsbeek, Félix de Merode illetve Van Bommel esetében. A liège-i püspök magatartása a mérsékelt liberalizmusból konzervativizmusba forduló, ám az unionizmus felszámolását

követelő ultramontánokkal továbbra sem azonosuló alternatívát jelenítette meg. Jelentős számban fogalmazódtak meg ugyanakkor határozott állásfoglalások a belga unionizmus védelmében. A status quo megőrzésére törekedve a rend legfőbb garanciájának tekintett szisztéma megőrzése mellett kiálló Sterckx remek taktikai érzékkel minimalizálta a lamennais-i hatás jelenlétét. A belga alkotmányos monarchia vatikáni elfogadtatása a bíboros történelmi jelentőségű hozzájárulása volt a belga állam konszolidációjához.

Az 1834-39 közötti évek a belga alkotmányos rendszert az unionizmus bázisán kiteljesítő „nagy organikus törvények” megalkotásának időszaka volt. Ezzel párhuzamosan felgyorsult ugyanakkor a szembenálló csoportosulások ideológiai elkülönülése. A liberálisok tiltakoztak a papok közvetlen politikai aktivitása miatt, miközben a katolikusok a klérus jogának tekintették, hogy mobilizálja híveit az általa kívánatosnak tartott politikai magatartás irányában. A közjó érdekeit szolgáló aktív választási részvételre buzdította híveit Sterckx bíboros is, miközben nyomatékosan felhívta a plébánosok figyelmét, hogy a szószéken ne foglalkozzanak politikai ügyekkel. A radikális-liberális és az ultramontán törekvéseket egyaránt elutasítva útját állta annak, hogy a katolikus egyház bármelyik rivalizáló politikai erő támogatójaként kötelezze el magát, s az unionista katolikus miniszterek politikáját támogatta.

A politikai élet alakulását s a katolikus egyházon belüli erőviszonyokat alaposan befolyásolta a leuveni katolikus egyetem újra megnyitása körül kibontakozó erőpróba. Döntését a katolikus püspöki kar 1834. június 10-én jelentette be, ám a kezdeti örömeiket hamarosan az intézmény működéssel kapcsolatos eltérő szándékok mélyülő konfrontációja árnyékolta be. A püspökök többsége azt remélte, hogy az egyetem a katolikus politizálás formálásának központjaként eredményesen fogja a polgári társadalomban élő katolikus elit képzésének funkcióját betölteni. Tudatosan hátrította el ugyanakkor az arra irányuló próbálkozásokat, hogy azt pápai intézménnyé alakítsák át, mivel nem akarta az egyébként is folyamatosan gyanakvó liberálisokat provokálni. Egy Raffaele Fornari internuncius által támogatott befolyásos áramlat tagjai viszont attól tartottak, hogy az egyetem a liberális katolicizmus fellegvára lesz. Az intézmény újraalapítását az egyházi oktatási monopóliumok újrateremtésétől aggódó liberálisok ugyanakkor a katolikus offenzíva újabb állomásának tekintették, és ellenlépésként laikus szabadegyetem létrehozását kezdeményezték. A vita a stabil pénzügyi alapok megeremtését szolgáló jogi megszemélyesítés kérdése körül éleződött ki. Áthidaló megoldást keresve de Ram rektor kiegészítő törvény megalkotását kezdeményezte. Közvagyon alapítását, adományok és hagyatékok gyűjtésének elindítását, valamint az épületek örökösökre történő átruházását szorgalmazta a fenntartás kötelezettségeivel egyetemben. Bár a tervezetet Sterckx is támogatta, Barthélemy de Theux miniszterelnök taktikai megfontolásokból a reformot visszatartotta.

Az 1830-as évek derekán megszületett organikus törvények vitája a rivalizáló erők küzdelmének jegyében zajlott. Felerősödtek a konzervatív tendenciák az egyházon belül, miközben a változásokat sokan éppen a liberális intézmények katolizálásaként élték meg. A mindenekelelt a szociális szférában mutatkozó működési zavarok ellenére a fejlődés domináns tendenciáját azonban egyértelműen a stabilizálódás és a prosperálás határozta meg. Ez az időszak jelentette az unionizmus virágkorát. A nemzeti függetlenség elismertetésére irányuló szoros együttműködés ekkor a liberális és a katolikus politikai erők patrióta kötelességének számított. A külső fenyegetés megszűnésével azonban lényeges változások indultak meg a belpolitikai fejlődésben: felerősödtek a befelé fordulás tendenciái, s a belső ellentétek. Az unionizmus történetére jelentős hatást gyakorló nemzetközi szellemi folyamatok fontos állomásaként mindeközben Lamennais a szigorúan keresztény értékeken nyugvó „szabadelvű szocializmus” útjára lépett. A differenciálódás során a belga unionizmushoz közel álló, a politikai radikalizálódást elutasító konzervatív-liberális katolicizmus útját folytató Montalembert Lacordaire-rel, Sterckx-szel és Eötvös Józseffel kialakított szoros együttműködése az 1860-as években teljeseedik majd ki a Mechelenben megrendezésre kerülő katolikus kongresszusokkal.

Az 1840-es években fokozatosan kiépültek a liberális és a katolikus rivális szervezetek, mint a politikai hatalom egymással szembe helyezkedő alternatívái. Útkereső öndefiníciójuk az eredeti szövetséggel szembeni konfrontációban bontakozott ki. 1840. április 18-án homogén liberális kormány jött létre, majd 1841 nyarán újra unionista kabinet alakult Jean-Baptiste Nothomb vezetésével. A miniszterelnök irányításával

kibontakozó, „új unionizmus”-nak nevezett konszenzusereső kísérlet középpontjába az oktatás kérdése került. Az unionista kompromisszum megnyilvánulásaként, 1842-ben elfogadott törvény valamennyi állami elemi iskolában előírta a vallásoktatást és lehetővé tette, hogy az egyháztanácsok ellenőrzést gyakoroljanak azok szellemisége, továbbá az iskolakönyvek tartalma felett. A katolikus megújulás jegyében újra alakultak a püspöki szemináriumok, a különböző kongregációk pedig számos további iskolát hoztak létre, melynek eredményeként az alsó fokú oktatás csaknem fele, a középfokú oktatásnak pedig több mint kétharmada az egyház felügyelete alá került.

A fejleményeket provokációként megélt liberálisok felháborodással reagáltak. A parlamenti jelenlétüknél a sajtóban lényegesen nagyobb aktivitást kifejtő progresszívek egyház és állam következetes, a laikus állam érdekeit szem előtt tartó szétválasztását, az egyház túlzottnak tekintett társadalmi befolyásának visszaszorítását követelték. Elégedetlenségüket fokozta, hogy Barthélemy de Theux 1846. március 31-én homogén katolikus minisztériumot alakított. Az új formáció klerikális jellegét katolikus körökben is sokan bírálták. A kormányváltás ugyanakkor döntő impulzust adott a liberális pártalapítási törekvések felgyorsításához. Június 14-én Brüsszelben összeülő kongresszusuk cselekvési programja a világi hatalom függetlenségének helyreállítását állította középpontjába, mottóként fogalmazva meg „az egyház az államban, és nem az állam az egyházban” elvét, és alapkövetelményként fektette le, hogy az állami oktatás valamennyi szinten az állam kizárólagos irányítása alatt működjön. A liberális párt kiépülésével párhuzamosan felerősödtek a konzervatív párt létrehozására irányuló törekvések is. Az egyre markánsabban vallásos jellegű magára öltő szervezkedés zászlóvivőjeként Jules-Baptiste Malou különös elszántsággal szorgalmazta valamennyi katolikus erő koncentrációját. Az 1847 júniusában lebonyolított parlamenti választásokon azonban a liberálisok abszolút többséget szereztek, és Charles Rogier vezetésével homogén kormányt alakítottak.

Az újjáalakuló parlament éppen a választójogi rendszer demokratikus megreformálásának részleteiről vitatkozott, amikor Lajos Fülöp megdöntésének híre megérkezett. Az 1848. február végén kirobbant párizsi események, majd az Európán végigrohanó forradalmi hullám rendkívüli vizsga elé állította a belga alkotmányos rendszert, annak politikai-társadalmi elitjét, s mindenekelőtt magát a nemzetet. A történelmi próbatételre az érintettek éretten reagáltak, s a külföldi forradalmi fenyegetéssel szemben – ellentéteiket félretéve – soraikat szorosan összezárták, eltökélten őrizve 1830/31 tradícióit. A mélyreható gazdasági-társadalmi válság, és a kontinentális méretekben kiteljesedő politikai felfordulás közepette, a sajátos „belga érdekegyesítő politika” eredményeként megőrzött stabilitás növelte a dél-németalföldi állam nemzetközi tekintélyét, s a liberális-katolikus monarchikus rendszer életképességét bizonyítva erősítette annak univerzális érvényességét.

A siker kivívásában meghatározó szerepet magára vállaló kormány tetterős patriotizmusával egyszerre szilárdította meg a nemzeti függetlenséget és a polgári szabadságokat. Bátor politikájával elérte, hogy a politikai rendszer demokratizálására és a szociális problémák kezelésének radikális átalakítására irányuló reformtörekvései elejét vették forradalmi helyzet kialakulásának. Az események kulcsfigurájának Charles Rogier miniszterelnök bizonyult, aki egy személyben testesítette meg és teljes komplexitásában integrálta az 1830-1849 közötti belga fejlődést. Az 1847. júniusi választások eredményeként friss legitimitációval rendelkező kormánya a pragmatikus unionista és a progresszív demokratikus-liberális irányzat koalíciójaként működött, és valódi nemzeti egységet teremtve meg tudta nyerni az unionista, a liberális és a demokratikus katolikusok külső támogatását is, miközben elszánt ellenzékét az ultramontán, a republikánus és a szocialista csoportosulások képezték. A pozitív kibontakozás nélkülözhetetlen tényezőjeként az unionizmus megújítása mellett magát elkötelező katolikus erők felsorakoztak a nemzeti összefogás ügye mögött. Meghatározó szerepet játszott a konszenzus megteremtésében megfontolt és higgadt magatartásával az uralkodó, I. Lipót is. Valamennyiük közös erőfeszítésének, felelős politikai magatartásának köszönhető, hogy Belgium az európai forradalmi hullám kiteljesedésével egy időben a nyugalom szigete, a politikai stabilitás oázisa maradt.

Az 1831-ben megszületett liberális-katolikus alkotmányos monarchikus rendszer kiállta a történelem próbáját.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Mózessy Gergely: A Prohászka-disputához

Elöljáróban

Az *Egyháztörténeti Szemle* 2008/4. számában megjelent írásom velejét 2006 májusában vitapartnerem, Fazekas Csaba felkérésére, az általa meghatározott terjedelemben készítettem. A tervezett íráspár másik fele akkor nem született meg, cikkem így a szerkesztőség virtuális fiókjába került. A kérdéskör 2008 őszén a közéletben ismét fellángoló – sok helyütt nehezen minősíthető hangnemű és tartalmú – tárgyalása indított arra, hogy kezdeményezzem 2006-os szándékaink felújítását. Csak minimális mértékben aktualizáltam két éves írásomat. Fazekas Csaba válasza már cikkem ismeretében készült; és jelentős mértékben meghaladta a 2006-ban meghúzott terjedelmi határt. Mivel így korántsem voltak egyenlőek a feltételeink, lehetőséget és meghívást kaptam tőle a viszontválaszra e hasábokon. Hezitáltam, éljek-e ezzel. Más körülmények között talán nem is kezdeményeztem volna a vita folytatását; mert – mint írásomban kifejtettem – úgy vélem: egyrészt más, még tárgyalatlan területekre kéne koncentrálni a Prohászka-kutatásban, másrészt konszenzusra jutni a tárgyalt kérdéskörben gyakorlatilag lehetetlen.

Aminek legjobban örültem...

... Fazekas Csaba írásában, az annak az egyértelmű kimondása, hogy Prohászka – véleményem szerint eltagadhatatlan, de korántsem abszolutizálható – zsidóellenessége *nem a náci fajelmélet alapján áll*. Ez sokunk számára természetes, ám a Prohászka-kritikusok jó része mást vél vagy sejtet e témában,^[1] és az „antiszemitizmus” fogalomhoz tapadt köznapi értelmezés miatt is fontosnak tartom erre felhívni a figyelmet.

Amit a legjobban hiányoltam

Vitapartnerem kijelentette: csak ott reflektált az általam írottakra, ahol ezt elkerülhetetlennek gondolta. Mégis csaknem minden vetületére kitért szövegemnek – eltekintve egytől, amelyet azonban kulcsfontosságúnak tartok: Prohászka – és kora – zsidósággal szemben megfogalmazott kritikájának valós okait szinte egyáltalán nem vizsgálja. Pedig – már pusztán logikai szempontból is – egy *anti*(-judeista, -szemita...)tézis, egy valami-valaki *ellenében* megfogalmazott álláspont feltételezi, hogy tisztázzuk: milyen szerepet is játszik a kritika alá vont réteg.

Meggyőződésem, hogy az egész zsidóellenesség-antiszemitizmus problematika nem tárgyalható érdemben anélkül, hogy a zsidóság korban játszott szerepét mérlegre ne tegyük. A feladat természetesen nem egyszerű, hiszen a zsidóság messze nem homogén közeg. De kétségkívül vizsgálendő, hogy milyen szerepet játszanak képviselői azokban a politikai, gazdasági, vagy kulturális szegmenseiben a társadalomnak, ahova a történeti fejlődés a 19. század végére beszorította őket. Ha ugyanis a kortársak által megfogalmazott kritikának pusztán formai vagy stiláris elemeire szorítkozik a vizsgálódásunk, vagy ha csak ennek későbbi tragikus következményeit tartjuk szemünk előtt, a probléma igazi gyökerét nem találjuk meg.

Nemes egyszerűséggel modernizmust, a történelem által elhozott változást látni az egykor keresztény társadalom korábbi tabuinak bontásában: túlzott leegyszerűsítés, különösen ha a tabudöntögetés zászlóvivői – identitásukból kifolyólag – nem állnak, nem állhatnak a keresztény etika alapján. Tény: más oldalról éppily

egyoldalúság csak a zsidóságot, vagy valamiféle tudatos összeesküvést látni a szekularizáció folyamata mögött.

De ezt a kérdést részleteiben nem nekem kell tárgyalni. Sokkal szerencsésebb lenne, ha végre a zsidóság körében születne meg – vagy kapna nagyobb nyilvánosságot[2] – saját múltjukról, társadalom- és gazdaságtörténeti szerepükről egy őszinte önreflexió. Mert az a tapasztalat, hogyha ilyen elemzés más oldalról érkezik, könnyen – nyíltan vagy burkoltan – leantiszemitázzák a gondolkodót.

Amiért őszinte elismerésemet kell kifejeznem...

1./ ... az elsősorban vitapartnerem szakirodalmi jártassága. A Prohászka-historiográfia történetét hasonlóan látjuk. Én röviden jellemeztem a főbb irányokat; ő részletesebb és árnyaltabb bibliográfiát közöl – nem egyszer elfeledett elemzésekre is felhívva a figyelmet –, köszönet érte. Van azonban Fazekas Csaba historiográfiai értékelésének néhány olyan eleme, amelyben nem rejthetem véka alá ellenvéleményemet.

a./ Egyrészt mára – őszinte sajnálatomra – annyira elvékonyodott a szakmai mélységű megszólalások és a publicisztikai írások határvonala, hogy e műfajok néha összemosódnak. A média számos – igaz korlátozott méretű és mélységű – felületet kínál a történészeknek, aki így igenis felléphet véleményformáló tényezőként, miközben – igazodva a médiumok kereteihez – maga is publicistává válik. Másrészt egyes szakszövegek publicisztikai felhasználása is gyakori jelenség. Csak néhány témánkból vett példa: Monori Áron apologetikus írásának[3] tekintélyes részét forrásmegjelölés nélkül, jelentősen lerontva 2006-ban átvette egy nyilvánvaló pártkötődésű sajtóorgánus,[4] mely – saját bevallása szerint – azt 40.000 háztartásban helyezte el így. Előfordul ráadásul szakszöveg durva félreértelmezése is publicisztikai idézéskor.[5] Internetes fórumokon is gyakoriak a szakmai eredetű „vendégszövegek”. [6]

b./ Leegyszerűsítésnek, a finom árnyalatokra való érzéketlenség jelének tartom mind szűkebb téren a zsidókérdésben Prohászka „védő” történészek állásfoglalásainak összemosását; mind általánosságban az egyházi kötődésű Prohászka-foglalkozó történészek munkásságának megbélyegzését a kritikátlanság, a mindenáron való példakép-gyártás vádjával. Kétségtől mentesek voltak s vannak e „szekértáborban” ilyen hangok is; de jól artikulálható a különbség pl. Barlay Ö. Szabolcs vagy Szabó Ferenc között.[7] Tágabb értelemben kezelve a kritika kérdését pedig számtalan olyan írásra hívhatnám fel a figyelmet, amely Prohászka kudarcaival, konfliktusaival és annak okaival foglalkozik.[8]

c./ A „mindenáron” való idol-gyártás vádját azért is túlzónak érzem, mert megfogalmazása figyelmen kívül hagyja az egyház példaképválasztásának mechanizmusát, mely egy-egy klasszikus erény gyakorlásának fokára, illetve a személyiség rossz adottságainak tudatos leküzdésére helyezi a hangsúlyt. Batthyány–Strattmann Lászlót boldoggá avatták a közelmúltban, annak ellenére, hogy ifjúkori ballépése (törvénytelen gyermek) közismert. Ezt nem titkolta senki – de értelemszerűen nem ezt hangsúlyozta az egyház. Mert nem ezért, hanem ennek ellenére; egy érési-tisztulási folyamat eredményeként vált vállalható példaképpé.

Valahogy ez a helyzet Prohászka zsidóellenességével is. Korábban vádoltak minket számtalanszor azzal, hogy elhallgatjuk ezt a kényes témát. Kimutattam: ez nem igaz. Más kérdés, hogy bizonyos helyeken, pl. egy emlékkiállításban – épp azért, mert nem ebben tekintjük példaképnek – hallgattunk róla. Most vitapartnerem sokallja az e tárgyú „védő” megnyilatkozásokat és azok intenzitását. Miközben szinte mindegyik ilyen írás elé odailleszthető az a „másik oldalról” érkező kritika vagy támadás, melyre válaszként született. (Jobb híján egyszerűen csak derülni tudok így a felvetésen, mert egy közismert viccet idéz: szegény nyuszikát így is úgy is megverik, ha van rajta sapka, ha nincs...) – És ezért zavar, hogy vitapartnerem is alulértékeli az életművet záró *Zsidó testvéremhez* című Prohászka írást, csak műfaji kísérletet lát a kézzelfogható gondolatfejlődésben.

2./ ... az másodsorban Prohászka keresztény kurzust bíráló, gyakran idézett naplójegyzetének kiegészítése.

Ugyanakkor az ebből levont következtetéseket túlzónak érzem, mert a keresztény kurzus kritikája végigkíséri Prohászka egész nemzetgyűlési képviselőségének idejét (1920-22), ennek következményeként vonul ki a politikai közéletből és szólít erre másokat is fel; a kritikai motívumai pedig elsősorban etikai jellegűek, illetve a pártpolitika megtapasztalt visszásságaiból eredeztethetőek.^[9]

Néhány további ellenvetés

Mint kifejtettem, nem céloim vitánkat tengerikígyónyivá duzzasztani. Fazekas Csaba írásának azonban néhány gondolatához – a teljesség igénye nélkül – szeretném hozzáfűzni véleményemet.

Prohászka antiszemitizmus-fogalma kapcsán Fazekas Csaba elhárító kommunikációról ír, az általam felvillantott képeket pedig úgy minősíti, amit a sajtó „dísz-zsidózásként” emlegetne. – Véleményem szerint azonban a két világháború közti Magyarország közbeszédében az „antiszemita” még nem negatív emóciókat hordozó kifejezés – tehát egyszerűen nincs mit háráítani. Ellentmond Fazekas Csaba felfogásának az is, hogy Prohászka számos esetben nem a nyilvánosság előtt tesz gesztusokat zsidó származású személyeknek: felvesz szemináriumába, majd 1919-ben pappá szentel egy kikeresztelkedett galíciai zsidót (akinek származását és eredeti identitását később az egyházmegye mindenáron titkolni is igyekezett!)[¹⁰]; naplóiban pedig a szintén zsidó származású Gerely Józsefről – aki egyébiránt a *Diadalmas világnézetet* komolyan kritizálta – nagy szeretettel, elismerőleg emlékezett meg.^[11]

Úgy vélem, a Prohászka-szövegek hatásmechanizmusa, „dekódolása” terén írottak nem kellően megalapozottak, túl sok benne a feltételezés.

Fazekas Csaba azt állítja, hogy kisebbségi létben élve elhanyagolható tényező, hogy a zsidóság különbséget tesz-e a soraikból származók és a „goj”-ok közt. – Mivel azonban kulturális és gazdasági téren maga is elfogadja a felülreprezentáltságot, érve önmaga ellen fordul. E kulcsfontosságú szegmensekben – és bizonyos értelmiségi pályákon, melyek társadalmi súlya egyes történelmi helyzetekben időlegesen felértékelődött – a zsidóság vallási hagyományból, összetartozás-tudatából eredeztethető megkülönböztető fellépés jelentős súlyú volt és irritálta a többségi társadalmat.

Azt Fazekas Csaba is elismeri, hogy Prohászka képes distinkciót tenni, azaz nem – mindig – kezeli homogén tömbként a zsidóságot. Ennek kapcsán az elfogultsággal semmilyen irányban nem vádolható Gergely Jenő szeretném idézni, aki egész más távlatokat felvillantva mutatta be a törésvonalak helyét Prohászka gondolkodásában: „Nem az a választóvonal, hogy ki volt istenhívő keresztény vagy istenhívő zsidó, hanem az, hogy ki helyezkedett a valláserkölcset elvető radikális liberális vagy szocialista platformra –, ami részint együtt járt egyfajta nemzeti közömbösséggel is – és ki nem. Ha a közérthetőség kedvéért Prohászka úgy fogalmazta: hogy szerinte van jó zsidó és rossz zsidó; úgy azt is megtette, hogy világosan kifejezésre juttatta: van jó keresztény és erre a névre méltatlan, hogy van magyar hazafi és ezt megtagadó. A fő cezúrák, a törésvonalak tehát az ő társadalom-felfogásában a társadalmi igazságosság és igazságtalanság, a hit és a nemhit, a hazafiság és hazátlanság mezsgyéjén húzódnak.”^[12]

Mindezt azért idézem ilyen hosszán, mert úgy gondolom, tematizálásunk leszűkíti a valóságot. S bár jelszavakban hirdetjük, hogy a gondolatrendszer az életmű egészében vizsgáljuk, mégiscsak szemellenzőt veszünk fel általa.

JEGYZETEK

---

[1] Pl. -szk-: Egy szeplős idol. In: *Mi Újság?* 2006. 2. sz. (január 27.) 8. p.; Nyerges András: Az aranszájú püspök. In: *168 Óra*, 2006. 13. sz. (április 1.) 34-35. p.; Esti János: Tisztelt K. T.! In: *Mi Újság?* 2006. 10. sz. (május 19.) 4. p.

[2] Orvos Levente pl. Tábor Béla nézeteinek elhallgatására hívja fel a figyelmet. Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Bp., 2006. (továbbiakban: Orvos, 2006.) 149-150. p. Felvetésére – ismeretem szerint – semmiféle válaszreakció nem született.

[3] Monori Áron: A numerus clausus és a magyar katolikus sajtó, 1919-1920. In: *Médiakutató*, 2003. nyár. [Online: <http://www.mediakutato.hu> – 2009. január.] Az írásról osztom Orvos Levente véleményét: Orvos, 2006. 194-195. p.

[4] Monori szövegének „-szk-” általi lerontásáról (vö. 1. sz. jegyz.) ld.: Mózessy Gergely: Gondolatok a „Mi Újság?”-ban megjelent cikk kapcsán. In: *Szent István Városa*, 2006. 2. sz. 4. p. [Online: <http://www.szfvvar.katolikus.hu> – 2009. január].

[5] Pl. Czene Gábor: A szent életű Püspök antiszemitizmusa. Katolikus technikák Prohászka Ottokár védelmére. In: *Népszabadság*, 2008. 290. sz. (december 12.) [Online: <http://www.nol.hu> – 2009. január] című írásában Orvos Levente tanulmányának elferdítéséről ld.: Orvos Levente: Válasz Czene Gábor cikkére. In: Orvos Levente honlapja [[\[6\]](http://forum.index.hu) Pl. az *Index.hu* internetes fórumán, ld.: <http://forum.index.hu> – 2009. január.

[7] Egész más pl. Barlay Ö. Szabolcs: Hitvédelem és hazaszeretet Prohászkanál. Székesfehérvár, 2003.; ill. Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927). Bp., 2007. (továbbiakban: Szabó, 2007.) 244-256. p. alapállása és stílusa. (Utóbbi nagy mértékben támaszkodik vitapartnerem által is „középutasnak” ítélt Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Bp., 2001. c. kötetre.)

[8] Néhány példa: Mózessy Gergely: Prohászka és a székesfehérvári székeskáptalan. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2000. 1-4. sz. 211-232. p.; Uő: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári szeminárium. In: *Kút*, 2003. 3-4. sz. 69-79. p.; de ide sorolható a *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért* c. kötet több tanulmánya is. Szabó Ferenc idézett kötete mellékleteként pedig kiadásra került a Prohászka indexre tételéhez vezető teológusi szakvélemény (Szabó Szádok OP) teljes szövege is: Szabó, 2007.

[9] Vö. Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk.: Szabó Ferenc. Bp., 1996. (továbbiakban: Gergely, 1996.) 198-200. p.; Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920-22 között. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Bp., 2006. 126-131. p.; Szabó, 2007. 228-236., 275-277. p.

[10] Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – No. 5984. cs. Élő rokonai miatt a személyt megnevezni nem kívánom.

[11] Lásd Prohászka 1914. jan. 28-i és 1915. szeptember 20-i naplójegyzeteit.

[12] Gergely, 1996. 201. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Kovacs, Abraham: History of the Free Church of Scotland's mission to the Jews and its impact on the Revival on the Reformed Church of Hungary.
Vienna - Oxford - Frankfurt, Peter Lang, 2006.
(Studies in the Intercultural History of Christianity, 140.) 445 old.

A skót magyar kapcsolatok kutatásában nagy érdeklődésére tarthat számot ez az angolul megjelent könyv. Hiszen Kovács Ábrahám 2006 őszén a Peter Lang kiadónál napvilágot látott munkája a skót-magyar kapcsolatok kutatásának történetében eddig a legkiterjedtebb hatástörténeti munka. A szerző munkája úttörő, ugyanis áttörést hozott több területen. Az egyház-, társadalom- és vallástörténeti szempontokat integráló monográfia, a skót-magyar kapcsolatokat az egész 19. századi magyarországi történelemben új perspektívába helyezi.

A terjedelmes mű a rangos németországi Peter Lang kiadó *Intercultural History* sorozatában jelent meg. A szerző az edinburghi egyetemen megvédett, doktori disszertációját (amelynek megvédésében, mint külső bírálója, magam is részt vehettem) adta ki könyv formájában kisebb változtatásokkal. A könyv formáját tekintve esztétikus, a tartalomjegyzék jól áttekinthető, a bibliográfia széleskörű és a lábjegyzetelés igen alapos. A könyv megjelenítésén érezhető a doktori disszertációs forma, hiszen a jegyzeteket rögtön az adott lap alján már ott látja az olvasó és nem kell a könyv végére lapozni. A monográfia ilyen megjelenítése a kutatás szempontjából értékes, de a könyv könnyed olvasható jellegét befolyásolhatja. Az olvasási élményre vágyóknak mégsem kell csalatkozniuk, hiszen a szerző a narratív és pozitivisták történetírás érdekes ötvözetét adja.

A szerző forráshasználata kitűnő. Több mint négy éves kutatói munkája során nemcsak a skót, magyar, hanem az angol (cambridgei és oxfordi), bécsi és stuttgarti levéltárakat és könyvtárakat végiglátogatta a honi levéltárak mellett. Magabiztosan forgatta az angol mellett a német, latin és héber nyelvű iratokat is. A sokoldalú forrástípus egybegyűjtése különböző országokból már önmagában is jelentős tény. Az új munka legjelentősebb hatása azonban abban áll, hogy a skót-magyar történelem egyik, ha nem legmeghatározóbb vonulatát feldolgozta és a már ismert nagy egyháztörténeti monográfiák megállapításait sok tekintetben átírta, újrafogalmazta vagy éppen előbányászta azokat a primer forrásokat, amelyekre neves egyháztörténészek ugyan utalnak, de sehol sem jelöltek meg. Ez részint a kor tudományos követelményeinek mikéntje miatt volt így a 19. és 20. században, másrészt sok történész, mint kortárs írta le a történeteket.

A református egyházra gyakorolt skóciai hatás jelentőségével minden egyháztörténeti mű tisztában volt. Azonban nagyon sok homályos pont létezett a hatással kapcsolatban. Bár léteztek kisebb rész tanulmányok, és egy-két jelentősebb kapcsolódó mű is világot látott az elmúlt évtizedekben, de a hatástörténet komplex rendszerét csak azoknak sikerült megérteniük, akik több éven át kutatták az elsődleges forrásokat.

Amikor 1985-ben hozzákezdtem az edinburghi peregrináció történetének kutatásához, az edinburghi egyetemi évek csak arra adtak lehetőséget, hogy az ún. hatástörténet főbb kontúrvonalait megrajzoljam. De ez is elegendő volt ahhoz, hogy a hazai egyháztörténet, korábban megcsontosodott doktrínáit kezdjük el revideálni! Magyarán, sikerült ezt az állóvizet felkavarni! Elsőként hívtam fel a figyelmet, hogy a „szakmai közgondolkodásban” tévesen alakult ki az a felfogás, mely szerint német pietista hatásra alakultak ki a belmissziói és egyháztársadalmi egyesületek a 19. században, amelyek a 20. századra jelentősen formálták a magyarországi református egyház életét, különösen a két világháború között. Ugyan a pesti, majd budapesti Skót Misszió jelentőségét több szerző is említette, de meglepő módon sokszor csak német pietista hatásról beszéltek. Sikerült rámutatnom arra, hogy a református egyházra hihetetlen nagy befolyást gyakorolt a skóciai

presbiterianizmus.

Ezt az új kutatási felismerést megemlítette már 1995-ben Anne-Marie Kool monumentális munkája is „Az Úr csodásan működik”, amelyben a magyar protestáns missziók történetét dolgozta fel. Kool rávilágított arra, hogy a Hold utcai Skót misszió ötvözte a skót evangélikál és a német pietista hatást. Azonban igazán alaposan ezt a szimbiózist Kovács mutatta be, aki az általam elindított kutatást nemcsak hogy tovább folytatta, hanem friss szempontjaival és széleskörű forráskutatásaival tökéletesre vitte! Ez külön öröm számomra és köszönöm innen is Kovács Ábrahámnak!

A szerző kutatásaiban tehát azt hangsúlyozza, hogy a kettő, vagyis a skót evangélikál illetve a német pietista hatás egymástól elválaszthatatlan. Munkájában ezt a megállapítását komoly érvekkel támasztja alá, hogy a két irányzat világnézeti rokonsága egymástól elválaszthatatlan. Továbbá aláhúzza, hogy az evangélikál skótok missziós buzgalmának köszönhetően alakultak ki azok a nagyon komoly anyagi áldozatokat követelő missziós eszközök, amelyek révén a változások bekövetkeztek a magyar társadalomban.

Az 1841-ben induló történet a református és néha mondhatjuk a protestáns (a lutheránus és baptista is bekapcsolódik) egyháztörténet szinte minden lényeges pontján meghatározó szereppel bír és erről eddig, ilyen mélységben nem igazán tudott a szűkebb szakmai világ. Kovács rávilágított arra, hogy József nádor feleségének, Mária Dorottyának nemcsak a kisdédóvó és a karácsonyfa Magyarországra való közvetítésében volt szerepe, hanem az ő révén sikerült letelepedniük a Lánchidat építő munkások lelkészeként a skót misszionáriusoknak. A könyv kitűnően érzékelteti a protestáns-zsidó összefogást a katolikus államhatalommal szemben, rámutat a reformkor egyik izgalmas kísérő jelenségére a felekezeten átívelő összefogásra, valamint a zsidómissziós céllal Magyarországra kerülő skótok törekvéseire. Az áttérések problematikáját több szempontból jól megvilágította a szerző, azonban alkalomadtán közel kerül a forrásokhoz. Mégis sikerült tárgyilagosan bemutatnia a résztvevő felek, egyrészt a liberális, ortodox és szekularizált zsidók másrészt a konzervatív, liberális és racionalista illetve evangélikál keresztyének álláspontjait. Külön érdemes a szerzőnek, hogy az *Allgemeine Zeitung Des Judenthum* több évtizedre át megjelenő cikkeit is beépítette a forrásanyagba. Ez a forrásanyag a tanulmányozott 73 év minden egyes korszakában, amikor a szerző a vallásváltoztatás témáját tárgyalja mindig előkerül és kiegészül az *Egyenlőség*, *Magyar Zsidó Szemle* és más kortárs beszámoló anyagaival.

A körültekintő forrásanyaggyűjtés más területen is jellemző. A misszió eszközei közt találjuk az iskolát, a KIE elődjét, a legényegyesületet, a protestáns árvaházat, a Bethesda kórházat, a KIE-t, a vasárnapi iskolát, az ösztöndíjas programot, a biblia és iratterjesztést. Kovács munkájából megtudhatjuk, hogyan jöttek létre ezek a református egyházat jelentősen befolyásoló társadalmi misszióknak nevezett belmisz-sziós eszközök. Minden egyes elemet, mint egy külön fonalat részletekbe menő alaposítással vizsgálta végig a szerző. Feltárja, hogy az iskola megalapítását milyen célok mozgatták, kik jártak oda, miért, kikből állt a tanári kar, milyen nehezen magyarosodott az iskola és mennyire volt eredményes a zsidómisszió területén. Új, és meglepő adattal szolgál amikor rávilágít arra, hogy a KIE elődje már az 1840-es években létrejött Pesten és ezzel majdnem 40 évvel korábbra hozza az egyesület keletkezésének történetét, amely 1882-ben szintén a Skót Misszióhoz köthető. Az egyházi szellemi irányvonalak eltérő világnézetével magyarázza az eddig csak egyoldalú forrásokból ismert 1859-es liberális-evangélikál konfliktust, majd innen kiindulva meghúzza azokat az elgondolkoztató íveket, hogy miért prolongálódott a belmissziós áttörés az 1882-es évekig. Imponáló, ahogy mind a liberális és evangélikál oldalt ábrázolja s rámutat, hogy Ballagi Mór miként vált a liberális pesti körök vezéralakjává, aki sosem ment át evangélikál típusú megtérésen szemben más egyháztörténészek vélekedésével. A mű megvilágítja azt, hogy az 1865-ben létrehozott skót ösztöndíj program eleinte inkább Debrecenben éreztette hatását és ott előbb elérte a magyar ajkú református egyházat hatásával, mint az 1864-ben Pesten létrejött Németajkú Leányegyház, amelyet rendkívüli módon elszigetelt Ballagi liberális köre valamint a nyelvi korlát. Ennek eredményeként alakult ki kis szigetként az első magyar protestáns kórház Biberauer Tivadar és König Rudolf skót missziós lelkész munkájaként. Kovács kiemeli, hogy a Biberauer-Bodoky család belmisszióban játszott rendkívüli szerepét a történetírás egészen Kool művéig nem említi és alig van tudomása róla. Míg a

pesti vonulaton az evangélikál-pietista Skót Missziós iskola, egyház és kórház elszigetelődött, addig éppen a skót hatás révén megerősödött Debrecen arculata Révész Imre és Balogh Ferenc révén, akik szembekerültek a Ballagi Mór és Kovács Albert által létrehozott Protestáns Egyesülettel. A skóciai ösztöndíjas diákok elkezdtek befolyásolni a debreceni közgondolkodást már az 1860-as években az 1870-es években egyértelműen nagyobb hatással voltak a magyar ajkú reformátusságra. Kovács rámutat arra, hogy a köztudattal ellentétben a belmisszióknak nemcsak pesti, hanem debreceni és dél-alföldi ága is egyformán jelentős. Ebben az én korábbi kutatásaim felismerését viszi tovább és aláhúzza, hogy mind a három területen egyaránt a skót hatás volt a mozgatóerő. A kutatás célkitűzéséből következik, hogy a Szabó Aladár vezette pesti belmisszió kerül előtérbe munkájában. Azonban a szerző mindvégig aláhúzza, hogy Debrecenben is igen erős volt a belmissziói gondolkodás és tevékenység Balogh, Csíky, Márk, Bethlendi tanároknak köszönhetően. Remélhetően ezt is fel fogja dolgozni egy újabb művében hasonlóan a délföldi szállal.

A kontextualitásra mindvégig törekedett a történész-teológus szerző, aki mind a két területen igen otthonosan mozog. Élvezetes az, ahogy leírta milyen nehezen magyarosodott a Skót Misszió, annak eszközei, milyen emberi motivációk gyengeségek vagy erények alakították meghatározóan a belmisszió arculatát. Előnye, hogy messze elkerülte a hagiográfiát és az egyháztörténezművekre jellemző elfogultságot. Meg kell említeni azonban, hogy mély szimpátiával ír mind a misszió, mind a szociális tevékenységek kialakulásának folyamatáról. A zsidó-keresztyén kapcsolatokat is józanul szemléli. Mindkét fél érzés világába és szempontjaiba egyaránt be kívánt lépni és feltárni az áttérések okát, a legkülönbözőbb reakciókat.

A könyv végén szereplő két fejezet talán kissé elüt a dolgozat felépítésétől, hiszen addig a kettős, társadalmi és egyháztörténeti kontextusban beágyazott intézmény-, misszió- és vallástörténet (keresztyén-zsidó kapcsolatok) évtizedeken áthúzódó ívét megtörni látszik azok tematikája. A figyelmes olvasó azonban a két fejezetben kiváló angolsággal megírt kritikusságot kap. A szerző a könyvben szereplő eseményeket súlypontozva mintegy íveket rajzol fel. Bemutatja, hogy milyen értelemben beszélhetnek a skótok missziós sikerrel, ha egyáltalán lehet a megtérésként leírt vallásváltást úgy szemlélni, feltárja azok teológiai indokát, de nem részletezi azokat. Megjegyzendő, hogy Kovács itt feltételezi, hogy az olvasó tisztában van a pre- és posztmillennializmussal, az önkéntesség, a skót presbiterianizmus kegyességével, az evangélikalizmussal és a brit és skót missziós társaságokkal és azok hátterével. Egy kicsit több teológiai-világnézeti magyarázat lehetett volna beleszőni a könyv narratívájába, hogy a kevésbé tájékozott olvasó is élvezetesebben forgassa a könyvet.

A református egyházra tett skót hatás ábrázolásában Kovács rávilágít, hogy egyetlen egy szinguláris nyugati irányzat sem hatott ilyen rendkívüli módon és tartósan a reformátusságra a reformáció óta. Részben érinti az a tézist, hogy a magyarországi puritanizmus hatása áttételesen érezhető lehet a kezdetekkor, hiszen mind a táci Szabó Aladár mind a szilágysági Balogh Ferenc bibliaolvasó szülőktől származott. Azonban felhívja a figyelmet, hogy a tetszetős hipotézis nincs kellően kikutatva, hiszen a puritanizmus és az említett meghatározó belmissziós szereplők kora között majdnem két évszázad áll. A kutatás jelenlegi állása szerint annyi azonban elmondható, hogy létezett egyfajta magyar népi kegyesség, ha nem is egyesületi mozgalomban, hiszen ezt csak nagy nehezen engedte a feudális-kapitalista hatalom az 1880-as években. Ez a kegyesség egyértelműen rokonságot vélt felfedezni az 1840-es években megjelenő puritanizmusból táplálkozó skót evangélikál és a rajtuk által (is) meghatározóan közvetített német pietista hatások és önmaga közt.

Kovács felhívja a figyelmet, hogy a skót ösztöndíj hatása nemcsak az evangélikál hatást érvényesítette. Mellette, akaratlanul is megjelentek a liberálisabb álláspontok is, méghozzá éppen a skót ösztöndíjasok közt, mint például Dapsy László, Baráth Ferenc, Hamar István és mások. Mégis mindannyian pozitív módon viszonyultak az önkéntesség elvét, a szociális felelősséget, a diakóniát, a börtönmissziót és az ifjúsági munkát Magyarországra átvitt skót és német pietista hatáshoz, melyeket a különböző csatornákon egyaránt közvetítettek a Skót Misszió hatásának köszönhetően.

Bár e könyv minden hazai történész számára három éve már elérhető, mégis szomorúsággal kell megállapítanom, hogy jelentek meg olyan doktori munkák, amik figyelmen kívül hagyták Kovács könyvét! Ez is arra hívja fel a figyelmet, hogy a hazai szakemberek valamint az egyház, társadalom és vallástörténet érdeklődő művelt közönsége számára érdemes lenne ezt a munkát magyar nyelvre lefordítani.

(ism.: Hörcsik Richárd)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Zehrer, Karl: Mit ruhigem Herzen vertraute er Gott. John
Wesleys Leben und Wirken (1703-1791) [*]
Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2003. 224 old.

Minden bizonnyal léteznek emberek, akikről nehéz rossz életrajzot írni. Közéjük tartozhat John Wesley is, a 18. századi anglikán lelkipásztor és teológus, a methodista megújulási mozgalom atyja, akinek hatalmas életművét immár több mint kétszáz esztendeje próbálja értékelni, elemezni az utókor. Nem kis kihívással kell szembenéznie a feladatra vállalkozóknak: Wesley lényegében „végigélte” a 18. századot, s ezzel szemtanúja volt egy történelmi korszak-váltásnak. Élete egybeesik az újkor lezárásával: szemlélője a tengerentúli angol gyarmatosítás kibontakozásának, kudarainak és visszasságainak, hazájában szemtanúja az ipari forradalom kihívásainak, s nem mellesleg kortársa a kontinens forradalmi változásainak is. Már önmagában is sokatmondó tény az, hogy ebben a közegben születhetett meg az a mozgalommá szélesedő csoportosulás, amely a spirituális megújulást tűzte ki célul maga elé. Bár az óriási energiákkal megáldott alapító ezt az anglikán egyházon belül képzelte el – 1791 márciusában az egyház lelkészeként hunyt el –, az önállósodásnak már életében voltak jelei. Mára 75 milliós nagyságúra duzzadt az önállóvá lett világméretű mozgalom. E címszavakból is érzékelhető annak a feladatnak a nagysága, amelyre Wesley tartalmas életének összefoglalásakor vállalkozik a szerző – jelen esetben Karl Zehrer.

Bevezető megállapításunk mellé ezek után egy másikat is feljegyezhetünk: kétségkívül nincs olyan ember, akinek az életrajzát ne lehetne elrontani. Különösen is igaz lehet ez azokra a történelmi személyiségekre, akiknek szerteágazó életüket a tollat ragadó történész kénytelen néhány oldalba, néhány fejezetbe sűríteni, „kényszeríteni”. A jó életrajz valószínűleg a tömörítés művészetét is jelenti. Örömmel jelezhetjük, hogy a fent említett „anyag” ezúttal ügyes alkotó kezébe került. Karl Zehrer 170 oldalas összefoglalásával azt bizonyítja be, hogy képes akár 30 különböző Wesley életrajz ismeretét is úgy összegezni és strukturálni, hogy a végeredmény egy, a laikus olvasó által is élvezhető, olvasmányos szöveg lett.

Az 1932-ben Németországban született Zehrer személye garanciát jelent a munka minőségére nézve. A szerző szakembernek tekinthető a témában, hiszen methodista egyháztörténészként indul el a metodizmus hazájába. Zehrer Bad Klosterlausnitz-ban végezte methodista teológiai tanulmányait, majd a hallei Luther Márton Egyetemen szerzett doktori fokozatot *Der Methodismus in Deutschland, seine Ausbreitung und Probleme der Kirchwendung, 1830-1968* („A metodizmus Németországban. Terjedése és egyházzá válásának problematikája – 1830-1968”) című munkájával. Lipcsében *Evangelische Freikirchen und das Dritte Reich* („Az evangéliumi szabadegyházak és a Harmadik Birodalom”) címmel habilitált. A methodista egyház lelkészeként Zwickauban, Geraban, Halleban és Oelsnitzben szolgált, 1997 óta nyugdíjas. Az alább ismertetett írása után egy évvel két tanulmánya is megjelent a *Methodismus in Osteuropa. Polen – Tschechoslovakei – Ungarn* („A metodizmus Kelet-Európában. Lengyelország – Csehország – Magyarország”) című tanulmánykötetben: *Der deutsche Methodismus im heutigen Polen von den Anfängen bis 1945* („A német metodizmus a mai Lengyelországban a kezdetektől 1945-ig”); *Schützend umgibt uns Gottes Liebe. Frömmigkeit, Theologie und Missionsgeist in der Nord-deutschen Jährlichen Konferenz während ihrer Ungarnmission* („Isten szeretete védve vigyáz ránk. Az Észak-Német Évi Konferencia lelkisége, teológiája és missziós gondolkodása a magyarországi missziója idején.”)

A fenti címekből is érzékelhető, hogy egyháztörténészként Zehrer főként a közép-európai területek metodizmusával foglalkozik, s így a Wesley biográfia tulajdonképpen „kilóg” történelmi munkáinak sorából. A műfaj ugyanakkor nem ismeretlen előtte. Zehrer egyetlen magyar nyelven is elérhető tanulmánya éppen egy rövid, 23 oldalas életrajzi áttekintés, a magyarországi metodizmus történetének egyik legjelentősebb vezetőjéről, Funk Mártonról. („Osmar Martin Funk – A kezdetek lelkiségének meghatározó személyisége”). A magyar nyelven 2005-ben fordított és publikált anyag eredetije ráadásul egy kettős életrajz, amely Funk mellett a kezdetek másik meghatározó alakjának, Otto Mellének az életét is összefoglalja: *Dr. F. H. Otto*

Melle und Martin Funk – zwei prägende Gestalten der frühen Methodistenkirche in Ungarn.[1] Amíg azonban ezek a biográfiai csak vázlatos „ábrázolásnak” tekinthetők, a Wesley életrajzt körültekintő és alapos munkának nevezhetjük.

Zehrer *Előszavában* elárulja, hogy munkája megírásakor igyekezett minden elérhető életrajzi munkát figyelembe venni (6. p.), ami kétségtelenül óriási – ámde szükséges – kihívás egy igazán jól használható biográfia elkészítéséhez. Külön öröm, hogy a mintegy 30 felhasznált irodalomra a szerző végjegyzeteivel gondosan utal, melynek eredményeként 170 oldal után összesen 497 jegyzetet számolhatunk. Aprólékos gondosságával a szerző nagyban megkönnyíti az érdeklődő olvasó számára a témában való elmélyülést, az önálló kutatást. Kifejezetten hasznos a névmutató és a bibliográfia összeállítása is, a 13 oldalas (fekete-fehér) képes melléklettről nem is beszélve. A képekkel mellékelt tömör forma, illetve a hatalmas lábjegyzetelt anyag arra utal, hogy a könyv egyszerre vállalt fel népszerűsítő és szakirodalmi feladatokat.

Mi a végeredmény? Az eredmény egy meglehetősen jól tagolt, kitűnő összegzés, amely a magyar olvasó számára számos új adatot, összefüggést hoz felszínre. Ez persze önmagában nem is olyan nagy dicsőség: magyar nyelven mindeközül egyetlen Wesley életrajz jelent meg, 1981-ben Garth Lean anglikán publicista és író művének fordításaként, *A tűzből kikapott üszök. Wesley János élete* címmel (Győr, 1981). Ezt megelőzően az 1910-es, 1920-as évekből csupán cikksorozatok, illetve 1944-ből Wesley kivonatos naplója volt elérhető magyar nyelven a mozgalom alapítójának életéről, Czákó Jenő református lelkész fordításában.[2] 1991-ben, Wesley halálának 200 éves évfordulójára, csaknem ötven év elteltével ez a kivonatos napló élte meg második kiadását *Parókiám az egész világ. Wesley János naplója* cím alatt (Pécs, 1991). Különösen sokat jelentene tehát Zehrer munkájának magyar kiadása. A szerző segítségével közvetlen rálátást nyerhetünk a német és angol nyelvű Wesley kutatás aktuális eredményeire. Ráadásul mindezt olvasmányos stílusban, s Zehrerrel megszokott módon, számos elsődleges forrás idézetével tehetjük. Fontos erőssége ez egy életrajznak, amelyet Zehrer ki is használ. Az első kilenc fejezet tárgyalásakor az életrajz kronologikus feldolgozásában bőven teret ad Wesley-nek és kortársainak, amit könnyen megtehet: a század a naplóírók fénykora, maga Wesley pedig e csoport egyik „hőse”. Még életében 21 kötetben adta ki naplóját, amely a Wesley-kutatásnak így az egyik legfontosabb kiindulópontja mind a mai napig. (75. p.)

Fontos kiemelni, hogy Zehrer egyháztörténészként és teológusként egyfelől képes az életrajzi események nagyobb folyamatokba való beillesztésére, másfelől különös érzékenységet mutat a teológiai kérdések iránt. Munkájának érdeme, hogy a kezdetektől külön figyelmet fordít a Wesley lelkiségét, gondolkodását befolyásoló tényezők ismertetésére: az első 25 oldalt kizárólag a családi háttér, illetve a gyermek- és ifjúkor bemutatására fordítja. Ezek után több mint 100 oldalon keresztül a „lelkészgyerek” spirituális fejlődését, teológiai gondolkodásának fejlődését kísérhetjük nyomon egészen 35 éves koráig. A Wesley-kutatás egyik nagy kihívása annak értelmezése, hogy a 22 évesen diakónussá, majd három év múlva pappá felszentelt fiatalember – aki 1735-1738 között az amerikai gyarmati területen igyekezett indián missziót folytatni –, 1738 májusában milyen változáson ment keresztül. Egy azonban biztos: a metodista mozgalom az „Aldersgate-élmény” néven elhíresült, és rendszerint sorsfordító eseményként aposztrofált május 24-i napot követő évtizedekben született meg, s vált John Wesley a „modern lelkipásztor” archetípusává. Zehrer inkább az 1738-ig tartó fejlődéstörténetre koncentrál, s az addig tartó események folyamat jellegét hangsúlyozza. (110. p.) A kibontakozó mozgalom életében mindössze az 1740-es évtized nyert részletesebb kifejtést. Ezen a ponton tehát egy sajnálatos törést figyelhetünk meg: amíg életének első felét kilenc, jól rendszerezett fejezetben, több mint 120 oldalon keresztül vizsgálja, addig a mozgalom kiépülésére, életének második felére csupán három fejezetet és alig 50 oldalt fordít. Kissé elnagyoltnak tűnik az életrajz utolsó fejezete is, amelyben mindössze egy négy oldalra szűkített értékelést olvashatunk.

Összegzésünkben azonban mégiscsak méltatnunk kell a szerzőt. Mindenekelőtt azért, mert metodista kötődése ellenére sem elfogult, megállapításai és adatai az objektív közelítésről tanúskodnak. Így például világossá teszi, hogy a metodista megújulási mozgalom társadalmi bázisa még Wesley élete vége felé is meglehetősen szerény méreteket öltött, mindössze 1,5%-át alkotta a szigetország lakosságának. (156. p.) Zehrer írása másutt

is a realitások talajára helyezi Wesley alakját. Így például kifejezetten hangsúlyozza, hogy a mozgalom 1739-ben kialakuló bázisainak indulása – London és Bristol – lényegében nem Wesley-hez, hanem lelkészársághoz George Whitefield személyéhez kötődik. (124., 133. p.) Az általa ismertett adatokból kiderül az is, hogy az 1739-től kezdődő szabad ég alatti igehirdetések bár teljességgel formabontóak voltak, s több ezres hallgatóságot vonzottak, hatásukra csak alig egy-két száz ember döntött a methodista közösséghez való csatlakozás mellett. (140. p.) Zehrer további érdeme, hogy részletgazdaságában sem veszik el az apróságokban, s képes jó érzéssel kiemelni a lényegét. Így, még ha szűkre szabott is írásának második fele, a legfontosabb témakörök mégsem hiányoznak, s összességében teljes képet nyerünk a mozgalom atyjának életéről és munkásságáról. John Wesley az „újkor utolsó nagy egyházalapítója” (24. p., Martin Schmidt kifejezése) nem egyszerűen egy kor lezárásának utolsó „ikonja”. Wesley egyszerre sorolható az újkor meghatározó reformátorai közé, és egyszerre nevezhető a modernitás első korszerű lelképásztornak, vagy amint Zehrer fogalmaz, a „modern vándorprédikátornak”. (181. p.) Miért tekinthetjük személyét a „modern lelképásztornak” archetípusának? Wesley több volt, mint egy tömegeket megmozgató ébredési evangélizátor, és több volt, mint tehetséges szervező. Wesley modernitásának lényege társadalmi érzékenysége: széleslátókörűsége szinte alig ismert határokat. Felelősséget érzett a külmiszió iránt, hazájában szegényházakat alapított az özvegyek, a vakok és gyermekek számára, iskolát indított, segélykasszát létesített, felvette a küzdelmet a rabszolgaság intézménye ellen, börtönreformot sürgetett, és sokat tett a népegészségügyért. Folytathatnánk a sort. Wesley az a reformátor, aki a spirituális kérdések hangsúlyozásakor nem feledkezett meg az ember társadalmi meghatározottságáról sem. Teológiai gondolkodását lehetetlen pusztán elméleti síkon értelmezni. Wesley annyiban archetípusa a „modern lelképásztornak” fogalmának, amennyiben spiritualitásának meghatározó gyakorlati következménye, szociális kisugárzása volt. Anglikán lelképásztorként ezzel határokat lépett át, valami újat kezdett el, amire hitbeli meggyőződése vezetett. „Határtalan” jelmondata – „Parókiám az egész világ!” (129. p.) – a mai napig útmutatás az utókor számára. A könyv érdeme, hogy képes eleven üzenetként közvetíteni a mögötte álló élet valóságát.

(ism.: Khaled A. László)

JEGYZETEK

[*] A könyv címe magyarul: "Erős a szíve, bízik az Úrban. John Wesley élete és műve (1703-1791)". A szerző a 112. Zsoltár 7b versét választotta címként.

---

[1] A magyar fordítás az alábbi tanulmánykötet részeként jelent meg: Keskeny utak. Tanulmányok a Magyarországi Methodista Egyház történetéről. Szerk.: Lakatos Judit. Bp., 2005.

[2] Cikksorozatok: A metodizmus történetéből. Wesley János élete. In: *Békeharang*, 1912-1913.; Apróságok Wesley életéből. In: *Békeharang*, 1914-1915.; A metodisták – Kik ők és mit akarnak? In: *Békeharang*, 1922.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10. évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Lelkipásztori jelentések, 1924-1926. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2008. (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből, 3.) 531 old.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár vezetője, Mózessy Gergely a még nem kutatott lelkipásztori jelentések közzétételével újat hozott az egyházmegye valamint a helytörténet kutatásban. A mű Prohászka Ottokár születésének 150. évfordulójára készült, ezért nem mellékes a püspökről nagy vonalakban beszélni. Prohászka 1905-től 1927-ben bekövetkezett haláláig volt székesfehérvári püspök. Munkássága úgy, mint eszmei megítélése a mai napig nem tisztázott, és országos szintű viták kiváltója.

A *Köszöntő*ben Spányi Antal megyéspüspök méltatja a munka fontosságát. A tanulmány új árnyalatot hoz a Prohászka-kutatásban, mind az egyházmegye mindennapjaiban, mind pedig a papi gondolkodásmódban. A könyvet helytörténészeknek, valamint olyanoknak ajánlja, akik a társadalomtörténet különféle vetületeivel foglalkoznak.

A kiadvány több szempontból is úttörő, tudjuk meg az *Előszó*ból. A 20. század egyháztörténeti forrásainak más, eddig még nem használt oldalát világítja meg. A szövegek a hétköznapiakba engednek bepillantást. Az új téma választása a kiadás kezdetekor nehézségeket vetett fel, de a későbbiekben megtalálták a megfelelő forrásokat a publikáláshoz. Az *Előszó* köszönetnyilvánítással zárul. Mózessy mindazoknak megköszöni segítségét, akik végig mellette álltak.

A lelkipásztori jelentések hitéletről készült beszámolók, statisztikák voltak, amelyekben a különféle egyházi szertartásokkal kapcsolatos adatokat közölték csak. Székesfehérváron az egyházi levéltárban viszont nem ezeket tekintették jelentéseknek. Az elmúlt több mint 80 esztendőben az első 1924. évi zsinat által hozott törvények alapján megírt beszámolókat tekintették lelkipásztori jelentéseknek. A zsinaton Prohászka püspök elrendelte a jelentések szöveges kiegészítését, amiben több szempontra ki kellett térnie a plébánosoknak. A püspök a beérkezett jelentéseket bizalmasan kezelte, személyesen válaszolt rájuk. A zsinat rendelete szerint a jelentéssel együtt kellett elküldeni a „szokásos conspectus tabellarist”, amely az egyházi anyakönyvek adatainak polgárral való kiegészítését jelentette. A sajtójelentéseket is ekkor kellett beküldeni. A papok először nem igazán tudták, miként kezdjenek hozzá jelentéseik megírásához, mivel semmiféle konkrét útmutatót nem kaptak. Ebből kifolyólag eleinte rendkívül változatosak, ugyanakkor eléggé vázlatosak voltak.

A püspök a beérkezett iratokból néhányat közzétett. Ezeket semlegesítve és névtelenül közölte, a paptársak okulására. Prohászka jó szerkesztő munkát végzett, célja a kiadással a tanításon túl az volt, hogy a jelentéseket, mint műfajt írják a papok. Ennek hatására az 1925. évi jelentések már kevésbé voltak sokszínűek, és egyre tartalmasabbá váltak. Vegyesre sikeredtek ismét az 1926-os jelentések és még ekkor is akadtak olyanok, akik berzenkedtek a jelentések megírásától.

Ez a fajta forrásegyüttes képet ad az egész egyházmegye lelkipásztori életéről Prohászka Ottokár püspökségének ideje alatt. Az 1926. évben megkezdődik egy felhígulás, valamint tartalmi gyengülés, ami elég sokáig eltart. Újra narratíván csak 1940-től írják a papok a jelentéseket.

A bevezető tanulmányokat olvasva megtudjuk, hogy a források megvilágítják a lelkipásztorok legfontosabb teendőit a misékkal, a hívek lelkiéletével kapcsolatosan. Keveset említik viszont az utánpótlást. Kitérnek még a különféle csoportok lelki vezetésének nehézségeire, az értelmiségi elemekkel, vagy éppen a béresekkel kapcsolatos különféle problémákra. Képet kapunk még a különböző felekezetek és azok vezetőinek viszonyáról, a közösségi ünnepekről, az egyesületi életről, iskolák helyzetéről, a nemzetiségi kérdésekről,

valamint társadalomtörténeti érdekességekről is.

A forrásközléskor a szerkesztő elsődleges céljának tartja az eredeti szöveg minél pontosabb közlését, ugyanakkor nem ragaszkodott a betűhív átíráshoz. Nyelvtani módosításokat eszközöl a szerkesztő, viszont a helyneveket, idegen kifejezéseket rövidítéseket betűhíven közli.

A jelentéseket a plébániák szerinti ábécé sorrendben, azon belül időrendi sorrendbe szedve olvashatjuk. A könyv külsőleg és tartalmilag is igen igényes mű, és valóban sok újat hoz számos területen. A végén található *Függelék* nagyban segíti az olvasót, mind a rövidítések, mind a tartalom egyes elemeinek megértésében. Az *Életrajzi adattár* a műben szereplő papok és főpapok rövid életútját tartalmazza, ezzel is segítve jelentéseik megértését. Vaskos mivolta ellenére könnyedén olvasható, és a „hobbitorénészek” is élvezettel forgathatják.

(ism.: Barta Gergely)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

10.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMIX

Spannenberger, Norbert: Die katholische Kirche in Ungarn, 1918-1939. Positionierung im politischen System und "Katholische Renaissance". Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006. 218 old.

Kevés veszélyesebb dolog létezik a történetíró számára, mint hogy modernkori egyháztörténettel foglalkozzon. Ez a megállapítás független az állami berendezkedéstől, sőt, a parlamentáris demokráciában, ahol a vallásokról és felekezetekről elismerik, hogy fontos szerepet töltenek be a társadalomban, talán még nehezebb az egyház történetéről írni. Hát még ha a magyar katolikus egyház 20. századi történetéről van szó! Ugyanis bátran kijelenthetjük, hogy mivel II. József halálától (1790) kezdve alap kutatások hiányoznak ebben a témában, ezért nem ismerjük a magyar egyház 19-20. századi történelmét. A néhány exponált téma, mint a diktatúrákkal fenntartott viszonyuk, vagy a II. világháború idején játszott szerepük pedig csupán ideológiai argumentációként funkcionál a parlamentben és közéletben zajló politikai vitákban. A képet csupán árnyalja, hogy éppen a recenzált könyv által áttekintett korszak történetéről több mű is született, ám a katolikus egyháznak a politikumhoz fűződő viszonyáról ezek sem adnak teljes áttekintést.

Ezért különösen örömteli, hogy egy fiatal, nem a magyar tudományos közéletben szocializálódott szakember vállalkozott a magyar katolikus egyház 1918-1939 közötti történetének megírására, és ezt a feladatot magas színvonalon, tudományos alapossággal, tárgyilagosan oldotta meg. Spannenberger arra is figyelt, hogy az egyházat – kettős jellegéből adódóan – nem lehet pusztán intézményként értelmezni, rendeltetését tekintve több annál. Ugyanis már a téma megközelítése kapcsán könnyen elcsúszhat a kutató, hiszen a pusztán intézményrendszer bemutatása ugyanúgy nem ragadja meg a rendszer lényegét, mint a hitbuzgalmi szervezetek kritikátlan méltatása.

A feladat tehát nem volt könnyű, hiszen a Horthy-korszak (1920-1944) katolikus egyházának megítélése már a kortársak szemében sem volt egységes. A legpozitívabb konnotáció szerint ez az éra a katolikus reneszánsz időszaka volt, a kitűnő történész Szekfű Gyula azonban erősen pejoratív értelemben neobarokk berendezkedésnek titulálta, míg a szociális kérdések iránt különösen fogékony, többnyire baloldali népi írók némelyike egyenesen patkánykurzusként értelmezte. A szerző nem teszi le egyik mellett sem a voksát, de a szövegből kiderül, hogy valahol az első két megállapítás között érzi helyesnek a katolikus egyház és a magyar állam szoros együttműködésében kialakult berendezkedés értékelését.

Ezt jól mutatja az alcím, amelyben behatárolja ezt a témát az egyháznak a politikai rendszerben való szerepére, és ebből az összefüggésből vizsgálja a katolikus reneszánsz fogalmának mibenlétét. Ebben a kontextusban azonban kiderülnek a rendszer árnyoldalai is, így nem lehet maradéktalanul pozitívnak értékelni ezt a korszakot sem a katolikus egyház, sem a társadalom oldaláról. Az egyház és állam vizsgálatával a szerző akaratlanul is beszáll abba az évtizedes magyar diskurzusba, amely a Horthy-korszak jellegéről folyik. A vita lényege az, hogy vajon fasiszta, tekintélyuralmi, vagy korlátozottan működő parlamentáris berendezkedés volt-e Magyarországon ebben az időszakban. A válasz az egyháztörténet felől is megadható. A diktatúrákban, legyen az jobb- vagy baloldali, az egyházakat mindig üldözték, és megpróbálták korlátozni társadalomformáló szerepüket, mert az államhatalom nem tűrt el semmilyen tőle független entitást. Mivel ilyen itt nem volt, ezért Spannenberger megerősít bennünket, hogy a rendszer sem fasiszta, sem fasiszta jellegű nem volt.

Az alcím másik tanúsága az, hogy ez a könyv nem a magyarországi katolikus egyház 1918-1938 közötti történetéről szól, ezt terjedelmi okok miatt nem is tehetné. Ez a könyv legfeljebb egy lehetséges értelmezését adja a témának, vagy még pontosabban egy fejezetét írja meg, elsősorban politikai szempontból. Azt kívánja bemutatni, hogy az állami ideológiának miképpen lesz támogatója a katolikus egyház a különböző szervezetein keresztül. A célkitűzés helyes, mert így egy feszes gondolatmenet mentén tudja végigkövetni az eseményeket, és nem lesz belőle egy érdekes, ám de felületes mű. A szűkebb téma kijelölése arra is jó, hogy

ebből bebizonyítsuk azt, hogy Spannenberger nem hallgatja el az egyházban rejlő anomáliákat, tárgyilagosan bányik az általa használt forrásokkal, és így csak részben fogadja el a korszakra ráhúzott katolikus reneszánsz értelmezést.

Magyarországon a katolikus megújulás ugyanis már a századfordulón megkezdődött, elsősorban Prohászka Ottokárnak köszönhetően, akinek a vezetésével megkezdődött a nagyvárosok újra-evangelizációja. Megszervezte a Regnum Marianumot a városi fiatalok pasztorációjára. Így nem volt előzmények nélküli a két világháború közötti katolikus dominancia. Ha ezt a folyamatot kívánta volna végigkövetni a szerző, akkor nem kellett volna tíz oldalon keresztül foglalkozni a kommunista Magyar Tanácsköztársaság egyházi rendelkezéseivel, hacsak nem úgy, hogy ez sokban megerősítette az egyházak renoméját a hívek szemében. Egyház és állam viszonyának vizsgálatakor azonban éppen hogy szükséges az eseményeket jobban szemügyre venni, mert a rezsím az iskolák államosítása, földbirtokok elvétele, hitoktatás és sajtó korlátozása mellett a cölibátus eltörlését, és a papság államosítását is tervbe vette, ami az egyház szabadságának fundamentumai ellen való támadás volt.

Spannenberger helyesen mutat rá a párizsi békeszerződés egyik fontos következményére, hogy a felekezeti arányok a katolikusok és a protestánsok javára erősen megváltoztak, míg a korábban akut problémaként jelen levő ortodox egyházak marginálissá váltak az országban. Igaz ezért nagy árat fizettünk. Ami ennél is fontosabb, az a katolikus egyház állammal szembeni magatartásának villámgyors megváltozása, ami rendkívüli politikai érzékre vall a katolikus klérus részéről. A korábban teljesen Habsburg-hű, és emiatt a magyar politikai elittel konfrontatív egyház szinte egyik napról a másikra összefonódott az új állam eszmerendszerével, és annak egyik alapja lett. Elmarad viszont az átállás nehézségeinek vizsgálata. Jó lett volna egy térképpel illusztrálni rövid összefoglalás arról, hogy a határok változása miben módosította az egyházkormányzatot, mert így érzékeltetni lehetett volna, hogy ez a folyamat szinte az egész korszakon át elhúzódott.

Ám különösebben ez sem róható fel, mert bőségesen kárpótol bennünket az állami kultúrpolitika egyházi felkarolásának bemutatásával. A magyar állam ugyanis helyesen ismerte fel, hogy a válságból való kilábalás egyetlen útja a nevelés és oktatás intézményeinek kiépítése. Példa nélkül áll a magyar történelemben, hogy több éven keresztül az állami kiadások tíz százaléka jutott a Klebelsberg Kunó – majd Hóman Bálint – vezette kultuszminisztériumnak, amelyből kiépítették az iskolahálózatot, és gyakorlatilag megszüntették az analfabetizmust. Eredményességére példa azon magyar Nobel-díjasok nagy száma, akik ezen iskolákban szocializálódtak. Ez az iskolákat fenntartó felekezetek sikere is volt, de közülük súlyánál fogva kiemelkedett a katolikus egyház, amely a magyar szentjei példáján keresztül az állami reprezentációban is helyet kapott. Az 1931. évi Szent Imre év, és az 1938-ban megrendezésre kerülő Szent István ünnepek, valamint az ezzel egy időben zajló Eucharisztikus Kongresszus az állam számára is fontos események voltak.

Igaz, utóbbit már jelentősen beárnyékolta a gazdasági világválságot követő általános visszaesés, és a mindjobban megerősödő Németország fenyegetése. Az előbbi bemutatását talán egy kicsit elnagyolta a szerző, hiszen mindössze két oldalban tárgyalta, pedig a katolikus egyházat rendkívül foglalkoztatta a világválság okozta gondok enyhítése, és számos tervezetet dolgozott ki erre, valamint rengeteg intézménye igyekezett támogatni a leszakadó tömegeket. Spannenberger eddigi munkássága révén már kitűnően ismerte a német agitáció hatását a magyar-országi német lakosság köreiben és az egyházban, így ennek a kérdésnek egy külön fejezetet szentelt. Ebben kitűnően elemzi a Volksbund létrejöttének okait, az államvezetésben és az egyházban való megítélésüket, valamint ennek buktatóit. A fejezet újabb bizonyíték arra, hogy nem a katolikus reneszánsz oldaláról közelítette meg a problémát, hanem állam, egyház és nagypolitika összefüggéseinek keresztül vizsgálta azt.

Ezzel együtt a katarzis elmarad. A szerző ott hagyja abba a könyvét, ahol egyrészt az állam és egyház eljut a hatalma csúcspontjára 1938-ban, másrészt viszont a német sikerek láttán radikalizálódó magyarországi német kisebbség megszervezte saját érdekvédelmét. A lezáratlanság érzése ellenére az 1938 megfelelő cezúra, hiszen

a II. világháború kitörése után sok tekintetben más pályára állt a katolikus egyház és a magyar állam viszonya, amelyben új gócpontként megjelent a zsidótörvények nyomán kialakult helyzet.

A kötet függelékében fényképes melléklet illusztrálja a könyvben leírtakat, ezzel is segítve annak jobb megértését. Különböző térképek mutatják be Magyarország korabeli választási eredményeinek területi arányait, és a katolikus hívők számarányát az egyes kerületekben. Így világossá válik a katolikus egyház pártpreferenciája, mert ahol a katolikus hívők jelentős többségben voltak, ott többnyire a Nemzeti Egység Párta (NEP) és a paraszti társadalom problémáira fogékony Kisgazdapárt kapta a legtöbb voksot.

Fontos, hogy gazdag bibliográfia segíti a tájékozódást a téma iránt érdeklődőknek. Ebben helyet kaptak kéziratok, folyóiratok éppúgy, mint a legfontosabb kézikönyvek, monográfiák és tanulmányok. A listát böngészve feltűnhet, hogy nagyon kevés átfogó munka született erről a korról 1990 után, és ebből is látszik, hogy a témával foglalkozó számos alapkutatásra lesz még szükség a későbbiekben.

Külön oldalon szerepel az 1919-1938 között regnáló miniszterelnökök listája, ami a külföldi olvasóközönség miatt nagyon fontos, ám szerencsésebb lett volna kibővíteni az érsekek és egyes egyházmegyék püspökeinek a névsorával is. Kitűnő ötlet volt az 1920. és 1930. évi népszámlálás alapján Magyarország felekezeteinek a számarányát táblázatos formában feltüntetni, mert ez nagy segítség az olvasó számára. A Hitvallás című hazafias vers, amely a korszak egyik legemblematikusabb propaganda üzenete volt, inkább a sajátos magyar korhangulatba való beleélést segíti elő, és historiográfiai kuriózum ennek német fordítása. A kötet végén névmutató segíti a kutatókat, a téma iránt mélyebben érdeklődőket, ezért örömteli, hogy a kiadó nem spórolta meg ezt a néhány oldalt, ahogy az az Elbától keletre oly gyakran megesik.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Spannenberger kitűnő szintézist alkotott a magyar állam és a katolikus egyház két világháború közötti viszonyának vizsgálatával, és e kötettel a német történetírás lépéselőnyre tett szert a magyarországgal szemben, ahol ez idáig nem készült ilyen tárgyilagos feldolgozása a témának.

(ism.: Varga Szabolcs)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)